

ŞERİF MARDİN DÜŞÜNCESİNDE DİN - SİYASET İLİŞKİSİ

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı**

Vefa ADIGÜZEL

Danışman: Doç. Dr. Güney ÇEĞİN

**Aralık 2014
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Sosyoloji Anabilim Dalı, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı öğrencisi Vefa ADIGÜZEL tarafından Doç. Dr. Güney ÇEĞİN yönetiminde hazırlanan “**Şerif Mardin Düşüncesinde Din – Siyaset İlişkisi**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 22.12.2014 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Doç. Dr. Hasan TÜZEN

Jüri – Danışman
Doç. Dr. Güney ÇEĞİN

Jüri
Doç. Dr. Fikri GÜL

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 09.12.2015.. tarih ve ...01.../14... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Enstitü Müdürü

GİRİŞ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza
Vefa ADIGÜZEL

ÖNSÖZ

Din ve siyaset ilişkisi tarih boyunca tartışılan konuların başında gelmektedir. Türkiye’de din ve siyaset ilişkisi sosyolojik evrende güncelliğini korumaktadır. Din, sahip olduğu normlar ve değerler ile toplumsal bir fonksiyona sahip olarak modernleşme sorununu tartışmaya açmıştır. Türkiye’de yaşanan toplumsal değişimler, tarihsel süreklilik bağlamında din ve siyaset ilişkisi üzerinden açıklanabilir.

Bu çalışmada, Türkiye’de din-siyaset ilişkisi tarihsel ve sosyolojik bir perspektifte ele alınarak sosyal bilimlerde farklı bir bağlama sahip olan Şerif Mardin düşüncesi, din-siyaset ikileminde aktarılmıştır.

Dört bölümde sunulan bu çalışma, giriş ve sonuç bölümleriyle tamamlanmaktadır. Birinci bölümde Şerif Mardin sosyolojisi ve metodolojik anlayışı açıklandı. İkinci bölümde ise Türkiye’de ulus-devletin inşa edilme süreci, ulus-devlet düşüncesinin tarihsel gelişimi incelendi. Üçüncü bölümde çalışmanın gereği olarak, Şerif Mardin sosyolojisinde din-siyaset ilişkisi ve Türk modernleşmesindeki yansımaları ele alındı. Dördüncü bölümde Türkiye’de din sosyolojisinin tarihsel gelişimi ve Şerif Mardin’in din sosyolojisindeki konumu aktarıldı. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulguların sosyolojik yorumu yapıldı.

Bu çalışma sırasında bana farklı bakış açıları kazandıran, tez konumun seçilmesi ve hazırlanmasında göstermiş olduğu akademik danışmanlığı ile her türlü desteğinden dolayı, hocam Doç. Dr. Güney ÇEĞİN’e, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca katkısını her daim hissettiğim hocam Doç. Dr. Hasan TÜZEN’e teşekkür ederim. Ayrıca tez yazma sürecinde hiçbir desteğini esirgemeyen Doç. Dr. M. Cengiz YILDIZ’a ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ederim.

ÖZET**ŞERİF MARDİN DÜŞÜNCESİNDE DİN-SİYASET İLİŞKİSİ**

ADIGÜZEL, Vefa
Yüksek Lisans Tezi
Sosyoloji ABD
Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Güney ÇEĞİN

Aralık, 2014, 81 Sayfa

Bu çalışmanın amacı, Şerif Mardin düşüncesinden hareketle din ve siyaset ilişkisinin sosyolojik analizini yapmaktır. Şerif Mardin sosyolojisi, Türk düşünce tarihinde modernleşme sorunu etrafında şekillenir. Din ve siyaset olgusu siyaset bilimi perspektifi içinde tarihsel ve sosyolojik boyutlarıyla ele alınmaktadır. Çünkü Türk modernleşmesi siyasal ve kültürel bir anlama sahiptir. Mardin'in Türk modernleşmesini işlemesi, Türkiye'de din ve siyaset ilişkisinin eleştirel çözümlemesini beraberinde getirmektedir.

Din ve siyaset ilişkisi modernleşme sürecinde İslam'ın sosyolojik boyutunu göstermektedir. Din ve siyaset kavramları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Mardin düşüncesinde bu ilişki belirginlik kazanır. Din olgusu, bu ilişkide Türk siyasal yapısının modernliği üzerinden açıklanır. Türkiye'de din-siyaset ilişkisi dinsel kimlikleri ve dini hareketleri tartışmaya açmıştır. Mardin'in Türk-İslam modernleşme tezi, din ve siyaset ilişkisinin tarihsel ve kültürel önemini belirtmesi açısından sosyolojik bir okumaya sahiptir.

Anahtar kelimeler: Din, Din Sosyolojisi, Siyaset, Türk Modernleşmesi

ABSTRACT
RELIGION AND POLITICS RELATIONSHIP IN ŞERİF MARDİN THOUGHT

ADIGÜZEL, Vefa
Master Thesis
Sociology Department
Supervisor: Doç. Dr. Güney ÇEĞİN

December, 2014, 81 Pages

The aim of this study is to perform a sociological analysis of religion and politics' relationship from Şerif Mardin thought. Sociology understanding Şerif Mardin is determined around modernization issue in Turkish thought history. Religion and politics facts have been considered historical and sociologically in the aspects of political sciences. For Turk modernization has a political and cultural meaning. The study of Mardin on Turk modernization has carried with a critical analyzing of religion and politics' relationship in Turkey. The relationship of religion and politics has demonstrated the sociological dimension of Islam in modernization process.

There is a close relationship between religion and politics notions. This achieves clarity in Şerif Mardin thought. In this relationship, religion fact is explained through the modernity of Turk political structure. Religion and politics' relationship has caused to debate religious identities and religious movements in Turkey. Mardin's Turk-Islam modernization thesis has a sociological reading in respect of presenting the historical and cultural significance of religion and politics' relationship.

Key Words: Religion, Sociology of Religion, Politics, Turk Modernization

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR DİZİNİ.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM ŞERİF MARDİN VE SOSYOLOJİK PERSPEKTİFİ

1.1.Şerif Mardin Düşüncesi ve Sosyolojik Yansıması.....	5
---	---

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE’DE ULUS-DEVLET BELİRLEMİNDE: DİN VE SİYASET

2.1. Ulus-Devlet İnşasında Din ve Siyaset İlişkisi.....	24
2.2. Türk Siyasal Yapısının Tahlili.....	30
2.3. Din Olgusu ve Dinsel Algı.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ŞERİF MARDİN SOSYOLOJİSİNDE DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ

3.1. Dinsel ve Siyasal Pratiklerin Topluma Yansıması.....	52
3.2. Dinsel Bir Cemaat Olarak: Nurculuk.....	55

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM TÜRKİYE’DE DİN SOSYOLOJİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE SOSYOLOJİK GERÇEKLIK

4.1. Şerif Mardin ve Din Sosyolojisi.....	68
---	----

SONUÇ.....	73
KAYNAKLAR.....	75
EKLER.....	81

KISALTMALAR DİZİNİ

AÜ SBF – Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi

DP – Demokrat Parti

MSP - Milli Selamet Partisi

SBF – Siyasal Bilgiler Fakültesi

TBMM – Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Toplumsal gerçekliğin önemli unsurlarından biri olan din, tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Din, toplumsal yapının oluşum ve değişim unsurlarından biri olarak ele alınabilir. İnsanlık tarihi, din ve dini olaylar tarihi olarak da değerlendirilebilir. Tarihin her döneminde toplumsal olayları çeşitli şekillerde etkisi altına alan dinler, bir yandan toplumsal yapı ve sistemleri etkilerken, diğer yandan toplumsal ve siyasal olaylardan etkilenmiştir. Din, sahip olduğu normlar, değerler ve inançlar sayesinde insan ve toplum eylemlerini önemli ölçüde etkilemektedir.

Sosyolojik düzeyde, din ve siyaset arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Toplumsal hayatta siyaset söz konusu olduğunda, çoğu zaman bunun meşrulaştırılmasını sağlamada din faktörünün devreye girdiği görülmektedir. Dinin öne çıkması, hem siyasal sistemle hem de siyasetin aktörü olan insanın inanç, tutum ve davranışlarındaki yerinden kaynaklanmaktadır. Din ve siyaset konusu hem kapsamlı hem de iddialı bir konudur. Bu ilişkinin tek bir boyut veya süreçte ele alınması mümkün değildir. Çünkü birbirini etkileme özelliğine sahip din ve siyaset ilişkileri, tarihsel süreçte tartışma konusu olan bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Bu durum, din ve siyaset ilişkileri ekseninde geçmişte yaşanan teorik veya pratik düzeydeki sorunların devam ettiğinin göstergesidir.

Din-siyaset ilişkisinin temel problemlerinden birisi kavram kargaşasıdır. Bu noktada yapılan tartışmalar, sosyolojik düzlemde çok ideolojik yargılar üzerinden gerçekleşmektedir. Din ve siyaset arasındaki yakın ilişki siyaset sosyolojisi veya din sosyolojisi bağlamında temellendirilebilir. Sosyal hayatı derinden etkileyen din ve siyaset ilişkisinin özel bir örneğini, Şerif Mardin temsil etmektedir. Şerif Mardin din ve siyaset ilişkisini tarihsel ve sosyolojik yaklaşımda ele almaktadır. Bu yaklaşımda siyasetle sosyoloji arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Çünkü Mardin, Türk siyaset olgusunu çözümlmek için çeşitli kavramlara başvurur. Özellikle Türkiye’de dinin siyasallaşması, din ve modernleşme gibi konular üzerinde araştırmalar yapmıştır. Sosyal bilimlere getirdiği yaklaşımlarla Türkiye’de yaşanan toplumsal değişimleri incelemiştir. Toplumsal ve siyasal değişimleri, Türk siyasal kültürünün yapısına ilişkin geliştirdiği modellerle ele almaktadır. Bu bağlamda formüle ettiği merkez-çevre modeli Türk siyasasını açıklayacak anahtar bir kavramdır.

Şerif Mardin, Cumhuriyet öncesi Türk siyaset düşüncesi ile Kemalizm'in Türk siyaset kültürü içinde oluşturduğu argümanlara yönelir. Toplumun tarihten getirdiği dil, din, kültür ve siyaseti tarihsel süreklilik içinde işler. Bu yüzden Mardin sosyolojisi, Osmanlı-Türk toplumsal yapısı ekseninde çözümleme ister. Mardin'in yaklaşımında, Batı'nın tarihi ve kurumsal süreçleri içinde değil, bizzat toplumun kendi dinamiklerinden kaynaklanan siyasi süreçler içinde anlamlı hale gelen bir modernleşme gelişimi anlatılır.

Mardin düşüncesinde din- siyaset ilişkisi, Türk modernleşme tarihi üzerinden okunmaktadır. Özellikle Türkiye'de Din ve Siyaset, Bediüzzaman Said Nursi Olayı adlı çalışmalarında bu düşüncüyü görmek mümkündür. Eserlerinde toplumun farklı tarihsel ve siyasal niteliklerini işlemiştir.

Mardin'in din-siyaset ilişkisini işlemesi, merkez-çevre modelinde siyasal modernleşme ve kültürel modernleşme hakkında bilgi verir. Mardin din olgusunda, İslam'ın siyasetle ilişkisini temel kavramlar üzerinden açıklar. Çünkü Şerif Mardin için konunun sosyolojik boyutu İslam'dır. Mardin'in araştırmalarında İslam tarihsel ve sosyolojik boyutlarıyla ele alınmaktadır. İslam'ın konumu yeni şartlara uyum sağlamasıyla bağlantılı olmalıdır. Bu bağlamda Şerif Mardin'in Türkiye'deki gelişmeleri değerlendiren çalışmaları dikkate değerdir. Özellikle Türk modernleşmesinin temel problemleri, İslam-siyaset ilişkisi ve Nakşibendi geleneğinin siyasal katılımdaki temsil gücünü sorgulaması, Türk siyasal tarihinde analiz edilen temel konuların başında gelmektedir. Şerif Mardin, yerli sosyologların din noktasında pozitivistin etkisinde kaldığını belirtir. Çünkü Türkiye'de batı sosyoloji anlayışı ile yetişmiş sosyologların din ve tarikatlara bakış açısı bu sosyolojinin verileriyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de sosyal bilimciler dinin siyaset üzerindeki etkisini sağlıklı değerlendirememişlerdir. Türk toplumunda din-siyaset ilişkisinin sosyal etkisini anlamak için dini hareketlerin temel fikirlerini bilmek gerekir. Mardin'e (2011) göre, Türkiye'de dinin sosyal hayat ve siyasal anlayışlar üzerinde olan etkisini anlamak için Said Nursi'nin temel fikirlerini incelemek gerekir. Bu sosyolojik analiz yapılmadığı sürece Said Nursi'yi tam olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Şerif Mardin sosyolojisinde tespit edilen bir diğer nokta, Türkiye'deki entelektüel birikimin İslam'la mesafe açmasıdır. Çünkü Türkiye'deki İslami yükseliş devlet desteğini arkasına almamıştır. Bu çalışmada, Mardin'in ilgi alanları ve kullandığı

teorik yaklaşımlar din-siyaset ilişkisinde ele alınmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, Mardin düşüncesi ve sosyolojisi üzerinde durulmuştur. Bu aşamada Mardin'in metodolojik ve epistemolojik birikimi aktarılmıştır. Mardin sosyolojisi ele aldığı konu veya kavramlarla Türkiye'de sosyal bilimler düşüncesinde farklılık belirtir. Özellikle sosyolojik açılımı; siyasal ve kültürel ağırlıktadır. Sosyolojik haritası, Türk modernleşmesini etki eden olay ve olgular üzerinden şekillenir. Genel sosyolojik perspektifi tarihsel sürekliliğe bağlıdır. Mardin'in kullandığı teorik yaklaşımlar Türk düşünce yapısını açıklamaya dönüktür.

Türkiye'de ulus-devletin inşa edilmesi ve bu süreçte yaşanan politik gelişmelere ikinci bölümde değinilerek, din-siyaset ilişkisinin sosyolojik boyutu irdelendi. Ulus-devlet politikası Türkiye toplumunda birçok değişikliği beraberinde getirdi. Devrimler yeni bir kimlik yaratma eğilimi taşımaktaydı. Üniter bir temelde kurulan Türkiye Cumhuriyeti, yeni bir kimlik ile siyasal, sosyal ve kültürel değişimleri beraberinde yaşadı. Toplumsal formlar bu değişim ekseninde kurumsallaşma sürecine girdi. Sosyal ve siyasal içerikli değişimler din-siyaset ilişkisini tartışmaya açtı. Çünkü ulus-devlet modelinde dini motiflere, tekke ve zaviyelere son verilerek siyasal iktidarın din olgusu üzerinde dönüşümü gerçekleştirildi. Türkiye'de siyaset çağdaşlığı gerektiren bir yapıya sahiptir. Dinin devlet politikasıyla kontrol altına alınmak istenmesi, toplumsal hayatta tepkilere neden oldu. Din ve siyaset ilişkisi Cumhuriyet tarihi boyunca tartışılan ve önemini koruyan bir nitelikte olmuştur.

Din-siyaset ilişkisinin sosyolojik dinamikleri Şerif Mardin düşüncesinde ele alınarak Türk modernleşmesi ve Türk siyasal tarihi hakkındaki çözümleme üçüncü bölümde işlendi. Bu bölümde din-siyaset ilişkisinin Türk modernleşmesindeki işlevine vurgu yapıldı. Özellikle din, modernite olgusu içinde izah edildi. Çünkü Mardin sosyolojisinde din kavramı, toplumsal anlamda ele alındığı gibi Türk modernleşmesi açısından da ele alınmaktadır. Bu bölümde laikliğe tepki olarak doğan Nurculuk hareketinin toplumsal kimliği belirtildi. Şerif Mardin'e göre, Said Nursi ve Nurculuk toplumsal ilişkilerde bir kültür çerçevesi yarattı. Bu yüzden Nurculuk hareketi Türk modernleşme sürecinde sadece inanç ve ibadet ilişkisinde değerlendirilmemelidir. Çünkü Nurculuk hareketi siyasi koşullar karşısında sosyal hayatı şekillendiren formlara sahip olmuştur.

Din-siyaset ilişkisi bilimsel olarak din sosyolojisi adı altında modern zamanlarda gelişim göstermiştir. Din sosyolojisinde dinin kendisi gözleendiği gibi toplumunda incelenmesi önemlidir. Dördüncü bölümde, din-siyaset görünümünde Türkiye’de din sosyolojisinin tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Din sosyolojisinin temel olguları Batı toplumlarında görülse de din kavramı bir bilim dalı olarak diğer toplumlarda da görülmüştür. Din sosyolojisinin Türkiye’ye gelişi batıdaki gelişmeler ışığında gerçekleşmiştir. Türkiye’de pozitivist anlayışın dini dışlaması, din sosyolojisi çalışmaları için engel oluşturmuştur. Bu yüzden Türkiye’deki din sosyolojisi teorik ve metodolojik anlamda ele alınmalıdır. Şerif Mardin düşüncesi, Türk siyasal tarihi ve Türk modernleşmesinde sosyolojik bir kategoriye sahiptir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞERİF MARDİN VE SOSYOLOJİK PERSPEKTİFİ

1.1. Şerif Mardin Düşüncesi ve Sosyolojik Yansıması

Şerif Mardin, Türk düşünce dünyasına konu ve kavram olarak farklı çalışmalarla girmiştir. Metodolojik ve epistemolojik olarak kendine özgü bir yöntem ve sosyolojik bir dil kullanmıştır. Mardin'in yapıtları ve bilim dünyasına kazandırmış olduğu kavramsal çerçeve Türk modernleşmesinde işlem görmüştür. Çünkü Şerif Mardin sosyolojisi; siyasal, sosyal ve kültürel bir anlama sahiptir. Toplumsal olgu ve toplumsal gerçeklik için ilişkisellik göze çarpmaktadır. Şerif Mardin, toplumu verimli kılan konularda bilimsel özelliği olan bir görüşü sistemleştirir.

Şerif Mardin'in almış olduğu eğitim, kendi sosyolojik haritasını inşa etmesinde önemli bir noktadır. Kayalı 'ya göre (1983:1294) Şerif Mardin'in SBF deki konumu, hürriyet partisindeki görevi ve forum dergisinde yazdıkları, Türk siyasal hayatının temel dinamiklerine yönelmesinde etkin olmuştur. Toplumsal olana ilişkin farklı bir açı ve sembolik bir alan oluşturur, bu durum gündeme ilişkin üretkenliğini sürekli kılar. Olgulara ve olaylara yaklaşması bu durumu kanıtlamaktadır. Kimi zaman bir "mahalle baskısı" kavramıyla kendisinden günlerce bahsedilmiştir. Konulara politik yaklaşması, toplumsal gerçekliğin izlerini taşımaktadır. Örneğin; Türk modernleşmesini ele alırken Osmanlı toplumunun kültürel mirasını değerli görmüştür. Böylelikle toplumsal ve tarihsel gerçekliğin yaratmış olduğu dinamikleri görmezden gelmemiştir. Takış'a (2008:12) göre, Şerif Mardin sosyolog ve tarihçi kimliğini bağımsız söylemiyle bütünleştirir. Bilim adamı kimliğiyle entelektüel kimliği iç içedir.

Şerif Mardin, klasik tarih geleneğinden faydalanmış, çağdaş kuramların birikiminden uzak kalmamıştır. Sosyal ve siyasal konuları kendine has bir bağlam içerisinde temellendirir. Mardin düşüncesinde, geleneksel olandan tamamıyla bir kopuş söz konusu değildir.

Şerif Mardin sosyolojisinde, modern düşünce sosyolojisini görmek mümkündür. Çünkü Şerif Mardin, hem batılı hem de batı dışı görünümleri destekleyen akademik çalışmalar yapmıştır. Metodolojik olarak disiplinler arasında sosyal bir bağ kurabilmiştir. Şerif Mardin'in bu niteliği, Türkiye de sosyal bilimler düşüncesi açısından önemlidir. Özdemir'e (2008:177) göre, Şerif Mardin sosyal bilimler alanında

bağlamı ön plana çıkararak bir metodolojiye sahiptir, eserlerinde farklı alan ve çok yönlülük göze çarpmaktadır.

Konulara yönelik bakımından dönemin siyasal süreçlerini görmek mümkündür. Şerif Mardin de toplum imgesi, nesnel ve öznel boyutlarıyla ele alınmaktadır. Mardin, 1950'li yıllarla birlikte siyasal düşünce ağırlıklı bir çözümlene sürecine girer. Bu yıllarda aydın kavramından hareketle, Batı düşüncesinin etki alanını izah etmeye çalışır. Türkiye toplumunda, aydın kimliği üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu yüzden, siyasal kültür ve siyaset algısının biçimlendirdiği akademik bir arayıştır. Dönemin genel yapısı göz önüne alındığında, sosyolojik imgelerin çok kullanılmadığı anlaşılacaktır. Çünkü toplumsal muhayyilenin daha çok siyasal düşüncelerle sentezlendiği bir dönemdir. Şerif Mardin'in 1950'li yıllardaki çalışmaları, sosyolojik kalıpları daha az kullanan, arşiv ağırlıklı olma görünümünü taşımaktadır (Bayramoğlu,1992:119). Bununla birlikte Şerif Mardin, almış olduğu eğitim çerçevesinde yakından bildiği Batılı söylemin, bu dönemin anlaşılır kılınması açısından yeterli gelmeyeceğini, bu döneme ilişkin sosyolojik bir perspektifin ve metodolojik bir bakış açısının gerekliliğini ifade etmektedir (Mardin ve Bayramoğlu, 1992:122). Aslında bu analiz, Mardin'in Türk düşünce tarihinde yapmış olduğu çalışmaların boyutlarını göstermektedir.

Mardin'in kullandığı teorik yaklaşımlar Batı'daki sosyolojik yaklaşımlarla paralellik gösterir, bu da O'nun yaklaşımlarını Kantçı manada kritik ederken, en son işaret edilen noktanın da dikkate alınmasını gerekli kılmıştır. Bu hususu önemli kılan başka bir sebep ise Baykan Sezer'in, Türk sosyolojisi hakkındaki eleştirileridir. Türk sosyolojisinin en önemli iki özelliğinden ilki, başlangıçta Türk toplumunun meselelerine çözüm bulmak amacıyla aktarmacılığı benimseyen sosyologların, bir süre sonra bunu bir gelenek haline getirmiş olmasıdır (Sezer, 1999: 90).

Türkiye'de sosyolojinin ilk yıllarında Prens Sabahattin'in etkisi görülmektedir. Türk sosyolojisi, bireyci bir sosyoloji anlayışı ile adem-i merkezîyetçi bir sosyoloji anlayışı arasında anlam arar. Türkiye'de sosyolojinin ilk filizlendiği dönemlere bakacak olursak bu gerçeklik görülür. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Comte ve Durkheim sosyolojisinin etkisi görülmektedir. Bu akım ve geleneklerin görülmesinde sosyolojinin yeni bir toplumsal formasyonda inşa edilmesi etkin olmuştur (Tüfekçioğlu,1991:142).

Sosyolojinin uygulama alanı, toplumsal ve kültürel kimlik üzerinden yeni bir rejimin kurumsal temellerini oluşturma gayreti etrafında toplanır. Cumhuriyetin

ilanından sonra sosyolojinin seyri bu doğrultuda olmuştur. Sosyoloji adına görünüm kazanan bu özellikler Mardin'in ilgi alanlarının belirlenmesinde etkin olur. Metodolojik anlamda Mardin, 19.yy düşünce sosyolojisinden uzak kalmamıştır.

Mardin'e (1964:16) göre, 19.yy Türk düşünce tarihinden değil düşünce sosyolojisinden bahsetmektedir. Bu sosyoloji Mardin'e göre, Batılı ve Batıcı olmanın zorluklarını anlatmaktadır. Jön Türkler için yaptığı analizinde, Osmanlı toplumsal yapısında askeri ve sivil olmak üzere iki grubun varlığına dikkat çekmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda egemen olan avam-havas ayrılığı halka güven duygusu yansıtan bir önderin gerekliliğini savunmuştur. Bu anlamda Jön Türklerin fikirlerinde, Mannheim'in ortaya koymuş olduğu bürokratik yapının izlerini görmek mümkündür (Parla,2005:17). Mardin' in teorik yaklaşımlarında dönemlere göre farklılık gözlenmektedir. 1960'lı yılların ortalarından itibaren yazdıkları, Marksizm'in eleştirisine yönelik olmuştur. Özellikle Türkiye'de o dönemlerde etkin olan Marksizm'e eleştirel bir boyut getirmektedir. Çünkü Mardin'in yöntemi, ekonomiye karşı mesafe oluşturabilen sosyolojik imgeler taşımaktadır. Şerif Mardin yazılarında konunun muhtevasına göre, teorik arayışlara girmektedir. Osmanlı toplumsal yapısı ve Yeni Osmanlılar konusuna eğilmesini sağlayan ilgiyi, modernleşme kuramları oluşturur. Bu ilgi metodolojik birikim ve yorumsamacı bakış açısını beraberinde getirir. Bu yüzden Şerif Mardin, Weberci anlamda ideal tip oluşturmanın ilk örneklerini göstermektedir. Mardin, tarihsel süreçte olgusalılık belirten bilimsel verilerin elde edilmesine yönelik çalışmalar da bulunmuştur.

Şerif Mardin düşüncesinde; teorik modeller, 19.yy sosyolojisi ve dünyanın yaratmış olduğu konular yer almaktadır. Batı toplumlarının teknolojik ve kültürel düzeyini temel alan modernleşme kuramları, Marksist olmayan birçok yazar tarafından ele alınmıştır. Modernleşme yaklaşımları, sosyolojik geleneğe bağlı olarak siyasal ve sosyal açılımları beraberinde getirir. Modernleşme motifleri, zamansal ve mekânsal boyutlarda varlık gösterir. Tarihsel gerçeklikler göstermiştir ki; modernleşme kuramları evrimsel olduğu kadar işlevsel belirtilere de sahiptir.

Modernleşme kuramları; evrimcilik, işlevsel ve etkileşimsel gibi farklı sosyolojik geleneklerden izler taşıyarak siyasal bilimler, antropoloji, psikoloji, sosyoloji ve coğrafya gibi farklı bilim dallarında disiplinler arası bir karakter arz etmiştir (Harrison,1993:2). Modernleşme kuramları temel olarak Batı dışı toplumların nasıl

modernleşeceği üzerine yoğunlaşır. Bir başka ifadeyle modernleşme kuramları, toplumların ekonomik gelişme aşamasına ulaşmaları için kültürel ve toplumsal bir değişim sürecine ihtiyaç duydukları inancına dayanır (Altun,2005:13).

Modernleşme kuramının ilk dönemine bakıldığında; bu dönemde gelişme sosyologlarının, değişimin toplumsal kaynaklarına dikkat çektikleri, tarihsel birikimleri ne olursa olsun toplumların modernleşme sürecine dahil olabilecekleri ve bu sürecin yönlendirilebileceği varsayımlarına göre hareket ettikleri görülmektedir. Kurama göre, gelişme normal seyrinde işlemek durumunda olan bir süreçtir fakat yönlendirilmeye muhtaçtır. Modernleşme kuramcıları, gelişme sürecinin hızlandırılmasının üzerinde durdukları kadar bu süreci tıkayan unsurlar üzerine de kafa yormuşlardır (Mardin,1998:46). Modernleşme ile ilgili sosyolojik çözümlerler, Mardin'in Türk düşünce tarihinde modernleşme sorunu üzerine çalışmalar yapmasına olanak sağlar. Mardin'in kültürel analizlerinde modernleşmenin izleri görülmektedir. Çünkü Osmanlı-Türk toplumunun modernleşmesini engelleyen sorunlar üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda, Türk toplumunun neden modernleşemediği sorusunu irdelemiştir. Kültürel ve sosyal sebeplerini irdeleyen sosyolojik nedenler üzerinde durur. Mardin'in sosyolojik yaklaşımlarını ve alana olan ilgisini besleyen modernleşme kuramları dışında başka kaynaklar bulmak mümkündür. Osmanlı-Türk toplumunun yapısına ilişkin çalışmalarının yanında, iktisadi düşünce ve Yeni Osmanlılar teması da Mardin'de görülür. Teorik bakış açısı, Şerif Mardin'in entelektüel haritasının ana unsurlarından biri haline gelmiştir. Aslında modernleşme kuramlarını görmesini sağlayan asıl etken, teorik bakış açısındaki zenginliğinden kaynaklanmaktadır.

Metodolojik düzeyde Şerif Mardin, Weber'i bildiren yorumlamacı nitelikler taşımaktadır. Yapıtlarında Weber'in açıklayıcı ilkesi görülmektedir. İdeal tipleri sorgulayan, kültür temelli bir yoruma yöneldiği görülmektedir. Çelebi'ye (2004:23) göre, Türkiye de sosyolojinin kurumsallaşması açısından, idea-polity yönelimli sosyal bilim anlayışları ile socious yönelimli sosyoloji anlayışları arasındaki ayırmda Şerif Mardin, socious yönelimli bir çizgiyi temsil etmektedir. Bu çizgiyi İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde Sabri Ülgener, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesinde Şerif Mardin geliştirir. Mardin'in kavramsal çerçevesinde ilişkisel sosyolojiye dayalı yorumlamacı bir anlayış yatmaktadır. Yapıtlarında ve yazılarında kullanmış olduğu sembolik imgeler birbirinden bağımsız değildir. Örneğin; Modernite olgusu, merkez-çevre ilişkileri üzerinden analiz edilebilir.

Merkez-çevre ilişkisi, Türk siyasasını açıklayabilecek anahtar bir kavramdır. Bu anahtar ile Cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğu ile sürekliliğine işaret edilmektedir. Bu model, gelişmeye geliştirmeye yönelik bir sürecin adıdır. Merkez-çevre modeli çerçevesinde Mardin'in Türk Modernleşme Tarihini çözümlemesi, sadece sosyolojik bir çözümleme değil aynı zamanda bir siyasi tarih çözümlemesidir (Keyman,2001:23). Merkez-çevre modeli, Türk sosyal bilimler alanında en çok tartışılan modellerden biri olmuştur. Mardin sosyolojisinde kullanılan önemli toplumsal haritalardan birini oluşturur. Siyaset sosyolojisi bağlamında politik bir çevrenin, kültür temelli olarak sentezlenmesidir. Tarihin, kültürün ve geleneğin modernite olgusu üzerinden değerlendirilmesidir. Bu model, Cumhuriyet Türkiye'sinin öncesi ve sonrası üzerine sosyo-kültürel dinamikler içerir.

Her insan, toplum haritası çerçevesinde iletişim ve etkileşim sağlar. Böylelikle toplumsal düzeyde bir simgeler dünyası oluşur. Bireyler simgeler aracılığıyla içinde yaşadıkları toplumun gerekliliklerini yerine getirirler. Toplumdan insana, kuşaktan kuşağa geçen bu simgelerin çalışması kültür olarak adlandırılmaktadır. Simgeler dünyası bu perspektifte; toplumun inanç, bilgi ve dünya görüşlerine şekil veren değerler kümesidir (Mardin,2006:142).

Şerif Mardin'in Türkiye'de ses getirmesinin nedenleri arasında kültürel ölçütlere ağırlık vermesi gösterilebilir. Mardin metodolojik düşüncesinde; grup, kültür ve simge dağarcığı ile uğraşarak kendi uzmanlık alanını oluşturur. Kimlik edinme süreçlerini, kimlik modellerini, kültür unsurlarına dayalı olarak izah etmiştir.

Şerif Mardin, düşünsel yönelimi itibari ile Kayalı'ya (2002:170) göre, 1960'lı yıllara doğru merkezde, 1960'lı yıllarda ise muhalif bir konumda yer alır. İkinci dönemdeki yönelimleri, düşüncelerinin şekillenmesi açısından merkezi bir rol oynamaktadır. Mardin'in düşüncelerini bütünsel olarak anlamlandırmak ve yorumlamak açısından 1960'lı yıllarda yazdıkları belirleyici olmuştur. Şerif Mardin'in entelektüel farklılığı, Türk düşünce adamlarının Türkiye'ye kapanması karşısında, dünyaya açılmasında aranmalıdır. Aynı türden bir farklılığı Şerif Mardin, tümüyle dışarıya açılan Türk entelektüelleri açısından da sergilemektedir (Kayalı,2002:176).

Sosyal bilimler literatüründe tartışılan ve modernliğin çıkmazları olarak adlandırılabilir çelişki, gerilim ve kalıp yargılar, bilgi kuramsal ve metodolojik açıdan modernleşmeye eleştiri getirmesi ve tartışmaya açık olması bakımından

ayrıcalıklı bir konumu belirtmektedir (Bauman,2003:9). Şerif Mardin, Türk Modernitesi olarak; değişimi, dönüşümü ve gerilimi metodolojik açıdan temellendirmeye çalışmıştır. Mardin'in bu çalışması, epistemolojik kopuş tartışmalarını beraberinde getirir. Bu çalışma, sosyal bilimler düşüncesinin temel hareket noktalarından birine kaynaklık etmesi bakımından önemlidir.

Bu türden bir hareket noktası, epistemolojik ve metodolojik açıdan, akademik bir düşünümelliğin kurumsallaşma derecesi ile yakından ilgilidir (Bourdieu ve Wacquant,2003:40). Çünkü esas mesele geçmişteki bilgilerden nasıl yararlanılacağıdır.

Mardin'in bu bağlamdaki araştırması genel olarak modernite, özel olarak ise Türk Modernleşmesi üzerinedir.

Şerif Mardin, sosyolojik tasarımında teorik yaklaşımlarda bulunmuştur. Epistemolojik bağlamı, teorik pratiklerle temellendirir. Mardin'in çalışmalarının teorik olarak ilk basamağı, Mannheim'dir. Mannheim, ilk çalışmalarının arka planı olarak gösterilebilir. Spesifik oranda bilgi sosyolojisinin temel taşlarından biri olarak görülmektedir. Mannheim, kültürel değişim ve toplumsal grupların gelişimi üzerine yoğunlaşarak zaman ve mekânın bağıntısını açıklar (Kilminster,1996:368).

Mardin'in ilk dönem çalışmaları olan Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu (1962), Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Çağdaşlaşması (1962), Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1964), Türkiye'de İletişimin Modernleşmesi (1960) isimli çalışmaları kendi alanlarında birer klasik haline gelmiş bulunmaktadır. Bu eserler, Mardin'in modernleşme kuramları ile oryantalist bakış açısına sahip olmasında etkili olmuştur (Özdemir,2003:32). Mardin, bu konudaki düşünceleri için;

Bu güne kadar Osmanlı İmparatorluğunda sosyal iletişimin evrimi üzerine yapılan incelemeler ya edebi-tarihi oldu ya da Türk düşüncesinde Batılı fikirlerin etkisi üzerinde yoğunlaştı. Türkiye'de ki modernleşme üzerine yapılan çalışmalarda, bu yaklaşımlar bile ancak son zamanlarda kullanılmaya başlandı; bu nedenle gelecekteki "Doğu'ya karşı Batı" türünden araştırmalar daha uzun bir müddet gerekli bilgileri vermeye devam edecektir. Bu bağlamda ortaya çıkan soru, Osmanlı İmparatorluğunda Batı'nın etkisinin bir "Doğu kültürü" üzerindeki kabuğu kıran Batılı fikirler şeklindeki bu basit kavramla en doğru bir şekilde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğidir. Basit bir neden-sonuç ilişkisiymiş gibi ortaya koyulan ve bilardo oyunundaki gibi topa vurma

ve diğerlerini yerinden etme gibi kaba bir benzetmeden kaynaklanan böyle bir açıklama, asıl gücünü Batılı fikirlere borçlu olmayan fikirler tarihindeki “yerli” gelişmeleri tamamıyla açıklamaz. Dış baskılardan bağımsız işleyen “yerli” değişme mekanizmaları Türk entelektüel modernleşme sürecini elinde tutar (Mardin,2000:145-146). Tüm bu analiz ve söylemlerde görülen nokta; Mardin düşüncesi, Türk sosyolojisi içerisinde farklı bir yere sahiptir. Türk toplumsal hayatında Batı kaynaklı teorilerin zaman zaman zafiyet göstereceğini belirtmiştir. Mesafeli bir anlayış ve politikayı bu noktada dile getiren Mardin, Türk kozasının bir geliştirme amacına sahip olması gerektiğini açıklar.

Mardin’in çalışmalarını Oryantalizm-Oksidentalizm bağlamında değerlendiren Alim Arlı, Mardin’in oryantalist olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığını belirtir (Arlı,2004:211-213). Çünkü Oryantalist görünürde, Türk toplumsal ve kültürel yapısına ait süreçleri açıklamada durum belirleyici olunmamalıdır.

Şerif Mardin, tarih yazımının ve buna bağlı olarak toplum düşüncesinin algılanmasında tarihsel bir alanın önemini vurgular. Tarihsel bir beraberliğin toplumsal yapı için işlevsellik yaratacağını izah etmiştir. Çünkü toplumsal değer ile geleneksellik arasında bir birliktelik söz konusudur. Doğu/Batı gibi mutlak bir karşıtlıktan hareket ederek, metodolojik düzeyde bir model yaratma yaklaşımını, sosyal bilimlere kazandırmıştır. Sosyolojik argümanlarına baktığımızda; evrensellik ile tikellik arasında toplumsal dinamiklere ve dönüşümlere ilişkin bir birlikteliğin düşünsel boyutlarını görebiliriz. Mardin sosyolojisi merkezîyetçi bir bakış açısına sahiptir. Mardin, tarihin felsefik ve sosyolojik anlamına ilişkin bir tutum değerlendirmesini anlamlı görür.

Mardin düşüncesi, bilginin değerine ve nasıl kavrandığına ilişkin takınılan felsefi tutum ve değerlendirmeler ile yakından ilişkilidir. Tarih fikrinin, 19.yy Avrupa’sında ele alınma biçimine dair şekillenen görüşler, modern felsefenin ürettiği ontolojik kırılmanın odağında oluşmuştur. Aydınlanma felsefesinin ürettiği idrak dönüşümü, tarihsel alanın nasıl okunacağına ilişkin olarak insan düşüncesini orta zamanların kozmolojisinden ve metafiziğinden büyük ölçüde uzaklaştırmıştır (Weber,1998:307-309). Şerif Mardin’in kuramsal düzleminde, zaman ve mekân merkezli toplumsal bir tahlil görülmektedir. Kavramlar dünyasında tarihsel alanın kozmolojisi ile tarihsel süreçlerin sürekliliği önemlilik belirtir. Mardin, Batı ile Osmanlı, Osmanlı ile Türkiye arasındaki tarihsel birikimden yola çıkarak siyasal yapılaşmayı açıklar. Konu muhtevası yorumsamacı bir ekol ile sosyolojik muhayyile

niteliğinde ele alınabilecek bir göstergeye sahiptir. Şerif Mardin'in sosyolojik üretkenliği, farklı temaların veya kimliklerin ele alınmasında aranmalıdır.

Şerif Mardin, Osmanlı/Türk modernleşmesi üzerine din araştırmaları yapmış olan çok kimlikli (siyasi fikir tarihçisi, sosyolog, siyaset bilimci) sosyal bilimcilerdendir. Bu etki Mardin düşüncesinde, sosyolojik veya siyasal araştırmalar olarak görülür. Şerif Mardin'in araştırmaları, Türk modernleşme sürecini açıklamaya yönelik alternatif bir modeldir. Tarih yazıcılığının çağdaş anlamını, Batı/merkezci kategorilerden farklı olarak Türk tarihinin gelişim çizgisi içinde ele alıp inceleyen Mardin, tarihselliğe belirli bir süreklilik ve oluş mantığı içinden bakabilen bir siyasal düşünceyi kendi çalışmalarının başlangıç noktası kılmıştır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı/Türk modernleşmesi, çift boyutlu bir okuma yapılması gereken oldukça zor bir anlam alanıdır (Çelebi,2001:20-28).

Şerif Mardin teorik tecrübesini, kendi kültürel dünyasıyla Batı-dışı toplumsal alanların yaşadığı kültürel kopuşları, çatışmaları mukayeseli bir analizle, karşılaştırmalı bir sosyolojiyle temellendirir. Metodunu Osmanlı/Türk modernleşmesi üzerine inşa etmiştir. Mardin sosyolojisinin siyasal ve entelektüel çevrelerde kabul görmesi, teorik zenginliğine bağlıdır.

Şerif Mardin'in kuramsal çalışmaları, sosyal bilimlerin birçok alanına yayılmış bir durum arz etmektedir. Buna rağmen Mardin'in çalışmaları esas olarak modernlik olgusuyla ilişkili, sosyolojik temele sahip makro bir modernizasyon ve etkileri olarak düşünülebilir. Çalışmalarında, birbirleriyle bağlantılı süreklilikler ve çeşitlilikler mevcuttur. Bu ilişkilerin temel özelliği, Türk düşünce dünyasının eğilimleri ile Türk toplum ve siyaset hayatının ürettiği anlam ve paradoksların aynı anda belirlenmeye çalışılmasıdır (Arlı,2004:493). Şerif Mardin'in modernite çözümlemeleri, Türk siyasanın dönüşüm dinamiklerini belirlemeye yöneliktir. Bu bağlamda, Türkiye'de siyaset ve toplumun temel değerlerini anlamak için Cumhuriyet öncesi dönemin siyaset tartışmalarını betimlemek gerekir. Çünkü Şerif Mardin'in çalışmaları, modernleşmenin dönüştürücü, mobilize edici ve yeniden düzenleyici etkileri çerçevesinde imparatorluk üzerine kurulan Cumhuriyeti, ulus-devlet modernleşmesinde anlamaya dönük temel bir paradigmadır (Arlı,2004).

Mardin'in sosyal bilimci kimliği, Türkiye'nin 1950'den sonraki sosyal bilimci tipinden farklılık gösterir. Bu farklılık, bürokratik/devletçi söylemin, Türkiye'de sosyal

bilimcilere ve aydınlara öngördüğü misyonla taban tabana çatışan bir bakış farklılığından kaynaklanmaktadır. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Atatürk'ün aydınlara verdiği Cumhuriyeti koruma görevi, resmi ideolojik bakışla bilimsel yaklaşımlar arasında belirgin sınırlar oluşmasını engellemiş ve böylece resmi ideoloji ile sosyal bilim arasında tarihsel kökenlere sahip bir toplum mühendisliği doğmuştur. İlerleyen süreçte, bu yaklaşım bir tür çatışma yaşamış ve resmi devletçi görüş taraftarı aydınlar ile Marksist sosyal araştırmacılar şeklinde belirgin bir bölünmeye uğramıştır (Mardin,1991:54-55).

Şerif Mardin'in sosyal bilimci kimliğini oluşturan öğelere bakıldığında düşüncelerinin dayanak noktası önemli ipuçları vermektedir. Mardin, eğitiminin ilk yıllarında realist bilim anlayışının nitelikli temsilcilerinden “Paul Baran” gibi Marksist bir iktisatçıyı, Bertram Wolf ve Mary Wright'ın tarihi materyalizmden esinlenmiş ve Max Weber'in doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasında kurmaya çalıştığı epistemolojik denge arayışının sonucunda ulaştığı realizm ile konvansiyonalizmin bir tür sentezini çalışmalarının başlangıç noktası kılmıştır. Mardin'in sosyolojik tavrı, ilk çalışmalarından itibaren eleştireldir. Mardin'in felsefi söylemi de 1950'li ve 60'lı yıllarda Türkiye'de etkili olan Fransız hukuki söylemlerinin karşıtı bir noktadadır (Keat ve Urry,2001:23-43). Şerif Mardin düşüncesi ve metodolojik bakışı, sosyal ve siyasal olarak tarihsel oluşun farklı aşamalarını analiz etmektedir. Dolayısıyla Türk sosyal bilimine kazandırmış olduğu söylemler, sosyolojik bir işlevselliğe sahiptir.

Mardin'in teorik çalışmalarında dönem dönem farklı konuların ele alındığı görülmektedir. Metodolojik ve epistemolojik farklılıklar sosyal bilimlere yapısallık kazandırır. Şerif Mardin sosyolojisinde kuramsal söylemlerin, toplumsalı betimleyen parametreleri bulunmaktadır. 1960'tan sonra sosyolojik temasında, farklı kavramların/konuların ele alındığı gözlenmektedir. Özellikle Batı sosyoloji çevrelerinde, kültürel dinamikler ve kültürel dönüşümü dile getiren tartışmalar görülmektedir. Bu noktada, yapı/işlev ilişkisinde sosyolojik çözümlerinde bulunmuştur. Sosyal bilimlerde; kültür, din, bilgi, toplumsal yapı ve toplumsal davranış gibi temel kavramlar birbirinden ayrı toplumsal etkileşimlerin bir parçası olarak düşünülmemelidir (Doğan,2008:31). Sosyolojik ve antropolojik ilişkide bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

Şerif Mardin toplumsal yapı kavramına ilişkin sosyolojik katmanında, işlevselin yapı karşısındaki görünümüne açıklama getirir. Bu süreçte ele almış olduğu konularda, epistemolojik birlikteliğin yapı ve işlevsellik için kaçınılmaz olduğunu söyler. Kuramsal çalışmalarında, bilgi ve bilgiye bağlı olarak ilişkisel ve işlevsel bir bütünlük sağlamaya çalışır.

Toplumsal yapı kavramına ilişkin çözümlenmelerde, norm ve değer olgularındaki değişiklikler etkin olmuştur. Yapısal işlevselci ekol ve bu geleneğin izleri, sosyolojik realitelere toplumsal hayatta yeniden inşa edilebilirlik kazandırdı. Çünkü gündelik hayatın sosyolojisi, sembolik etkileşim ve etnometodoloji gibi yaklaşımlar toplumsal yapı kavramına farklı bir içerik ve anlam dünyası sunmuştur. Şerif Mardin sosyolojisi, toplumsal yapının adlandırılması ve incelenmesinde yapı ve işlev ikileminde bu noktadan anlamlı bulunmuştur.

Toplumsal yapı ve kurumlar özellikle devlet ve farklı çıkar grupları gerçek ve otonom birer güç ve aktör olarak mülhaza edilmiştir (Eisenstadt,1990:7). Clifford Geertz'in çalışmaları ile kültür kavramının içeriğinde yapılan değişiklik sosyal bilimciler tarafından genel bir kabul görmüştür. Bu tanıma göre, insanın tarz-ı hayatı olarak ifade edilen teknolojik ve maddi ürünleri de kapsayan kültür kavramı yerine, insani tecrübe ve ifadesinin anlamını yansıtan umum olarak algılanıp elde edilebilir olan sembolik biçimler tarifi tahkim edilmiştir. Kültür; inançları, ritüelleri, sanatsal formları, seremonileri, dil, hikâye, masal ve günlük yaşam biçimlerini kapsayan sembolik araçların manası olarak inşa edilmiştir (Swidlers,1998:171). Mardin'in çalışmaların da önemli bir yere sahip olan yapı kavramı bu değişikliklerden nasiplenmiştir. Yapı kavramı; yapısal işlevselcilik, yapısalılık ve post-yapısalılık ekolleri içinde merkezi bir yer işgal etmiş fakat terimin taşıdığı muğlaklık da giderilmemiştir. Yeni yaklaşımlarda yapı, toplumsal eylemi sınırlayan ve yönlendiren kaynaklar ile kültürel şemalardan müteşekkil ve eylem ile yeniden üretilebilen bir nitelik kazanmıştır. Bu betimleme daha önceki sosyolojik ve antropolojik yaklaşımlardan farklıdır.

Yapı kavramı, artık kültürel bir fenomen olarak dile getirilmektedir. Kültür, otonom bir yapı olarak hem materyal hem de tarihsel durum içinde değerlendirmesi gereken bir inşa olarak kabul edilmektedir. Toplumsal değer ve olguların değişimi, kültür kavramının toplumsal yapı içindeki değişimini de beraberinde getirir. Yapısal bakış açıları, toplumsal düzlemde sosyolojik realitelerin çalışma alanlarını belirtir.

Kültür bu çalışma sahalarından biri olup toplumun yapısal ve işlevsel mekanizmasında yer alır.

Kültürel ve toplumsal yapıdaki değişiklikler, toplumsal ilişki ve kültürel yaratıcılığın deterministik, indirgemeci, idealist ve maddeci açıklamaya biçimlerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (H.Sewell,1998:200).

Metodolojik yaklaşımların hedefi, kültürel olguların inşaları ve bunların toplumsal yapı ile olan ilişkilerini betimlemektir. İlişkisel bir yapıdan çıkacak tüm realiteler, toplumsal bağlamda bütüncül bir bakış açısını gerektirir. Çünkü teorik temellendirmeler, toplumsal yapıda tek başına başat bir özellik göstermez. Bir toplum haritası ile tüm elementlerin ele alınması söz konusu olmalıdır. Sosyolojik verilerin sağlıklı biçimlendirilmesi, toplumsal yapılara makro düzeyde üretkenlik kazandırır. Şerif Mardin teorik yaklaşımında, toplumsal yapı, organizasyonlar ve toplumsal davranış biçimleri ile bunların yaratmış olduğu toplumsal ilişkileri anlamaya dönük sosyolojik bir mekanizma üretir.

Şerif Mardin'in ikinci dönem çalışmalarında bu tür sosyolojik arayış görülmektedir. Mardin bu arayışını 1969 tarihinde Jön Türklerin Siyasi Fikirleri isimli kitabına yazdığı ikinci önsözde şu şekilde ifade eder;

Marksist sosyolojinin düşünce ürünlerinin şekillenmesinde maddi etkenlere öncelik tanıdığını biliyordum. Bu yaklaşım, bana idealist olarak nitelendirilebilecek kuramlardan daha derli toplu ve akla uygun geliyordu. ABD'de tutucu kümelerin güç kazandığı bu dönemde benim gittiğim üniversitede, Marx yanlısı-bazen de dolaylı olarak Marksist bir iktisatçıyı, Bertram Wolf ve Mary Wright gibi, abartmasız bir tarihi materyalizminden esinlenmiş tarihçileri inceleme fırsatı bulmuştum. ABD'de gelişmeye başlayan Çin ve Sovyet devrimleri seminerlerine katılmış, Doğu kavramının Marksistlerce nasıl değerlendirildiğini öğrenmiştim. Bu yaklaşımların açıklayıcı niteliği insan üzerinde çarpıcı bir etki bırakıyordu ancak hepsinin sonunda, bir açıklanamayan yan kalıyordu: her şeye rağmen, fikir sistemleri sanki kendi başlarına özerk olarak tarihte bir iz bırakıyorlardı ki bunun o zamanda geçerli olan Marksizm'de izahı yoktu. Önce Yeni Osmanlıların fikirlerinin nasıl ortaya çıktığını, sonra da programlarını incelemiştim. Fakat şekillenme adına verdiğim süreç antropologların kültür adını verdikleri sembolik mekanizmanın değişimiyle ilgiliydi ve bu alan sosyolojinin ve sosyal antropolojinin belki en zor konularını içeriyordu (Mardin,2000:8).

Mardin'in söylemlerine bakacak olursak; yeni teorik arayışlara yönelmek isteği göze çarpacaktır. Sosyal bilimlerde sadece belli konulara açıklık getirecek teorik yaklaşımlar değil, metodolojik anlamda karşılaşılan sorunlar için genel teorik yaklaşımlar geliştirilmelidir. Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler konusundaki tutumu genel bir teorik yaklaşımın peşinde olduğunu gösterir. Şerif Mardin, olaylar ve durumlar karşısında ilişkisel ve disiplinler bir teorik zenginliğin politik tavrını benimser. Osmanlı-Türk toplumunda, Türk modernleşme tarihindeki siyasal ve toplumsal gelişmeler

üzerine yoğunlaşarak disiplinler arası teorik çalışmalar yapmıştır. Mardin düşüncesinde birçok teorisyenin izini görmek mümkündür. Şerif Mardin'in diyalogları; epistemoloji, metodoloji ve düşünümsellik kavramlarıyla sosyal bilim literatüründe ilgi çekmiştir. Sosyolojik düzeyde, mevcut durumun ve onun tarihsel süreç içindeki konumunu belirtir. Genel sosyolojisinde; değişim, dönüşüm, kırılma, kopuş ve sürekliliklerin toplumsal gerçeklikteki birlikteliğine vurgu yapar. Mardin'in sosyolojik penceresi, bütünü anlam kazandığı ve göz önünde bulundurulduğu bir perspektiftir.

Şerif Mardin'in çalışmalarında, yanıt arama girişiminde olduğu sorunların temelinde öncelikle belirtilmesi gereken sorunlar bulunmaktadır. Sorunların kavramlara yansımaları, Mardin'in metodolojik kazanımının göstergelerindedir. Temel ilgi alanını; bilgi kuramsal, metodolojik ve akademik bir düşünümselliğin kurumsallaşması veya yorumlamacı söylemin inşa edilmesi olarak tanımlayabiliriz. Şerif Mardin'in araştırmaları; tarihsel, kültürel, toplumsal, ekonomik, politik ve sosyo-bilişsel olana ilişkin değişme, gerilim, süreklilik ve buna bağlı olarak kopuşları analiz etme imkânını barındıran epistemolojik bir perspektifin gelişim aşamaları olarak adlandırılır. Sosyolojik bilginin veya sosyolojik alanın anlam kazanması epistemolojik perspektifinde gizlidir. Şerif Mardin, tarihsellik ve süreçselliğin sosyal teorideki adıdır. Çünkü toplumsal yapıya ilişkin çözümlenmelerinde, tarihsel olguların anlamını tarihsellikteki sürekliliğe bağlamaktadır. Toplumsal algı ve toplumsal ilgi karşısında imgeler kullanması, sosyo-kültürel gerçeklik için farklı stratejiler ve modeller sunar.

Şerif Mardin felsefesi, realist ve yorumsamacı bir açıya sahiptir. Sosyolojinin üretken olmasında bakış açısındaki yorumsamacı boyut önemlidir. Yorumsamacı ve realist görünüm, Şerif Mardin sosyolojisinin bütüncül bir konum elde etmesini sağlamıştır. Mardin'i sosyal bilimlerde farklı kılan nokta; kendi metodolojik sahasında, toplum haritası metaforunu inşa etmesidir.

Yorumlamacı yaklaşımlara göre sosyal dünya, bu dünyanın içinde yer alan üyelerinin algıladığı ve yaşadığı dünyadır. Bu nedenle sosyal bilimcinin görevi, içeridekilerin görüşünü keşfetmek ve tanımlamaktır. Böylelikle yorumlamacı sosyal bilimin en temel görevi, insanların, eylemleri için yönlendirimlerde bulunan, büyük oranda somut bir nitelik taşıyan, karşılıklı bilgileri, sembolik anlamları, niyetleri ve kuralları açıklayarak insanların neden böyle yaptıklarını keşfetmektir. Bu eylemlerin anlaşılmasını sağlamak için, günlük inanç ve uygulamaların elde edilmesi ve

oluşturulması gerekmektedir. Karşılıklı bilgiler, büyük ölçüde an içerisinde oluşturulmayan, altta yatan yapı hatta mekanizmaların bilgisidir. Bu bilgiler, etkileşime giren sosyal aktörler tarafından sürekli olarak kullanılmakta ve tekrar tekrar değiştirilmektedir. Bilgiler, sosyal aktörler tarafından hayatları boyunca üretilir ve tekrar üretilir (Blaikie,1993:76). Sosyolojik kazanımlarda, sosyal aktörlerin tarihsel alanda kurguladıkları sembolik imgeler önemlidir. Toplumsal açıklamada, bu sembolik değerlerin epistemolojik ve metodolojik potansiyelde gözlenir olması gerekir. Sosyal bilim, bütüncül bir toplum modelinde yapısal ve öznel boyutlarıyla üretici özne olabilmektedir. Sosyal bilimlerde Şerif Mardin'in eserleri bu noktaya örnek gösterilebilir. Çünkü tarihsel gerçeği, kültürel göreceliği ve kültür kodlarını sembolik sistemler adıyla açıklamıştır.

Metodolojik açıdan Şerif Mardin, zaman ve mekân koordinatları arasında yapı ve mekanizma ilişkisinden; değişme, süreklilik, kopuş ve gerilimlerin kaynağı olan mekanizmalara nasıl ulaşacağı noktasında sosyolojik bir yöntem oluşturur.

Mardin'e (1999:56) göre, toplumsal yaşamın iki temel yönü bulunmaktadır. Bu yönler, yüz yüze etkileşim içindeki insanlar ve bu etkinliklerin içine gömülü olduğu daha geniş çaptaki toplumsal ilişkilerden oluşmaktadır. Mardin'in bu toplumsal analizi kendi düşüncesinde; nasılın ve nelerin kullanımına ilişkin yapısal kuramsallaştırmasını izah etmektedir.

Yorumsamacı anlama (mikro çözümleme) ve nedensel açıklamanın (makro çözümleme) toplum bilimlerinin başlıca görevi olduğu düşüncesinde olan ve anlama ile açıklama arasındaki gerilimin açılmasında ideal tipler olarak adlandırdığı kavramların, bilgi kuramsal niteliklerini ön plana çıkaran Weber'in (Swingewood,1998:176) etkisi, Şerif Mardin'in sosyal bilim anlayışının önemli dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Şerif Mardin metodunda, yorumlamacı anlayışın sosyolojik yansımaları görülmektedir. Yaklaşımlarının veya kavramlarının inşası, makro sosyolojik anlayışta izlenebilir. Şerif Mardin sosyolojik teoride, nesnel ve öznel boyutların anlamına yönelik mekanizmalar üretmiştir. Realizmin, ampirik gerçeklik arayışı Mardin'in yapıtlarında görülmektedir. Şerif Mardin'de, Weber ve Bourdieu izlerini görmek olanaklıdır. Genel metodolojik ilişkide, Şerif Mardin'in teorisinde ele almış olduğu kavramlarda veya konularda Bourdieucu bir yaklaşım söz konusudur. Çünkü teorik söylemler, Mardin'in Weberci ve Bourdieucu sosyolojik düşüncelere yakınlık gösterdiğini anlatır.

Weber, tarih ve sosyoloji arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Weber'in sosyolojisinde; tarih bilimleri, sosyal bilimler ve kültür bilimlerinin muhtevası işlenir. Sosyolojisi, tarih bilimleri ile sosyal bilimlerin birlikteliğine dönüktür. Bu iki alan arasında kurduğu ilişki bilgi kuramsaldır. Weber metodolojisinde, ideal tip çözümlemesindeki yorumlamacı ve açıklayıcı kanadın sosyolojik perspektifin ilişkisinden doğduğunu belirtir. İdeal tip yaklaşımı, aynı zamanda aynı türden olayları, başka başka analitik çevreler içinde inceler. Belirli bir kavramın içine giren bir kısım olaylarla bir diğer tip kavramı içine giren bir değer olaylar kümesi, beraberce üçüncü bir kavramı incelediği bir olaylar kümesi teşkil edebilir (Mardin,1992:9).

Weber'in görüşüne göre tarih, ampirik olayların bir araya geldikleri bir bütünlüktür ve bu alanda ampirik düzeylerden genel yasalı açıklamalara doğru genellemelere gidilmesi mümkün değildir. Sosyologlar bu gerçekliği ele alırken bu niteliğinden ötürü, kavramların oluşturmuş olduğu genel bütünlükten, ampirik tek tek olayları ayırt edebilmelidirler. Kavramlar asla Weber'e göre ampirik dünyayı tamamen temsil edemez, onu kapsayamaz, ona denk düşemezler. Bununla beraber kavramlar gerçekliğin daha iyi anlaşılabilmesi için keşfe ve anlamaya yarayan araçlar olarak kullanılabilirler (Ritzer,1996:111). Weber sosyolojisinde, sosyal bilimleri ve tarih bilimleri kültürel değer düzeyinde ele alıp evrensel gerçekliğin yasalarına ulaşmaya çalışır. Bu bağlamda, sosyologların kültürel hayata önem vermeleri konusunda rasyonel bir eğilim göstermiştir. Weber'in genel metodolojisinde, rasyonalite önemli bir kavramdır. Ampirik gerçeklik onu diğer düşünceleri ile ilişkilendirmemizden ötürü ve ilişkilendirdiğimiz kadarıyla bizim için kültür halini almaktadır. Ampirik gerçeklik, bu değer uygunluğundan ötürü gerçekliğin yalnızca ve bizim için önemli hale gelmiş olan parçalarını içerir (Weber,1949:76). Weber öznelci yorumlamalarla, toplumsal hayata ilişkin sosyolojik gerçeklikleri ampirik düzeyde ele almaya çalışır. İdeal tip kavramında veya bütüncül bir toplum imgesi yaklaşımında akademik düşünömsellik için farklı bir perspektif yaratmıştır. Mardin'in inşa etmiş olduğu toplum haritası kavramında Weberci yaklaşım mevcuttur.

Şerif Mardin, olaylar veya kavramlar arasında ilişkiyel bir çözümleme yaptığında bir olgunun başka bir olgu ile ilişkisini açıklamıştır. Toplumsal yapı kavramında veya Osmanlı/Türk toplumunun modernleşme sürecinde, Şerif Mardin'in böyle bir yöntem kullandığı söylenebilir. Toplum haritasında, makro ve mikro yapıları teorik olarak göz önünde bulundurur. Toplumsal eylemi veya sosyal etkileşim

süreçlerini, Bourdieucu bir yaklaşım gölgesinde nesnelcilik ve öznelcilik gerçeklikleriyle açıklar.

Bourdieu'ya göre, nesnelcilik ve öznelcilik, mekanizm ile finalizm, yapısal zorunluluk ile bireysel eylem; bu ikili karşıtlıkların her bir terimi diğerini pekiştirir ve hepsi de insan pratiğinin antropolojik gerçekliğini gizlemeye yarayan sahte çatışkılar oluşturmaktadır (Wacquant,2003:20). Bourdieu bu ikilikleri aşmak için, bir toplumsal praxis bilimi yapısalcı ile inşacı bir yaklaşımı bir arada tutan, öncelikle sıradan temsilcileri bir yana bırakarak nesnel yapılar, etkileşimler ve temsiller üzerindeki dışsal kısıtlamaları tanımlayan toplumsal verimli kaynakların dağılımını inşa eden bir yaklaşım önermektedir. Toplumsal görünümde sosyal etkileşimler karşısında dışsal bir takım verilerin özelliklerini belirtir. Sosyolojik tahlillerin yapılmasında tüm ikiliklerin (nesnelci, öznelci) varlığı bütüncül bakış açısıyla ele alınmalıdır. Bourdieu epistemolojik önceliği, öznelci anlama yerine nesnelci kopuşa vermiştir. Şerif Mardin, teorik çalışmalarında bu kopuşun gerçekliğine değinmiştir.

Şerif Mardin sosyolojisinde; özellikle Osmanlı tarihine ilişkin yaklaşımlarda nesnelci kopuş, Cumhuriyet dönemine ilişkin saptamalarda ise öznelci kopuş gözlenmektedir. Mardin düşüncesinde, Osmanlı/Türk siyasasının veya Osmanlı/Türk toplumsal yapı modernleşmesindeki kopuşların toplumsal dinamikleri değişkenlik göstermektedir. Bu noktada sosyolojik realiteler, sosyo-kültürel varsayımlarla sağlıklı sonuçlar üretebilir. Sosyal gerçekliğin, makro ve mikro, yapısal ve kültürel, nesnel ve öznel boyutlarına ilişkin olarak realist ve yorumsamacı temelde iki ayrı bilgi edinme stratejisi, Şerif Mardin'in yaklaşımlarında görülebilir. Çünkü Mardin'in yaklaşımı, toplum haritası ile yapısallık kazanmıştır. Bourdieu'nun kültürel olanın üretici konumundaki bir sosyoloğun, kendi öz çözümlemesi ve bir toplumbilimin toplumsal-tarihsel olasılık koşulları üzerinde düşünmesini öneren yaklaşımı (Bourdieu ve Wacquant,2003:37) ile Şerif Mardin'in sosyo-kültürel ve tarihsel bağlamı ön plana çıkaran ve bağlamsal olanın farklı perspektiflerden, farklı biçimlerde yorumlanabileceğini daha baştan kabul eden; ampirik verilere dayanan yorumlar temelinde tekrar tekrar olgusal denetlenebilirliği öneren; ideal tıpsel kavramlar üzerine inşa edilmiş metodolojik anlayışı arasında büyük benzerlikler söz konusudur. İlişkiselik açısından Şerif Mardin de Bourdieu'nun alan teorisinin belirtileri vardır. Benzerlik ve gösterge bağlamında Şerif Mardin kavramsallaştırması, Bourdieucu bir sosyolojik kalıntıya sahiptir.

Düşünümsellik, toplumsal araştırmanın işlevine ve pratiğine rehberlik eden bir kavramdır. Akademik düşünümsellik ile metodolojide bir ilişki veya bağlam oluşturulabilir. Şerif Mardin'in sosyal bilim anlayışı, Doğu/Batı, Oryantalizm/Oksidentalizm çerçevesinde yapılan tartışmalar, bağlamın metodolojiye, metodolojinin literatüre bağlamı konusunda düşünümsellik ilkesine sahiptir. Mardin, kullandığı kavramlara simgesel anlam yüklemiştir. Kavramsal çerçevesini sorun alanlarına ilişkin olarak açıklamaya çalıştığına, kavramların ilişki dünyasındaki yapılarına açıklayıcılık kazandırır. Mardin sosyolojisinde, her bir kavramın toplum haritasında nasıl bir görünümde olduğu açıklanmalıdır. Simge dağarcığı, sosyolojik eyleme ilişkin; insan, toplum ve kuşak üçleminde yapılan çalışmalar için mekanizma oluşturur. Çünkü Mardin için simgeler, toplumun işleyişi ve anlam kazanması adına sosyolojik bir ödeve sahiptir. Makro/mikro veya bir simge sisteminin çalışma kriterlerini taşıması bakımından kültür olarak adlandırılmaktadır. Şerif Mardin sosyolojik yönteminde ve toplum haritası metaforunda kültür kavramının simgesel anlamına vurgu yapmıştır.

Simgeler, toplum hayatında üç açıdan önem taşımaktadır; öncelikle öğrenme süreci simgeselliğe bağlanmakta ve birçok kimsenin paylaştığı toplum haritası bunun sonucunda ortaya çıkmaktadır. Toplumsal eyleme iten bazı çağrışımların taşıyıcısı olarak simgeler, değer yüklüdür ve ideoloji ile yakından ilgilidir (Mardin,2006:93). Kültür kavramının çağrışımlar arasında taşıyıcı bir ilişkide olması, diğer olguların açıklanması bakımından önemlidir. Özellikle Mardin düşüncesinde, konu veya kavramların açıklanmasında kültür kavramı toplumsal bir gelenek belirtir. Çünkü Mardin sosyolojisi; modernleşme, din, siyaset, kimlik, ideoloji gibi farklı yaklaşımlarda kültürü taşıyıcı olarak görmektedir. Kültür kavramının makro ve mikro düzeylerdeki kullanım farklılığı, Şerif Mardin sosyolojisi açısından önemlidir. Mardin, kültür kavramından yola çıkarak ideoloji ve din olgularını açıklar.

Şerif Mardin'e (2006:19-20) göre, ideoloji gerçeği kültür gerçeği ile yakından ilintilidir. İdeolojinin saygınlığı, kültür mekanizmasının esaslarına dayalı olarak gelişmektedir. Bu eksenide ideoloji, kültürün modern çağlarda faydasını yitirmesinin bir tezahürü olarak; yeni bir toplum anlamı ya da yeni bir toplum haritasının sosyolojik olarak inşa edilme sürecidir. Weberci anlayışta; büyüünün bozulmasından sonra rasyonalitenin görünür olması gibi, Şerif Mardin de modern olan ile ideoloji kavramının tekrardan tanımlanması gerekliliği vurgulanmaktadır. Mardin ideoloji adlı kitabında, bu

vurgulara temas etmektedir. Mardin, bu kitapta özellikle Ernest Cassier ve Alfred Schutz'un fikirleri üzerinde durur (Mardin,2002:12). Cassier'in bağılı olduğu sosyolojik gelenek, Mardin'in ilgi gösterdiği geleneği biraz gizlemektedir. Zira Habermas'ın ifadesiyle Yeni-Kantçılığın doğu ve kültür bilimlerinin metodolojisi hakkında yaptığı hararetli tartışmalar unutulmuştur (Habermas,1970:71). Yeni-Kantçılıktan neşet eden bu metodolojik tartışmalara katılan Cassier, sembolik formların mantıki bağlamlarına vurgu yapmış, sembolik anlamların gerçeklikte nasıl temsil edildiği üzerine tartışmalar yürütmüştür.

Mardin'e (2006:117) göre, tarih içinde genel bir davranış çizgisini savunmaya yarayan kültür unsurlarına kültür kodu; kültür kodlarına bağılı olarak, toplum hayatındaki sosyal yaşayışın merasim içeriğini, ritüel; bu merasim ve diğer simge dağarcığının birleştiği diğer bir kümeye ise din olgusu karşılık gelmektedir.

Şerif Mardin, sert ve yumuşak olmak üzere iki ayrı ideolojik düzeyden özellikle yumuşak ideolojiler üzerinde durmaktadır. Sert ideolojiler; sistematik bir şekilde işlenmiş, temel teorik eserlere dayanan, seçkinlerin kültürüyle sınırlandırılmış, muhtevası kuvvetli bir yapıya karşılık gelmektedir. Yumuşak ideolojiler ise kitlelerin daha çok şekilsiz inanç ve bilişsel sistemlerini ifade eden, vaziyet alış-tutumları ifade etmektedir. Vaziyet alış, bir insanın-dünyanın diğer görünüşlerinden ayırt ettiği bir dünya görüşü karşısında davranışlarından çıkarılmış psikolojik süreç örgütlenmesidir (Mardin,1992:14). Mardin, ideoloji kavramını diğer kavram veya konularla birlikte anlatmaya çalışmıştır. Toplumsal yapı tahlilinde, bir olguya açıklık getirirken başka bir olguyla olan ilişkisini de anlatır. Türk siyasasını işlerken; Osmanlı-Türk toplumsal yapısını, süreklilik temelinde bir bütün olarak işlemiştir. İdeoloji kavramına yaklaşımında, din realitesini ve kültür olgusunu görmemiz gerekir. Sosyo-kültürel yapıda örgütlenmiş bir değer sistemi vardır. Şerif Mardin düşüncesi; simgesel sistemler ile değer sistemlerin okunabildiği bir sosyolojik eklemlenme sürecidir.

Şerif Mardin, anlamacı ve yorumlamacı epistemolojik araçlarıyla ele alındığında; Türk Siyasal tarihine dönük araştırmalar verimlilik açısından değer kazanacaktır. Çünkü Şerif Mardin sosyolojisinde, ele alınan konu veya kavramlar arasında bir bağlam söz konusudur. Kavramsal ilişkiden hareket edilerek, bağlam sosyolojisinin sosyal bilimler açısından metodolojik önemi vurgulanabilir. Osmanlı-Türk siyasası, Türk modernleşmesi, ideoloji, din ve kültür gibi konulara yaklaşımında

makro bir bakış açısı gereklidir. Mardin, kendisindeki bu teorik ilişki ile din olgusuna karakteristik bir açılım kazandırır. Sosyolojinin üç temel kurucu ismi Marx, Weber ve Durkheim'in ilgilendikleri en temel alanlardan birisi de dindir. Dinin toplumsal işlevi hakkında üç kuramcı da; din olgusunun inanç doktrinden ziyade, toplum içerisinde sembolik bir karaktere sahip olduğunu belirtir. Mardin'in bu konudaki en kapsamlı niteliği, din sosyolojisi bağlamında Said Nursi üzerine yaptığı çalışmalarıdır.

Şerif Mardin, din olgusundaki tutumunu net ifade etmektedir:

Din (İslam) bir toplumsal pratiktir ve toplumsal pratik yaklaşımı öne çıkardığım lehçenin içinde işlev kazandığı yapısal çerçevenin tanımlanması sorunun kendi başına netleştirmez. Kastettiğim; lehçenin statü ve konulara bağlanması; gücünde, kişinin açıklaması içinde bir yerde şekillenmesi gereğidir. Bu bağlantılar, Foucaultcu yada Weberci bir çerçevede ele alınabilirler. Benim seçimin Weberci olandır. Bazı toplumbilimciler, verili bir zihni temsil sistemi içindeki tutarsızlıkların, toplumun işlevselliği açısından gerekli olduğunu ileri sürerler. Geline bu noktada, bu yaklaşımın göz önünde bulundurulması yararlı olacaktır. Benim önereceğim ise sözü edilen tutarsızlıkları aşma yönünde bir toplumsal diyalektiğin varlığına-çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde bu ana tema olarak alınacaktır-rağmen, sonuç olarak aynı tutarsızlıkların hiçbir zaman tam çözüme ulaşmamasıdır (Mardin,1999:29-30).

Şerif Mardin sosyolojisinde din kavramı, ideolojik değer ve modernlik ilişkisinde inceleme alanı bulmuştur. Mardin, Türk toplumsal yapısını niteleyen sosyolojisinde, farklı konuları bilim dünyasına bir değer olarak kazandırmaya çalışır. Akademik alana ilişkin olarak; Aydın olma kriterine eleştirel bir çalışma ile cevap verir. Bu alandaki katkıları, Türk siyasal kültürüne karakteristik bir oluşum kazandırmaya yöneliktir. Şerif Mardin metodolojik açıdan, teorik içerikleri zengin olan kavramlara sahiptir. Bu kavramlar Türk tarihinin sorunsal aşamalarına entelektüel formlar kazandırmıştır. Mardin'in çalışmaları, Türk toplumu ve siyaseti üzerine etkili ve tutarlı bir analiz çerçevesi oluşturarak, Türk siyasetine ilişkin tartışmaların yapılmasında etkin olmuştur (Davison,2002:247-252).

Şerif Mardin sosyolojisi, sosyal bilimlere farklı bir anlam kazandırmıştır. Özellikle bağlamsal olması ve bağlamı temele alan metodolojisi ile Türk sosyal bilim tarihinde farklı bir konumu belirtir. Şerif Mardin etkisi ve ekolü gelişmekte ve sürdürülebilir bir sosyolojik kaynağa sahiptir. Türk sosyal bilimine teorik zenginliği ile katkılarda bulunmuştur. Özellikle metodolojik ve epistemolojik anlamda bir boşluğu doldurmuştur. Şerif Mardin, Türkiye eksenli modernleşme çalışması ile Osmanlı-Türk toplumsal yapısının farklı yönlerini açıklar. Sosyolojisinde kullandığı kavram çiftleri ile soyut dünyaya ilişkin sosyolojik realitelere ulaşır. Bu yüzden Türkiye tarihi üzerine farklı bir perspektif sunmuştur.

Şerif Mardin, sosyal gerçekliği teorik alan ve zenginlik ile pekiştirip kendine has bir disiplin alanı yaratmıştır. Toplumsal görünümde; tarih, siyaset, kültür, ideoloji, din gibi kavramlara ilişkin yorumlayıcı bakış açısı getirerek bütüncül bir diyalog ortamını oluşturur. Türk siyasi tarihi ve Türk toplumsal yapısı üzerinde nesnel ve öznel boyutlarıyla sosyolojik çözümlenelerde bulunmuştur. Bu noktası ile Türkiye'nin düşünce ve siyaset algısını açıklamıştır. Türk düşüncesinin gelişmesi için teorik çalışmalar sergiler. Şerif Mardin, toplum haritasını ilişkiyel bir yapı üzerinden inşa eder. Toplum haritasında kullanmış olduğu kavramlar arasında ilişkisellik söz konusudur. Özellikle Türk toplumsal yapısı üzerine yaptığı çalışmalarda siyasal olan ile sosyal olana ilişkin sınırları belirtir. Sosyolojisinde kültür kavramına yorumsamacı bir anlam yükleyerek, kültür kavramının sosyal bilimlerdeki anlamına ilişkin epistemolojik veriler sunmuştur. Modernleşmenin temel dinamiklerini sosyo-kültürel ayrıntılarla açıklayarak; temel prensiplerde bireysel özgürlüklerin bilişsel bir düzeyde anlamlılık kazanması için sorgulamalarda bulunmuştur. Şerif Mardin düşüncesi, Türk siyasi tarihi ve Türk modernleşmesi üzerine akademik disiplin içeren sosyolojik bir perspektife sahiptir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ULUS-DEVLET BELİRLEMİNDE: DİN VE SİYASET

2.1. Ulus-Devlet İnşasında Din ve Siyaset İlişkisi

Ulus kavramının Türk siyasi tarihindeki izlenimi, tarihsel realitelerin mevcut şartlar altında değerlendirilmesi ile okunaklı olacaktır. Çünkü bir devletin fiili yıkılması ve yerine başka bir devletin kurulması tarihsel ve kültürel bilincin tekrar okunması ile önemini elde eder. Bir devletin sonlanması ile başka bir devlet kimliğinin inşa edilmesi tarihi kriterlerle çözümlenebilir. Toplumsal yapılar, zamanla değişim süreçlerini yaşarlar. Türkiye Cumhuriyeti'nin değişim dokularında; kültürel, tarihsel ve yeni bir kimlik oluşturma anlayışının olduğu gözlenir. Ulus-devlet olma veya uluslaştırma ifadeleri devletin kurulduğu ilk dönemlerde toplumsal düzen içerisinde kendisini hissettirir. Yeni bir devlet olma algısı, toplumsal etkide reformist yapılanmaların gerekliliğini doğurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus sözcüğü ile belirtilmeye başlanması 1.Dünya Savaşı yıllarına rastlamaktadır. Osmanlı toplumundaki ümmet algısının zayıflamasıyla birlikte üniter bir yapıda olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusallaşma süreci başladı. Üniter bir temelde ve değer yargısında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, yeni bir kimlik ile siyasal, sosyal, kültürel değişimleri beraberinde yaşadı. Toplumsal formlar bu değişim ekseninde kurumsallaşma oluşumuna girdi. Ulus düşüncesi ile toplumsal değerlere vurgu yapılarak sosyal ve siyasal içerikli değişimler kabul görmeye başladı.

Ulus-devlet politikası, Türkiye toplumunda bilinç oluşturma gerçeğini beraberinde getirmiştir. Özellikle siyasal açılımlar, Batı merkezîyetçi bir mekanizmanın getirilmeye çalışılması, Avrupa tarzı uluslaştırma tartışmalarına yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter bir yapıya sahip olması, mili ve milliyet kavramlarını sosyolojik platformda tartışmaya açmıştır. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin model oluşturma parametreleri ulus kavramından yola çıkarak biçimlendirilmeye başlandı. Siyaset algısının yaratmış olduğu ulus ve uluslaştırma politikaları, hâkimiyet ve egemenlik doktrinlerinde farklılık gösterir. Türkiye'de ulus devletin inşa edilmesi, toplumsal formasyonda birçok değişikliği beraberinde getirdi. Geleneksel kopuş, laiklik algısı, batı merkezîyetçi düşüncenin işletilmesi, milli burjuvazi gibi yapılar üzerinde model oluşturma anlayışı doğdu.

Modern devletin temeli burjuva sınıftır. Çağdaş refah devletleri, burjuvazinin, işadamları ve bankerlerin omuzları üzerinde var olur. Türkiye'deki ulusal uyanış, Türk burjuvazisinin doğuşunun başlangıcıdır. Ve Türk burjuvazisinin doğal gelişimi eğer kesintiye uğramaksızın sürerse, Türk devletinin sağlam biçimde kurulması garanti edilmiş olur (Berkes,2002:425). Ulus devletin toplumsal anlamda, batıya dönük milli olgular temelini esas alarak inşa edildiği söylenebilir. Siyasal ve sosyal reformlara yasal zemin hazırlanarak yapılan değişiklikler toplumsal realitelere uyarlanmaya başlandı. Kültürel ve dini doğrultuda gerçekleştirilen farklı tarzlar ulus düşüncesi noktasında birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Ulus-devlet düşüncesi, milli bir burjuvazi yaratmak istedi. İktisadi planlar ulus-devlet algısıyla gerçekleştirildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında ulusal kimliğin özgürlükçü bir varoluşa hitap etmesi, siyasal devletin meşruluğuna katkı sağladı. İnsani kimlikler, milliyetçilik vb. haklar ulus devletin temel unsurları arasında yer aldı. Ulus-devletin siyasallaşması ve yasallaşması din olgusunun devlet tarafından ele alınmasına zemin hazırladı. Çünkü Osmanlı toplumunun zayıflaması ve ulus-devletin kurulması İslami değerlerin devlet düzeni içerisinde sorgulanabileceğini göstermiştir. Ulus-devlet terminolojisi; din ve devlet, din ve siyaset ilişkisinin boyutlarını toplumsal hayatta sorgular.

Ulus-devletin ontolojik sebepleri arasında Batı merkezîyetçi olma düşüncesi yatmaktadır. Devletin kurulma süreci, geleneksellikten kopma yargısı üzerine inşa edildi. Laik, modern ve çağdaş olma vurgusu yapılarak ulus-devletin düşünümsel alt yapısı hazırlandı. Bu dönemde din ve siyaset ilişkisinin politizmi ve siyasası oluşturuldu. Din ve siyaset ilişkisi, yeni bir kimlik edinme süreci olarak işlem gördü. Laik kanunların belirlenmesi, halifeliliğin kaldırılması, vatandaşlık kimliğini inşa etmeye yönelik adımlar olarak değerlendirilebilir. Modern devleti yaratma yolunda, Osmanlı bürokrasisinden vazgeçilip Türk Devrimleri gerçekleştirildi. Fakat bu süreçte bireyin önceki kültürden ve tarihsellikten elde ettiği yaratımları görmezden gelindi. Unutulmamalıdır ki; görüşlerimiz, bilgilerimiz ve özgün yaratımlarımız bir toplum içerisinde anlamlılık kazandığı gibi, geçmişin kültürel besinlerine de sahip olmalıdır. Karl Mannheim'in söylemiyle:

Açıkça söylemek gerekirse, tek tek bireylerin düşündüğünden söz etmek doğru değildir. Bunun yerine, onların, başka insanların kendilerinden önce düşünmüş oldukları şeylerin yeniden düşünülmesine katıldıklarını söylemek daha doğrudur. Birey kendini, tevarüs etmiş olduğu düşünce kalıpları içinde bulur ve kendi durumundaki değişme ve başkalaşmalardan doğan yeni sorunları daha doğru olarak ele alabilmek için, devralmış olduğu cevap tarzlarını bir daha incelemeye veya onların yerine başkalarını koymaya çalışır (Mannheim,1936:3).

Mannheim 'in belirtmiş olduğu nokta, düşünme safhasında meydana gelen süreli kopuşların zamanla rahatsız edici bir yapıya ulaşma endişesidir. Bu bağlamda, Kemalizm'in veya pozitif bilimlerin ölçüt olarak resmedildiği devrimler, Türk toplumsal yapısında köklü ve sorunsal değişimleri beraberinde getirdi. Din olgusu veya yaşayış farklılıkları da siyasal yapı ekseninde değişime uğradı. Siyasetin bu noktadaki gücünü görmek mümkündür. Atatürk kendi reformlarını, Osmanlı imparatorluğunun sonlanması ile gerçekleştirmiştir. Din ve siyaset ilişkisinde Türkiye Cumhuriyeti'ni tarikat liderlerinin etki alanından kurtarma gayreti gösterilmiştir. Bu gayret, modern devletin bir yurttaşlık dini ile desteklenebileceğini dile getiriyordu. Burada din ancak ikinci derecede veya marjinal bir role sahipti; onun rolü, kişisel bir değer olmaktan ibaretti. Türkiye'de vatandaşların bağlılığını sağlamak için yurttaşlık dininin gelişmesini teşvik ederek, bu dinin dayandığı bireysel sorumluluğu geliştirecek kurumların yaratılmasına ihtiyaç vardı (Mardin,1991:119). Burada siyasetin laikleştirilmesi göze çarpmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde tüm kurumların laikleşme siyaseti ekseninde Batı merkezietçi bir ithal edilme aşamasıyla karşı karşıya kaldığı söylenebilir.

Atatürk'ün laikleşme siyaseti; halifeliğin kaldırılması, İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü, Latin Alfabesinin kabulü, İslam'ın devlet dini olmaktan çıkarılması ve anayasaya lâiklik ilkesinin konulmasıdır. Hakkında az söz edilen ise, 'ulema'' kurumunun da ortadan kalkmış olmasıdır. Halifeliğin 1924'te kaldırıldığı gün, Şeyhülislamlık ve Şer'iyet ve Evkaf Vekâleti de kaldırılmıştır (Şer'iyet ve Evkaf ve Erkan-ı Umumiye Vekâletlerinin İlgısına Dair Kanun,1924:665). Özellikle Ulemanın ortadan kaldırılmasıyla laikliğin yerleşmesine zemin hazırlandı. Laikliğin kanunlaştırılmasıyla Kemalizm'in parametreleri oluşturuldu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve sonraki süreçlerde din ve siyaset ilişkisinde birtakım reformist hareketlenmeler oldu. Saltanatın kaldırılması, medreselerin kapatılması, tarikatların kapatılması gibi toplumsal değişimler görüldü.

1924'te bir dizi laikleşme kanunlarından sonra laiklik yanlılarının yeni hedefi tarikatlar oldu. Muhalefet hareketlerinde, tarikatların rolü 1925'teki Şeyh Sait isyanında ortaya çıktı. O tarihte iki Nakşibendi şeyhi ve hareketin liderleri Şeyh Sait ve Şeyh Abdullah isyanı, Çapakçur-Lice-Palu Zaza aşiretlerini örgütleyerek gerçekleştirildi. 1925 yılında tarikatlar kaldırıldı (Van Bruinessen,1978:403). Sosyal yaşamdaki bu devrimler tarihi, kültürel, siyasal ve dinsel motifleri doğurdu. Değişimin toplumsal

hayattaki boyutu kimi zaman sert direnişlerle karşılandı. Kuşkusuz, her siyasal iktidar, kural koyma ve bu kurala ilişkin yaptırım uygulama meşruluğuna gereksinim duyar. Özellikle ulus-devletin inşa edilme süreçlerinde, devlet veya siyasal iktidar bu meşruluğu makul bir gerekçe olarak görür. Halkın bu yaptırım veya kurallar karşısındaki konumu, çatışma halini beraberinde getirir. Aslında bu durum sadece günümüz Türkiye'si için geçerli değildir. Tüm insanlık siyaset ve din ilişkileri bağlamında benzer çatışmalara, uyuşmazlıklara tanık olmuştur. Din olgusu, bireylerin hem kendilerini hem de içinde buldukları toplumsal dünyayı etkilemektedir. Bireyin din kavramı karşısındaki konumu sosyolojik bir realiteyi düşündürmektedir. İnsan davranışlarını anlamlandırmanın bir yolu da dinsel öğretilerle ilişki kurmaktır. Bu bakımdan din, toplumsal algının oluşmasında önemli bir fonksiyona sahiptir. Çünkü din sosyal bir olgudur. Sosyolojik çözümlenelerde değerlerin, öğretilerin toplumsal hayata yansımada din, sosyolojik bir işleve sahiptir. Kurumların kurumsallaşması kadar din olgusunun işlevsel bir tezle ele alınması önemlilik belirtir. Ulus-devletin göstergelerinden biri, siyasetin dini biçimlendirmesi olarak değerlendirilebilir. Türkiye'de din kurumunu siyasetten koparmak gerekir. Çünkü ulus-devletleşme süreci ve sonrası yaşanan gelişmeler bu görüşü doğrulamıştır. Türkiye'de dini değerlerin siyasal yapıyı hangi ölçüde etkilediği sorgulanırken, siyasal yapının dini yaşayışları hangi derecede etkilediği de tartışma konuları arasında yer almalıdır.

Bazı çevrelere göre, İslam dini ile laiklik bağdaşması mümkün olamayacak kavramlardır. Gerçekten de geleneksel bağlamda, İslami devlet anlayışı kendine özgü bir nitelik taşımakta, din ve siyaset kaynaşması da bu nitelikte kuramsal olarak kabul edilmektedir. Bunlara göre lâiklik, çoğunluğu Müslüman olan bir topluma zorla dayatılan ve uygulattıran yabancı bir unsur ve hatta dinsizlik aracıdır. Lâiklik, bir kesime göre de sadece Batıdan aldığımız ve uyguladığımız, geleneksel topluma yabancı bir ilkedir. Bunun sonucu, devletin din alanına bir düzenleyici olarak müdahalesini öngören, beraberinde has çelişkileri de içeren, eksik bir demokrasi anlayışı olmaktadır. Bir başka yaygın görüşe göre ise siyasal İslam yaklaşımı din ve devlet işlerinin ayırımına izin vermemektedir ve nihai amacı teokratik bir devlet düzeni kurmaktır; bu nedenle de anayasa düzenini yıkmayı hedefleyen bir iç güvenlik tehdidi niteliğini taşımaktadır (Fidancıoğlu,2002:24-26).

Din ve siyaset ilişkisinin toplumsal endişeleri, kaygıları da beraberinde getirmiştir. Toplumsal alanda halkın uluslaştırma sürecindeki şüphesi zamanla sosyal

grupların toplumsal algılarda farklı fikirlerin doğmasına yol açtı. Bu hükümlerin çoğu politik devrimlerle bastırılmaya çalışıldı. Ulus-devleti isimlendirmek adına politikalar üretildi. Örneğin; 23 Nisan 1920 Cuma günü, Cuma namazından sonra Hatm-i Şerifler Buhari Kıraatleri ve dualarla Ankara da açılan 1. Büyük Millet Meclisi, şeriatı ve hilafet makamını korumayı bir vazife olarak üstlenir, düşüncesi hâkimdi (Atatürk,1987:576). Bu cümleyi ve düşünceyi takip eden kısa bir zaman sonra Cumhuriyete geçişin ilk belirtisi olarak mecliste saltanatın kaldırılmasına karar verildi. Saltanatın kaldırılması, sosyal değişme alanında reaksiyonlara sebep olmuştur. Reaksiyonların gösterilmesi konusunda, din adamlarının bu durumu kabullenmeme tavrı yatmaktaydı. Din adamları; Cumhuriyetin ve milli devletin İslamiyet'e aykırı olmadığını, saltanatın ise İslamiyet'le bağdaşmadığı görüşünü savundular. Özellikle din adamlarının İslami düşün alanındaki müzakereleri sert olmuştur.

Saltanatın kaldırılmasına karşı en güçlü tepki ise Şükrü Hoca ile Lütfi Fikri Bey tarafından gösterilmiştir. Mehmet Şükrü Hoca'ya göre, saltanatın kaldırılması mümkün olsa bile durum değişmez. Türkiye yeni bir İslam ülkesidir. Meclisle halife arasında bir ayırım söz konusu olamaz. Siyasal kudreti olmayan halife düşünülemeyeceğine göre, hilafetin siyasal güçten arındırılması İslam'ın bölünmesi demektir ve hükümsüz, istiklâlsiz, hürriyetsiz bir halife olamaz. Bu nedenle millet meclisinden doğan başkanın halife olması gerekir; meclisin çıkaracağı yasaların halife tarafından şeriat adına denetlenmesi ve onanması zorunludur (Özek,1982:472). Osmanlı İmparatorluğunun fiilen etkisiz kalması dinsel iktidarlığında sonlanması anlamına geliyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel formatı, Batı eksenli ve laik bir felsefeyle inşa edilmesiydi. Ulus-devlet ile dinsel iktidar, siyasal güçten zayıflatılmak istendi. Gerek laikliğin siyasallaşması gerekse saltanatın kaldırılmasında bu amaç etkin olmuştur. Saltanatın kaldırılması, laik düzene geçişin ilk aşaması olarak kabul edilebilir. Osmanlı'nın kuramsal olarak siyasal ve dinsel iktidarı kaynaştıran düzeni, saltanatın kaldırılması ile ilk kez bölünmekte, dinsel iktidar varlığını sürdürse bile siyasal gücünü yitirmiş olmaktadır.

Modern, laik ve ulus-devlet modelinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde reformlar ivedilikle uygulanmıştır. Bu bağlamda Türkiye bir fikir süzgecinden geçmiştir. Dini motiflere, hareketlere, tekke ve zaviyelerin faaliyetlerine son verilerek siyasal iktidarın din olgusu üzerinde dönüşümü gerçekleştirildi. Bu dönüşüm toplumsal yapıya göre değişiklik gösteren bir nitelikte olmuştur. Din ve siyaset ilişkisi özellikle

Cumhuriyet tarihi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü bu ilişki toplumsal yapının değişim boyutunu göstermektedir. Temel esas ve ilkeler göz önüne alındığında Türkiye'nin ulus-devletleşme dönemi, çağdaşlığı ön plana alan laik siyasal bir yapıyı gerektiriyordu. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması ile değişim, devlet ve din ilişkisi üzerinden gündeme getirildi. Çünkü ulus-devletin kendine has bir karakteristik yapıya sahip olması gerekiyordu. Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllar, uluslaştırmayı ayakta tutabilen ve kontrol altına alabilen bir mekanizmayı gerektiriyordu.

Din ve siyaset ilişkisi, tarihsel gerçeklikte farklılık gösterse de ilişkisel boyutta yaşanmışlığı belirtir. Din olgusunun toplumsal bir ihtiyaçtan işlem gördüğü unutulmamalıdır. Devletler veya siyasal mekanizmalar zamanla değişseler de dinin kurumsallığı her dönemde varlığını hissettirmiştir. Toplumsal formlar üzerinde siyasal yapılar egemen olsalar da insanların zihin dünyalarında din ve inanç kavramları etkilerini korurlar. Bilinmelidir ki; bireyler kendi yaşam kodlarına yapılan devrimler karşısında bazen reaksiyoner davranışlarda bulunabilirler. Çünkü toplumsal alanda yapılan değişimler sancılı olabilmektedir. Din ve siyaset ilişkisi de toplumsal algıda süregelen sancılara sahne olmuştur. Din ve siyaset ilişkisinin tarihsel boyutu bulunmaktadır.

Din, tarihin en ilkel toplumlarında bile varlığını saptayabildiğimiz bir olgudur. Din olgusunun, tarihsel gelişim içinde değişik niteliklere ulaştığı, yığınların dinsel kavrayış biçimlerinin de aynı ölçüde başkalaştığı ve bu değişimlerin toplumsal yapı içindeki ilişkilerin dönüşmesiyle bir paralellik içinde bulunduğu söylenebilir. Başka bir deyişle dinin, insan ilişkilerinin ve onun oluşturduğu toplumsal yapıların dışında, tümüyle soyut bir olgu ya da sanal bir kavram olarak kabul edilmesi, gerçeklere uygun olmayacaktır (Ergin,2005:14-18). Dinin, devlet politikasıyla olan ilişkisi tarihsel alanda kabul edilebilirlik veya tepki gösterilen devrimler ışığında süregelmiştir. Ulus-devletin belirginleşmeye başladığı dönemlerde siyasal iktidar ile dinin bütünleşmesi kolay olmamıştır. Tarihsel realiteler göstermiştir ki; ilk toplumlarda siyasal iktidar ile dinin kaynaşması daha kolay olmuştur. Sebep ve sonuç bağlamında irdelendiğinde ilk toplumların örgütlü olmaması, siyaseten hükmetme yetkisinin modern toplumlara göre daha basit olması neden olarak gösterilebilir. Toplumlar niteliksel ilişkinin artması ve modern örgütlü formların işlerlik kazanması egemenliğin siyasal iktidarlara geçişini hızlandırdı. Buna karşı olarak ulus-devletlerin temellendirilmesiyle siyasal iktidar, dinsel iktidarın dışında oluşmaya başladı. Dinsel öğretilerin siyasal iktidarla ilişki

düzeyi hangi konumda olursa olsun din kavramı, toplumsal bağlamda önemini korumaktadır. Bu özellik Türkiye’de de sosyolojik işlevini halen korumaktadır. Türkiye’de din-siyaset ilişkisi hukuki ve toplumsal birtakım sorunların üremesine yol açmıştır. Özellikle ulus-devleti yaratma dönemi, ani ve şiddetli birtakım buhranların yaşanmasını gerekli kılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kimliği belirlenirken, siyasal iktidarın egemenliği ve buna bağlı olarak lâik siyasal örgütlenmelere gidildi. Din ve siyaset ilişkisi, iktidarın kaynağına hizmet ederek Batı merkezîyetçi doğrultuda gerçekleşmiştir. Ulus-devletin inşa edilmesiyle dini değerler laikliğin işlevine monte edildi. Bu ekseninde devrimler gerçekleştirildi. Dinin devlet karşısındaki görünümü yeniden şekillenmeye başladı. Bu süreçte yapılacak demokratik düzenlemelerle din ve siyaset ilişkisi, lâiklikle sunulacaktı.

2.2. Türk Siyasal Yapısının Tahlili

Türk siyasal yapısı, ulus devletinin inşa edilmesi ve sonrasında izleyen dönemlerde siyasal değişimlerle anlam bulmaya çalışmıştır. Siyaset veya siyasal olgu gibi kavramların değer bulması siyaset bilimcilerle aittir. Fakat siyaset kavramının yaşanırılığı, toplumsal alanda hissedildiği için sosyal bir olgu kimliğini daima korumuştur. Siyasetin işlevsellik göstermesi siyasal davranışlar üzerinde etkin olmuştur. Türk siyasal yapısı sürekli bir değişim çizgisinde olmuştur. Türk siyaseti, sosyo-ekonomik yapı ile Batı modernizasyonunu takip eden modellerin karşılıklı etkileşiminde varlık gösterir. Türk siyasetinin yapısal dinamikleri, toplumsal süreçlerde farklılık gösterir. Çünkü siyaset kavramı, kamu düzenini sağlama fonksiyonuna sahiptir. Toplumsal değişimlerde siyaset mekanizmasının üretkenliği farklı politikaların sergilenmesine sebep olmuştur. Siyaset kavramının bu özelliği toplumsal ilişkiler ve etkileşimler düzeyinde hissedilir.

Siyaset kamu düzenini sağlama ve genel yönetimi gerçekleştirme görevini yerine getiren temel bir kurumdur (Fichter,1990:116). Bu haliyle de insanlığın varlığına paralel bir olgudur. Diğer kurumlar gibi bu temel kurumun altında düzinelerle alt kurum sıralanır. Mesela otoriterler, önderler, seçim sistemi, oylama, baskı grupları, bürokrasi, partiler vb. bunlardan sadece bir kaçıdır. Siyasetin kuramsal olarak zenginlik üretmesi, sosyolojik ilişkide bireylerin katılım ve davranışları üzerindeki eğilimle ilgilidir. Bu gerçeklikte Türk siyasal yapısına dönük tartışmalar sürekli olmuştur. Türkiye de siyasal

alanı tesis etmenin metodolojik zorlukları bulunmaktadır. Siyasal alanın iktisadı boyutu olduğuna göre, sosyo-kültürel boyutunun da varlığı göz önüne alınmalıdır. Türkiye toplumsal ve tarihsel koşullarda hızlı dönüşümler yaşadı. Türk toplumsal yapısı çok kültürlü Osmanlı İmparatorluğundan ulus-devlete geçti. Bu geçiş süreci toplumsal düzlemde belirsizliklerinde yaşanabileceğini gösterdi. Karmaşık toplumsal ağlar ve ilişkiler tarihsel gerçeklikte sorgulanır hale geldi. Türk siyasal yapısı geleneksellikten modern tarzı yönetim biçimleriyle tasvir edilmeye başlandı. Çok katmanlı toplumsal ve siyasal yapı tarihsel geçmişini taşıyabilecek bir yazımda görülmelidir. Çünkü sosyolojik realiteler dönüşümün izlerini taşımaktadır. Bilinmelidir ki; tarihsel gerçeklik siyasal bağlamdaki değerini ve önemini korumaktadır.

Çeğin'e (2013:46) göre, siyasal-toplumsal görünümleri ancak bütünü içerisinde anlamlı birer veriye dönüştürmek için yapısal tarih okunmasına gerek duyulur. Yapısal tarih okunmasının iki temel nedeni vardır. Birincisi, Cumhuriyet Türkiye'sinin yapısını ve gelişme dinamiklerini kavrayabilmenin temel koşulunun Osmanlı İmparatorluğu'nun bağrında yaşanan köklü dönüşümleri kavramaktan geçtiğini görebilmektir. İkinci neden ise herhangi bir toplumu oluşturan aktörlerin siyaset algısının o toplumun tarihsel geçmişinden ve mevcut siyasal alanın çok katmanlı teşekkül biçiminden ayrı düşünülmemeyeceğidir.

Türk siyasal yapısını anlamlandırmak için makro nesnellikle bütüncül bir yaklaşım tarzı gereklidir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti toplumsal ve tarihsel koşullarda farklı yapıların, düşüncelerin, değişim ve sorunların kök saldırdığı dönemleri yaşamıştır. Türk siyasal yapısı, farklı birçok yapının disiplin alanına girmiştir. Bu nedenle Türk siyasal yapısının sosyolojik düzlemde tahlili her zaman önemini korumaktadır. Siyasal alanın toplumsal süreçlere yansımaları, geçmişte ve günümüzde tarihle ilişki kurulabilecek bir yakınlıkta olmalıdır.

Türk siyasetine ve Türk siyasal alanına ilişkin sosyal bilimlerde çalışmalar olmuştur. Sosyolojik çözümlenmelerde Türkiye siyasal alanının kopuş süreci ekseninde geçirmiş olduğu ilkeler ve kavramlar temellendirilmeye çalışılmıştır. Toplumsal arenada, siyasal alanın hangi sosyolojik veri ve modellerle ele alınması konusu önemliliğini korumaktadır. Çünkü siyasetin veya siyasal alanın Türkiye sosyal bilimlerdeki konumu tarihsel bir ilişki ve belirlilik gösterir.

Türkiye'nin modern tarihiyle ilişkili olarak kurulacak bir siyasal alan nosyonu, en üst düzeyde bilimsellik ölçütlerine uygun hangi sosyolojik modelle açıklanabileceği sorunu, Türkiye'de ve dünyadaki siyaset bilimi ve sosyoloji camiası açısından her zaman tartışmalı bir konu olagelmıştır. Bunun temel nedeni, Türkiye'deki mevcut siyasal yapıyı anlamaya dönük, İslami motiflerden Türk milliyetçiliğine, cemaatçi bir toplum anlayışından kapitalizmin yerleşimi sonrası yaşanan modernleşme ve modernizasyon süreçlerine, çok etnikli imparatorluk yapısından Türk isminde sembolik yanmasını bulan etnik niteliğe dayalı mülkîlik anlayışına ve Kemalizm'in tarihsel-siyasal pratiklerine değin pek çok konuda siyaset araştırmacıları açısından uzlaşmaya varılamayan bir problemler alanının varlığıdır. Bu alanlar, belli başlı disiplinlerin tekelinde farklı araştırma alanlarına dönüştürülse de Türkiye'nin siyasal alanının topyekûn analizi dün olduğu kadar bugünde önemini korumaktadır (Çeğin,2013:47). Türk siyasal hayatı, sosyolojik platformlarda bütüncül bir bakış izlenimini doğurmalıdır. Özellikle ulus-devletleşme politikaları Türk siyasal alanının, siyasal bir nosyon ile metodolojik düzeyde ele alınmasını pratikleştirmelidir. Tarihsel realitenin, sosyolojiye laboratuvar olabilme disiplinini göz önünde bulundurursak; Türk siyasal yapısının Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde nasıl bir kimlik ve izdüşüm de olabileceğini tartışmalıyız. Bu açı anlam kazanmaya başladığında karşımıza Şerif Mardin'in "merkez-çevre" denklemi de çıkacaktır.

Siyasal alan, merkez-çevre ilişkisinde Osmanlı toplumsal yapısı ile Türk toplumsal yapısına ilişkin sosyolojik çözümlenmeleri beraberinde getirecektir. Gerçekten de Osmanlı'dan günümüze Cumhuriyet Türkiye'sine kadar merkezde bir seçkinler, onların temsil ettiği devlet ve kurumsal yapıları ve çevrede kendine özgü kurumlarıyla halk yer almıştır. Bu denklemde din, Osmanlı döneminde merkez-çevrenin ortak etosu idi. Cumhuriyet döneminde ise kontrol de tutulmakla birlikte merkezin dışında tutuldu, özel bir halk etosu haline geldi, daha doğrusu getirildi (Aydın,2006:250). Osmanlı toplumsal hayatında sürdürülen siyasal merkezi yöntem Türk toplumsal yapısında da gözlenmektedir. Yani merkezde olabilmek; çevreye karşı siyasal, sosyal ve kültürel bir kimlikte var olabilmektir. Devlet ve devletin sahip olabileceği siyasal aygıtlar kutsallaşmaktadır. Siyaset mekanizması; korkulan, korkutulan ve en iyisini bilen bir duruma getirilmiştir.

Siyasal hayatın hegemonya oluşturması, toplumsal yapıda sorunların demokratik düzlemde ele alınmasına engel olmuştur. Siyasal hayatın yaratmış olduğu etkenler

sadece siyaset için değil diğer tüm kurum ve yapılar için de sorun teşkil eder duruma gelmiştir. Türk siyasal yapısı, toplumsal formlarda siyaset ve siyaset mekanizmasını biricikleştirdiği için devletin ötesinde seçkinci bir kanat yaratıldı. Siyasetin ötesinde belirlenen bu seçkinci ve modern siyasal sistemi temsil eden kesim, Cumhuriyet Türkiye'sinin dönüşüm ve devrimsel aşamalarında etkin olmaya başladı. Böylelikle Türk toplumsal yapısı ve Türk siyasal yapısı üzerinde sosyo-politik bir alan inşa edilmiş oldu. Türk siyasal hayatı, seçkinci ve bürokratik anlayışta modern bir evrim sürecine girmeye başladı. Yeni seçkinci ve yaratılan bürokrasi ile Türk siyasal hayatı şekillenmeye başladı.

Türk siyasal hayatı sadece toplumsal anlamda hızlı değişmelere sebebiyet vermedi. Cumhuriyet Türkiye'sinde izlenecek iç ve dış politikaların belirlenmesinde etkin oldu. Toplumsal alanda gerçekleşen dönüşümler veya devrimler bir önceki dönem hakkında bilgi verir. Cumhuriyetin kurulmasıyla politik anlamda anayasal süreçleri inşa etmenin önemi vurgulandı. Çünkü toplumsal formasyonda gerçekleştirilecek devrimlerin yasal bir zeminde temellendirilmesi gerekiyordu. Türk siyasetindeki yenilikler, bir önceki siyasal oluşumların farklı zaman ve dönemlerde gerçekleştirdiği tezler bağlamında ele alındı. Cumhuriyet'in kurulması toplumsal yapılarda farklı siyasal sistemlerin sosyo-politik düzlemde ele alınmasını tartışılır hale getirmiştir. Özellikle ulus-devleti var etmenin toplumsal dinamikler üzerindeki etkisi tarihsel gelişimde tahlil edilmelidir. Tarihsel süreçler burada önemlilik belirtir. Çünkü Türkiye'de sosyo-politik sistemin varlığı, geleneksel yöntemler ile modern merkezîyetçi yöntemler arasında sürekli bir ilerleme gerileme yaşamıştır. Tarihsel gerçeklikte kopuşlar ve süreklilikler olmuştur. Türk siyasal hayatı metodolojik ve teorik bakıştan yoksun olmuştur. Çünkü siyasal ve toplumsal hayat çok katmanlı bir çerçeve ile ele alınmamıştır. Türk siyasal yapısının tahlili, tarihsel yaklaşımlar ile modernleşme paradigması bağlamında bir sürece girmiştir. Ulus-devletin inşası ve Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasal ve toplumsal alanda gerçekleştirdiği devrimler beraberinde belirsizlikleri de getirmiştir.

Çok-kültürlü ve çok-cemaatçi bir imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde toplumsal yapıların ne tür dönüşümlerden geçtiği konusunda belirsizlikler vardır. Sosyal bilimsel düzlemde, demografik, etnografik, dini ve mahalli düzeylerdeki sosyal gelişme seyirlerinde yapılan analizler olmadığı gibi Cumhuriyet'e geçiş sürecinde elit sınıfındaki değişimler de geniş boyutuyla ele alınmamıştır. Kısacası Türk siyasal ve sosyal formasyonun analizinde bu tarz yöntem zorluklarının mevcudiyeti

araştırmacıların önüne ciddi engeller çıkartmaktadır (Arlı,2006:98). Dönüşümün getirmiş olduğu belirsizlikler, Osmanlı toplumsal yapısındaki çözümlüklerin Türk siyasal yapısındaki anlamına ilişkin temalar sunmaktadır. Osmanlı toplumsal yapısı ve buna bağlı olarak süregelen kopuşlar ve süreklilikler yeni bir perspektifi yaratmıştır.

Cumhuriyet Türkiye'sine bakıldığında sadece ulus-devletleşmenin düşünsel boyutunu değil aynı zamanda kurumsal boyutlarını da görmek mümkündür. Öncelikle Türk siyasasını anlamlandırmak için; Osmanlı-Türk tarihsel yazımında siyasal alan olgusunun inşa edilmesi, Türk siyasal yapısının tahlil edilebilirliği açısından önemlidir. Siyasal alan kavramının inşası, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki değişimlerin kurumsal ve düşünsel boyutlarının, Cumhuriyet sürecinde de takip edildiği, başka bir deyişle Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında özde bir süreklilik olduğu, dinsel ve hanedana dayalı bağlanmanın gayri meşruluğu üzerine kurulan Kemalist ulus inşa sürecinin Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreklilik motifleri ekseninde gerçekleştiği (Yıldız,2004:291) konusunda pek çok sosyal bilimciyle hemfikir olsak da, bu revizyonist tarih yazımının süreklilik vurgusunun yanına bazı kopuş öğeleri de dahil edilebilir.

Kopuşun toplumsal ve siyasal alandaki öğeleri olarak yaratılmak istenen sosyal gruplar, modernlik vurgusuna tabi olan seçkin yönetici sınıf ve bunların yansıması olan sosyal reformist hareketler olarak gösterilebilir.

Ulus-devletin inşası ile başlayan süreçte yeni değişimler görülse de anayasal düzeyin getirmiş olduğu modeller siyasal ve toplumsal alanı şekillendirmeye başladı. Türkiye'nin modern siyasal sistemi, sürekli değişen dinamik bir sosyo-ekonomik yapıyla dışarıdan alınmış statik anayasa modelleri arasındaki etkileşimin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Anayasada yapılan değişiklikler yalnızca toplumsal yapının hızla değişmesinin değil aynı zamanda bu yapı ile politik sistem arasındaki derin uyumsuzluğun zorlanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu sistem, Cumhuriyetçilik ve ulus-devlet gibi bazı nitelikleri açısından güçlü, tutarlı ve sürekli olmuştur; ancak çeşitli gruplar, bireyler ve iktidarlar tarafından kötüye kullanılmaları nedeniyle, hak ve özgürlüklerde özellikle düzenleyici kurumlarda sürekli ilerlemeler ve gerilemeler yaşanmıştır. Türkiye'de politik sistemin dengesizliğini, öncelikle anlaşmazlıkların giderilmesinde uygulanan geleneksel yöntemlerin bir kenara bırakılmasıyla ve sosyo-politik değişime uyum süreciyle açıklamak gerekir. Türkiye'deki politik sistemin

yaşadığı kesintisiz bunalımı anlayabilmek için bu sistemin evrimini sosyal gruplar, yönetici gruplar ve yapısal farklılaşma sürecinin parçası olmuş bazı uluslararası olaylar arasındaki etkileşimi göz önünde bulunduran geniş bir kavramsal çerçeve içinde çözümlenmek gerekir (Karpat,2009:11). Bu gerçeklik bağlamında bakıldığında; Türk siyasal hayatında etkin olan Türk anayasaları; toplumun temel kültürünün, felsefesinin ve özelemlerinin ifadesi olarak değil toplumu yeniden biçimlendirmek ve iktidarın gücünü yasal yoldan denetlemek için tasarlanmış araçlar oldukları anlaşılacaktır.

Sistemsel olarak Türk siyasal hayatının biçimlendirilmesinde hem kurumsal anlamda hem de ideolojik anlamda etkin olan araçların bilinmesi gerekir. Anayasal pratikler ve anayasal hakların gerçekleştirilmesi hususunda sosyal kişi, grup veya örgütsel yapıların devlet karşısında kazandıkları özerk durumları önemlidir. Sosyolojide fert-devlet arasındaki ilişkinin varlığı ve işleyişi siyasal zenginliğin üretkenliği açısından toplumsal düzeyde anlamlı ve işlevsel olmalıdır. Çünkü birey ve devlet arasındaki ilişki düzeyi, siyasal yaşamın hangi boyutlarda gözleneceği adına veriler sunmaktadır. Bu yüzden bireyler sosyal alanda tek başlarına değildir. Siyasetin veya siyasal alanın kurumsallaşıp hizmet etmesi için bireylerin kolektif hareket edebilme imkân ve bilincine sahip olması gerekir. Sosyal bilim literatürüne geçen bu bilincin olgusalılığı sivil toplumdur. Sivil toplum, siyasal ve toplumsal bağlamda bireylerin toplumsallaşmasına ve siyasal katılım sergilemelerine kolektivite kazandırır.

Osmanlı'dan günümüze Batılı anlamda bir sivil toplum oluşmamıştır. Çünkü bizde ikincil yapı gibi gözükten kuruluşlar, dinamizmini pazar ekonomisinden ve özel mülkiyetten almamış, otonom kent yönetimlerine dayanmamış, meslek örgütleri de merkezden bağımsız hale gelememişlerdir. Böyle olunca sivil toplumun gelişmediği yerde devlet, toplumla özdeş bir kurum haline gelmiştir. Devlet, geri dönüşlü olarak ikincil yapı işlevini yerine getirebilecek bütün oluşumlara müdahale ederek onları bir biçimde merkeze bağlamaya çalışmıştır. Yani Türkiye'de sivil toplum eksikliği sadece bir kültür koduna değil mevcut siyasi anlayışın müdahaleleriyle süreklilik kazanan bir durumdur (Mardin,1992:19).

Sivil mantığın ve düşüncenin Türk siyasal haritası için önemi, bürokratik siyasetin mutlaklaştırılmasına engel olmasıdır. Sivil toplum algısı siyasal politikaların şekillenmesinde meşruluk kazanabilmelidir. Çünkü tarihsel gerçeklikte devletin meşruiyeti tartışma konusu olmuştur. Devlet mekanizmasının meşruiyet teziyle

tartışılması, beraberinde siyasal ve toplumsal alanın değişimini, çözünürlüğünü gündeme taşımıştır.

Türkiye'deki siyasetin en önemli sorunlarından birisi şüphesiz devletin meşruiyet krizidir (Keyder,1996:137). Siyasal temelden kimlik sorununa kadar hemen her şeye yansıyan meşruiyet sorunu, modernleştiricilik ile çözülmek istenmektedir. Lâik ve modern bir merkezîyetçi anlayışla meşruiyetin toplumsal alanda ürettiği krizler çözülmek istendi. Modernleşmenin kavramsal olarak taşıdığı muğlak anlamı burada hatırdan çıkarılmamalıdır. Anlamsal ve kavramsal açıdan muğlaklığı barındırdığı halde meşruiyet noktasında çözüm üretecek olması düşündürmektedir. Modernleştiricilik, toplumsal özümsemeye ihtiyaç duymadığı için üstten buyurmacı ve halkı dışlayıcı bir süreçle modernleşme limitlerini yakalayamamakta dolayısıyla ona dayalı meşruiyet de hep tartışmalı kalmaktadır. Meşruiyet adresinin halk olduğunu hatırlamak gerekir. Buna bağlı olarak siyasal süreç halk tarafından içselleştirildiği oranda meşruiyet sorununu aşar. Meşruiyet kavramında olduğu gibi Türk siyasal hayatı lâik ve din kavramlarının da siyasal süreçteki paradokslarını hissetti. Çünkü Türkiye'deki siyasal hayat ne kadar sistemin dışında sunulmak istense de din ile bir biçimde ilişkilidir. Bu durum küresel siyasette hesaba katılan bir olgudur. Cumhuriyet Türkiye'sinde din algısının siyasallaşmadaki konumu, daha çok seçkinci resmi söylemin doğasında bulunur. Türk siyasal hayatında din olgusu, İslam'ın bir ögesi olarak ele alınmamaktadır.

Türk siyasal yapısı, insanı belli ortak paydalarda görmedi. Bostancı'nın gayet yerinde bir ifadesiyle; çok farklı çizgideki ses sanatçıları, zengin, fakir, kadın-erkek, genç-ihtiyar değişik halk kesimlerini uygun bir müzik ritminde buluştururken Türkiye'nin tepesindeki seçkinci kesim bunu beceremiyor ve hatta ciddi bir gerekçeye dayanmaksızın toplumu bölüyor ve siyasal fay hatları oluşturuyor (Bostancı,1998:31). Siyaset, ayrıştırıcı bir düşün alanında olmamalıdır. Siyasetin işlevsel olması kurumsallaşma için önemlidir. Türk siyasal yapısı seçkinci bir yapının mutlak hegemonyasında izah edilmemelidir. Siyasallaşmanın şeffaf ve katılımcı olması konsensüsün varlığıyla mümkün olacaktır. Toplumsal alanda siyaset mekanizması gücü elinde bulundurur. Öncelikli olan gerçeklik, devletin siyasal güçle merkezileşmesidir. Merkezileşen devlet, siyasal ve toplumsal olarak çözüm üretebilmelidir. Siyasetin oluşturduğu siyasal yapı, alternatif çalışmalarda bulunabilmelidir. Türk siyasal hayatını siyaset sosyolojisi bağlamında değerlendirmemiz gerekir. Çünkü siyasal katılım ve siyasal davranışların gözlenmesi böylelikle anlamlı olacaktır. Günümüz sosyolojik

yaklaşımlarında siyasal alanın toplum-siyaset ilişkisinde bir disiplin oluşturması gerekliliği vurgulanmalıdır. Böyle bir disiplinin oluşması siyaset sosyolojisini anlamlı kılar.

Siyaset sosyolojisi, sorunları eksiksiz bir biçimde tanımlamayı, onların doğdukları ortamları olabildiğince doğru olarak tasvir etmeyi, bunların önemini yapısal ve tarihsel şart bağlamında anlamayı ve gerektiğinde alternatif eylem yollarını göstermeyi amaçlamalıdır (Bottomore,1987:80). Siyaset alanı, ilk olarak alternatif çözüm üretebilecek metodolojik bir tarzı inşa etmelidir. Türk siyasal yapısı, politik sistemde kavramların ve kurumların niteliğini elde etmelidir. Siyasetin ve siyasal sistemin momentleri toplumsal dinamiklerden bağımsız olarak ele alınmamalıdır. Kavramların içeriği gerçekleştirilmelidir. Türk siyasal yapısı mevcut siyaset anlayışıyla demokratikleşebilmelidir. Türk siyaseti; fonksiyonlarını, oluşumlarını evrensel normlara göre biçimlendirmelidir. Tarihsel yazımda siyasal ve sosyal alanın çıkmazları esas alınarak Türk siyasal alanı inşa edilmelidir.

2.3. Din Olgusu ve Dinsel Algı

Din olgusu toplumsal gerçekliğin nesnelereindir. Din kavramı sadece din sosyolojisinin konularından olmamalıdır. Din kavramı toplumsal süreçlere, yaşayışlara ve farklılıklara anlam yükler. Toplumsal veya sosyolojik disiplinde din algısı, bireylerin sosyal sistem karşısındaki durumunu açıklar. Din olgusu bireylere toplumsal sorumluluk bağlamında değerler yükler. İnsanlar üzerinde bir değer ve anlam dünyası yaratır. Din algısı, bireylerin yaşam tarzlarında inanç kavramıyla kendisini şekillendirir. İnanç kişisel boyutta olduğu gibi toplumsal boyutlarda da belirli bir konuma sahiptir. İnanç bir sonuç belirtmektir. Düşünsel bir yargının ya da eylemin koşuludur. Dinsel inanç bir şeylerden emin olmak veya herhangi bir şeye güven duymayı içermektedir. Din olgusu beraberinde inanç sistemini getirir. İnanç, dinin muhtevası hakkında bilgi vermektedir. Çünkü din olgusu insanlarda kutsalın yaşanması için rehberlik eder. İnsanlar inanç duygularından hareket ederek kendilerine yakın olan kutsalla bir ilişki içerisinde olmak ister. Bireyler kendilerine has olan böyle bir ilişkinin düşünce ve akıl ile gerçekleştiğinin farkındadırlar. Bu farkındalık, insanların dinleri koruyucu bir unsur olarak görmelerine neden olmuştur. Din olgusu dinsel inançların düşünce eylemleriyle pratikleşmesidir.

İnsan düşünen bir varlıktır. Düşünme eylemi ise akıl kullanılarak gerçekleştirilir. Akıl kullanılarak meydana getirilen her düşünce eyleminin ardından bir sonuç, bir yargı noktası yakalanır. Bu varılan sonuç, bireyin deneyimsel ve eylemsel gerçeğidir. Bu gerçeğin kendisi bir inançtır, inançlarda kişiseldir. Bireye özgüdür. İnsanların fiziksel ve biyolojik farklılıkları gibi inançları noktasındaki yaklaşımları da farklılık gösterebilir. Din olgusu bağlamında inançlar bireysel olarak neticelenmiştir. Bütün dinler insanlara açık olduğu gibi bütün insanlarda her dine veya her inanca açıktır. Dinlerin yapısal işlevleri bulunmaktadır. Bazı dinler dinamik bir işleyişe sahip iken bazı dinler statik bir yaşayışı işaret eder. Dinlerin statik veya dinamik oluşları din olgusunun tanımlanmasında belirleyici olmuştur. Tarihsel süreçte din kavramının birçok tanımı yapılmıştır. 19.yy da dinsel içerikli karşılaştırmalı çalışmalar özellikle dinsel formların kökeni, evrimi gibi sorular çerçevesinde oluşmaktadır. Örneğin; Taylor, Animizmi insanlık dinlerinin en eskisi olarak öne sürmüştür. Taylor, Animizmin ilk insanları uyku, düş kurma, uyanma, rüya, ölüm ve benzeri hallere ilişkin deneyimleri ve bunların yansımalarından geliştiğini düşünmüştür. Bu da bedenden ayrılabilen bir ruh inancının doğmasına neden olmuştur. Taylor bu ilk dinsel formdan daha sonra Atalar İbadetinin geliştirildiğini ve bunun da önce çok tanrıcılığa ve son olarak da tek tanrı inancına yol açtığını düşünmüştür (Beals,1977:473).

Dinin ilk insanların yaşamlarındaki fonksiyonuna baktığımızda; insanların çevrelerine ve yaşamlarına ilişkin deneyimlerini açıklamak ve anlamlı kılmak için doğduğu söylenebilir. Çünkü insanlar ilk zamanlarda doğal dünyayı anlamlandırmak ve hissettikleri korkulardan dolayı doğayı tasarlamak istemişlerdir. Aslında dinsel algı onlara güç inancını aşılamaştır. Dinlerin ilk dönemlerde ve sonrasında işlevsellikleri olmuştur. Din olgusu, bireyler üzerinde ortak yargılar, ortaklıklar oluşturabilmiştir. Bu gerçeklik, dinlerin veya dinsel algıların ortak yönlerini gösterir. Birlikte ibadet etme eyleminden, tapınak gösterimi eylemine kadar ortak yönleri mevcuttur. Din, paylaşılan bir anlamlar sistemi olarak tanımlanır¹. Durkheim “Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri” eserinde din tanımlamasında bu ortak yönlere işaret etmektedir. Durkheim, din olgusunu bir yaşam biçiminin kriteri olarak görmektedir. Durkheim din olgusu için; ayrılmış, yasak edilmiş kutsal şeylerle ilgili inanç ve eylemlerin öyle dayanışmalı bir sistemidir ki; bu inanç ve eylemleri kabul edenleri ümmet denen tinsel bir kamu halinde birleştirir. O’na göre, belirli bazı kutsal şeyler bir sistemle birbirine düzenli bir biçimde

¹ alternatifim.org/Din-Siyaset ilişkisi ve Türkiye’deki durum üzerine

bağlı bulunur ve bu sistem başka hiçbir sisteme indirgenemeyecek olursa bunları karşılayan inanç ve törenlerin hepsi birden bir din meydana getirir. Bu tanımın aynı zamanda büyüye de uygun düşmüş olduğu söylenebilir. Dini inançlarını paylaşan bir kamu vardır. Ve bu kamu ümmet olarak da adlandırılmaktadır. Büyüde bir genellik vardır. Ancak büyü insanları kamusal olarak birbirine bağlayacak bir güçte değildir (Sezen,1998:7). Bu teoriye göre, dinin kaynağı ve objesi kolektif yaşamdır. Dini anlayışlar toplumların karakterini yansıtır. Kutsal olan ya da tanrı, toplumun kimlik kazanmasından başka bir şey değildir. İnsanda tanrısallık fikrinin ortaya çıkması ancak toplum sayesinde olur. Fonksiyon itibariyle din, toplumda dayanışma meydana getirir ve toplumun devamını sağlar. Toplum, varlığını devam ettirdiği müddetçe din de olacaktır (Köktaş,1993:24).

Durkheim, metodolojisinde din kavramına toplumsal bir işlem kazandırmıştır. Dinin ve dinleri sosyal hayat üzerinde varlıklarını hissettirmeleri toplumsal formların yaşanılır olması açısından önemlidir. Durkheim'in din açılımında, dinin toplumla bir bütünlük içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bireyler rollerini oynarken kendilerini sosyal çevrede anlamlandırmaya çalıştıklarında din ile bütünlük kazanırlar. Din kavramı, din sosyolojisi bağlamında olgusal ve soyut tanımlamalarda birçok teorisyen tarafında ele alınmıştır. Durkheim, dini sosyal dayanışmayı kuvvetlendiren ve ifade eden bir sosyal yaratma olarak sergilemiştir. Durkheim'in çalışmalarının ana temasına baktığımızda; sosyal yapının yansıması olarak dinin yapısal işlevine atıfta bulunduğu görülecektir.

Din olgusuna ilişkin temellendirmede bulunan diğer bir teorisyen Marx'dır. Marx, Durkheim'in din algısı tanımlamasına farklı yaklaşmaktadır. Durkheim, dini sosyal yapının bir parçası olarak değerlendirirken; Marx dinin toplumsal düzeyde belirli bir sosyal sınıfın çıkarlarına hizmet ettiğini dile getirecektir. Marx, Feuerbach'ın düşünsel etkisinde kalmıştır. Feuerbach'ın tezinin ana teması, algılama hakkında bir bulguya dayanır. Feuerbach'a göre, bir şeyin var olduğunu söylemek yalnız o şeyin tasavvur edilebileceğini söylemek değildir. Böyle bir iddia, buna ilaveten var kabul edilen şeylerin algılanabileceğini veya duyulabileceğini söylemektedir. Feuerbach'ın bundan çıkardığı sonuç şudur: Allah'ın varlığı O'nun algılanabileceği bir şekil almazsa ispat edilemez. Böylece Feuerbach'a göre, din biliminin kanıtları aslında kof ve etkisiz varsayımlardır. İnsanların kalbindeki Allah inancı ise kendi sınırlılığını ideal bir varlıkla karşılaştırma eyleminden doğan bir projeksiyondur. Din, insanın kendi düşüncesinin insanlar üstü bir plana aktarılışıdır. İnsanların ruhun ölmezliğine inanmaları ve ilahi

adaletin tecellisine inançları, gene insanların kendi adalete susamışlıklarının soyut bir plana aktarılmasıdır (Mardin,1983:43). Belirtilen din anlayışı, insanların bilinci üzerine bir algılama hissiyatı oluşturmak içindir. Feuerbach'ın din söylemi üzerine analizi, bireylerin kendi fikirleri doğrultusunda bir anlam oluşturmaya yöneliktir.

Marx din için; halkın afyonudur, tabirini kullanması O'nun Feuerbach'ın etkisinde kaldığının belirtisidir. Tanımlama veya kavramsallaştırma ilginçtir. Marx'a göre din, baskıya tabi yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhudur. Din halkın afyonudur; buradaki afyonun anlamı vicdansız bir üst sınıfın halkı uyutmak için kullandığı bir araç değil insanların kendilerini olayların yüzeyinde batmaktan tutabilmek için kullandıkları kendi kendini aldatmacadır (Mardin,1983:44). Marx bu tanımlamada; sosyal yapıyı, sermayeyi ve sınıf bilincini ilgilendiren bir gerçekliği belirtmeye çalışmıştır. Aslında Marx, dinin toplum karşısında değişime uğradığını açıklamıştır. Çünkü sosyal düzende gerçekleştirilen değişimler, din olgusunu ve yaşayışlarını da etkilemiştir. Marksist bakış açıları da bu noktayı dile getirmektedir. Din kuralları, daha çok toplum tarafından oluşturulmaktadır. Buna göre din, sosyo-ekonomik değişimlerden büyük ölçüde etkilenmekte ve çoğu zaman değişimin büyüklüğüne göre değişime uğramaktadır (Yücekök,1987:163). Sosyal, siyasal ve iktisadi planlamalardaki süreç dini ve dinsel algıları da şekillendirmektedir. Din olgusu, kimi zaman hâkim ideolojinin ürünü haline gelebilmektedir.

Toplumun dinleri etkilemesi gibi dinlerin de toplumsal düzen üzerinde etkisi söz konusudur. Toplumsal farklılıklara ilişkin olarak, dinler bazen emir ve yasaklarla bazen de insancıl ve otoriter olguları içermesi bakımından sosyal yaşam üzerinde etkili olabilirler. Dinlerin toplumsal değeri; o dinin toplumsal formasyonda nasıl bir işleve sahip olmasına bağlıdır. Dinsel algılar, toplumların gelişim sürecinde sağlamış oldukları değerlerle toplumun gelişmesinde rol oynamışlardır. Dinler yapı ve içerik olarak tavsiyede buldukları gibi insanların rahat ve huzurlu bir yaşam sürmeleri adına da insancıl öğretilerde bulunmaktadır. E.Fromm, dinin özelliklerinden birinin insancıl ve otoriter olguları içermesi olduğuna değinir ve en önemli sorunun tanrıya inanmak ya da inanmamakta değil insancıl bir yaşam biçimiyle otoriter ve puta tapıcı yaşantı arasındaki ayrımda gizli olduğunu belirtir. Dinin toplumdaki egemen güçlerle işbirliğine girdiğinde, orada insancıl özünden uzaklaştığını ileri sürer. Fromm, insancıl dinleri tanımlarken bunların öncelikle insan ve onun güçleri ile ilgilendiklerini belirtir ve şöyle der:

İnsan, kendini ve diğer insanlarla olan ilişkilerini anlayabilmek, evrendeki yerini kavramak için öncelikle aklını geliştirmelidir. Ve insan gerçeği tanımak, olanaklarının ve gücünün sınırlarının farkına varmak zorundadır. Sevme güçleri gelişmeli, kendi kendine karşı saygısı artmalı ve tüm canlılarla beraber olduğu deneyini yaşamalıdır. Bu tür bir dinsel yaşantı, evrenle bir olduğu sezgisini verir insana. Dünya ile olan ilişkisini düşünce ve sevgi üzerine kuran bir kişi, kendini tüm evrenle birlik olmuş hisseder. Hümaniter bir dinde insanın çabası, güçlerini kullanmayı öğrenmek yönünde yoğunlaşır. Erdem, itaat değil kendini gerçekleştirir. İnanç, bir şeye inanmanın getirdiği güvendir ve düşünce ile duygunun işbirliği altında gelişen kişisel deney sonucu ortaya çıkar. Yoksa belirli bir davranış biçimini, onu koyandan ötürü doğrudan kabullenmek değildir. Otoriter dinlerdeki suçluluk duygusu ve acı çekme yerine, burada baskın olan duygu sevinçtir (Fromm,1991:57).

Din olgusu çeşitli teorilerde ve çalışmalarda farklı bir tanımlama boyutuyla ele alınmıştır. Din, kurumsallaşarak etkinlik düzeyini artırmaktadır. Bireyler üzerinde kurmuş olduğu insancıl ve otoriter (emir/yasaklar) yapısı ile sorumluluk alanını genişletmektedir. İnsanların dinsel yaşam algısı sadece kendi dünyalarını değil sosyal çevreyi de etkileme anlayışlarını da belirtir. Yani din olgusu bireylerin etkileşim ve iletişim ağlarının sergilenmesinde etkindir. Bu işlevi gerçekleştirirken psikolojik faaliyet alanını gösterir. Kurumsallaşan dinler, bir kültürlenme alanını inşa eder. Kurumsallaşan dinlerin; zihniyet kazandırma, bütünleştirme, denetleme, düzenleme, sosyalleştirme ve kuşaklar arası kültür taşıma gibi ortak bir takım işlevlerinin olduğu bilinmektedir. Bunun yanında geleneksel toplumlarda dinin iktidarı meşrulaştırma biçimindeki bir işlevinden de söz etmek mümkündür (Karatepe,1996:14). İktidarı meşrulaştırma eylemi, din olgusuna duyulan saygınlığın bir belirtisi olarak değerlendirilmelidir. Çünkü dinler toplumlar ve bireyler üzerinde bir değer parametresi oluşturarak insanların tutum davranışlarının biçimlendirilmesinde etkin olur. Dinin kendisi ve getirmiş olduğu dinsel algı öğretileri, toplumsal alan için bir dayanak oluşturur. Toplumsal formlar, din olgusu ile sosyal bütünleşmeyi daha kapsayıcı hale getirmektedir. Böylelikle dinler toplumsal yapının korunması ve sürdürülmesi adına tutucu bir özellik gösterirler. Din olgusu üzerine yapılan çalışmalarda görülen nokta; dinlerde tek yönlü bir anlayışın ve tanımlamanın yeterli olamayacağıdır. Tarihsel anlatımda dinler fonksiyonel olarak sosyal, siyasal ve kültürel düzeylerde bir algısalılık yaratabilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERİF MARDİN SOSYOLOJİSİNDE DİN VE SİYASET İLİŞKİSİ

Siyaset, egemenlik anlayışının temsil edilebilmesidir. Sosyal ve kültürel varoluşu politik bir düzeyde anlamlandırmak siyasal oluşum gerektirir. Siyaset, kurumsallaşarak kendi egemenlik ve politik normlarını ortaya koyarak yönetsel özelliğini gösterir. Siyasal mekanizma hem kural koyma noktasında hem de kurala uyma noktasında yaptırım gücüne sahiptir. Siyaset, insanlığın varlığıyla gelişim gösteren bir kavramdır. Bağımsız bir kimliğe sahip olsa da sosyolojik düzeyde incelenmelidir. Sosyolojik bir gerçekliğe ilişkin olarak tüm kurumsal olgular gibi siyaset de toplumsal alanda bir takım farklılaşmaya yol açmıştır. Siyasetin, siyaset sosyolojisi dalında bilimsellik kazanması toplum ve siyaset ilişkisinin sınırlarını belirlemede etkin olmuştur. Çünkü kurumsal ilişkide siyasetin diğer kurum ve olguları politik anlamda etkilemesi söz konusudur. Siyasetin ilgi alanının belirlenmesi, kamu alanına denk gelmektedir. Siyasetin özel alana karşı kamusal alana hizmet etmesi, politik gücünü fazlasıyla göstermektedir. Kamusal alan geneli, aleniyeti gerektirir ve hepimiz için ortak olma anlamında ortaktır. Bu durum kendini rollerin kapsamında yansıtır. Mesela babalık özel bir rol iken yurttaşlık, seçmenlik kamusal rollerdir. Ne var ki, bu çözüm yine de mutlak değildir. Aynı adı veya görüntüyü taşıyan bir rol, farklı açılardan özel ya da kamusal olarak nitelendirilebilir. Mesela tarihsel binaları korumak için kurulmuş bir dernek, bu eski eserin yeniden inşası için para verdiği özel bir kapasiteyle hareket etmekte, amaçlarını destekleyecek bir yasa için parlamento da lobi yaptığı ise kamusal olarak faaliyet göstermektedir (Runciman,1986:132). Önemli olan siyasal alanda toplumsal olanı görebilmektir. Siyasetin sosyolojik platformda toplumsalı etkileme veya etiketlemesini görebilmek gerekir.

Durkheim, siyaseti bu bağlamda toplumsal kökenli olarak görmektedir. Çünkü siyaset de toplumsal süreçte varlık kazanır ve etkileme işlemini toplumun kendisinde yaratır. Siyaset, kurumsal olarak diğer kurumlar üzerinde etkin olmaya çalışır. Egemenlik hissiyatı ile bu özelliğini politikleştirmeye çalışır. Toplumsal anlamda siyaset; ekonomiyi, kültürü, aileyi, sosyal değişimi ve çatışmayı etkilediği oranda din olgusunu da etkilemektedir. Siyaset ve din ilişkisi tarihsel olarak özel bir durumu gösterir. Siyasetin tarihsel bir gerçeği olduğu gibi dinin de kendine has bir tarihsel fonksiyonu bulunmaktadır. Siyaset, bireyin siyasallaşmasını gerektirdiği ölçüde din de

bireyin anlamlandırılması adına işlev görmektedir. Siyaset mekanizması sosyolojik anlamda belirli kategorilerde, sosyo-ekonomik kriterlere göre sosyal sınıfları yaratmıştır. Marx'ın alt yapı ve üst yapı kavramlarında geçen ekonomi-ideoloji ilişkisi din ve siyaset ilişkisini belirlemede açıklayıcılık getirir. Bilindiği gibi her bir sosyal sınıf ideolojik bir yapılanmaya sahiptir. Siyaset, sosyal sınıflar üzerinde egemenlik aracını sosyo-ekonomik tabanda pekiştirir. Siyaset, toplumda insanları sosyo-ekonomik bir takım kriterler üzerinden ideolojik düşüncelerle ayırıştırırken bireyler inanç eksenli bir tutum olan din ile karşılık verebilmektedir. Siyaset ideolojik yansımalar için geniş alan yarattığında insanlarda fikirler alanında bir politika gerçekleştirmek isterler.

Halk katmanları, siyasetin ideolojisi karşısında başka bir ideolojiye (fikri-inançsal temele) sahip olabilirler ve hatta bu her şeyi belirleyen bir taban haline gelebilir. Bu durumun en açık örneğini din alanında görebiliriz. Din, siyaset gibi doğrudan üretim sürecine bağlı olmayan ne iktidarların ve ne de halkın içkin şartlarına indirgenmeyen bir sistemdir. Yani dinin asıl eksenini, üretim sürecine bağlı bir ezen-ezilen ikileminden çok insanın öz alanına ilişkin bir ölümsüzleşmedir. Dinlerin başından beri çevresinde işlediği görkemli mabetler, bize birinci tezin doğruluğuna ilişkin hiçbir ipucu vermezler (Duverger,1998). Sosyal üretim süreçleri ve üretim güçleri karşısında dinler, Ali Şeriatî'nin kavramsallaştırmasıyla "öze dönüşü" gerektirmektedir. Böylelikle siyasalın oluşturduğu ideolojik düşüncelere karşı bir konumlandırma gerçekleşecektir.

Politikanın dini etkilemesi veya dinin siyasal oluşum ve süreçlerde şekillenmesi ulus-devletin inşasıyla farklı bir görünüm aldı. Modern ve lâik bir toplum oluşturma gayesi, din olgusunun toplumsal işleyişte tartışılabileceğini gösterdi. Rasyonaliteyi meşrulaştırma eylemi, din ve siyaset ilişkisinde yeni ideolojik işlevlerin denenmesini gerektirdi. Modern dönemlerde siyasal güç kendi eksenindeki etkinliklere müdahale etmiş seküler bir ortam inşa etmeye çalışmıştır. Modern siyasal erk kendine göre bir toplum inşa etmek için dini dışlamak durumundaydı. Çünkü eskiden beri halk kriterlerinin kendini ifade etme biçimi olan din, etkinliğini koruduğu sürece kitleleri istediği biçimde şekillendirmesi ve hedeflediği ulusal birliği sağlaması mümkün olamazdı (Bougle,1964:248). Sosyolojik açıdan din ve siyaset ilişkisi, toplumsal düzlemde farklı momentlerde olmuştur. Bu ilişki geleneksel toplumlarda gözlemlendiği gibi modern toplumlarda da gözlenmiştir. İktidar olma, politik egemenlik, sosyal ve siyasal üstünlük kurma algısı kimi zaman din olgusunu ideolojik bir malzeme olarak kullanmıştır.

Jön Türkler, iktidara geldikten sonra muhalefet yaptıkları zaman ortaya çıkan sorunlara benzer sorunlarla karşılaştılar. İktidar da kaldıkları süre içinde İslam'a gittikçe artan bir değer verdikleri görüldü. Ancak pratikte yasal işlemleri bunun aksine olmuştur. Örneğin; 1917'de Şeyhülislamlığa salt dini konularda geniş yetkiler vermişler, bu da bir çeşit din-devlet ayırımı yaratmıştır. İttihatçıların ilgisinin savaş yıllarında artan bir tempoyla keşiflemesi, din konusunun ideolojik etkinlik aracı olarak görüldüğünü gösteriyor (Mardin,1991:17). Jön Türklerin gerçekleştirmiş olduğu bu eylem, siyasal zenginlik yaratma algısı, dinsel yaşayışların sembolik olarak politize edilebileceğinin göstergesidir. Bu zamanda kullanılan dil ile dini kavramlar üzerinden yeni bir kimlik oluşturma gayesi yatmaktaydı. Din ve siyaset ilişkisinin hangi boyut ve düzeyde ele alındığı önemlidir. Din ve siyaset ilişkisi kurumsal bir ilişki midir? Yoksa sosyal determinizmde belirleyici olan bir etkileşim mi olmalıdır? Aslında bu sorular din ve siyasetin hangi eğilimlere sahip olduğunun temellendirilmesiyle yanıt bulacaktır.

Siyaset ve din arasındaki ilişkinin birinci düzeyi temel bir kurumsal ilişkidir. Geçmişte olduğu kadar günümüzde de bu birbirinden soyutlanmayan bir ilişki türüdür. Esasen öyle görünüyor ki; uzunca bir zaman siyasal olan dini olanın içinde geliştirdi, sosyal düzenleyicilikleri birlikte yapageldiler (Aydın,2002:140). Sosyal hayatta din ve siyaset ilişkisi birçok kez karşılıklı çıkar ilişkisi gözetiminde varlık göstermişlerdir. Nasıl ki siyaset, çıkar ilişkisinde bir asansör işlevi görmüşse, din de politik yükselişte bir kapılanma aracı olarak görülmüştür.

Kurumsal ilişkide dinin siyaseti, siyasetin de dini etkilemesi karşılıklı olmuştur. Özellikle ulus-devletlerin kurulmasıyla veya siyasal iktidarı oluşturmak adına, siyaset dini veya dinsel motifleri sosyal formlarda meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Diğer toplumlarda olduğu gibi, Türkiye toplumunda da bu gerçeği görmek olanaklıdır. Özellikle toplumumuzda siyasal otoriterler, politik zenginliğin dinde olabileceğini ileri sürerek bu yönde izlenen politikanın kurbanı olmuşlardır. Modern toplum olma ve ulus-devletin belirleyicilerinden olan lâiklik ilkelerini gerçekleştirmek için dinsel öğretileri siyasal terminolojiyle açıklama yoluna gidildi. Dinsel hayat ve inanç sistemleri sembolik ifadelerle meşrulaştırıldı. Din olgusu, siyasal alana hizmet verebilecek bir meşrulaştırma politikasıyla karşı karşıya bırakıldı. Siyaset bu nokta da bir pay alma duygusunu gerektirirken din olgusu da siyaseten bir anlam kazanmaya başladı. Siyaset sadece yöneten ve yönetilen ilişkisinde kalmayıp, aynı zamanda siyasal etkinlik gösteren bireylerin inanç, tutum ve davranışlarını ölçen bir nitelik elde etmiştir.

Siyasetin kurumsallaşması siyaset sosyolojisinin işleyişini anlamlı kılmıştır. Siyaset sosyolojisinin temel konuları, bireylerde gözlenen davranışların siyasal katılım ve davranış ölçeğinde değerlendirilmesidir. Siyaset, insanların sosyal yaşamda kimlik elde etmesini doğuran etkiyi sebep-sonuç ilişkisinde temellendirir. Kurumsal nitelikte siyasetin düzenlemeyi gerektiren bir toplum kurumu olduğu unutulmamalıdır. Siyaset demokratik hakların güç kazandığı geniş tabanlı bir süreçtir. Siyasetin bir bilim kimliğinde olması, toplumsal ilişkilerde karar alma süreçlerinin işleyişini hızlandıracaktır. Toplumunu oluşturan diğer kurumlar gibi siyaset kurumunun da kendi çerçevesinde bir dağılımı söz konusudur.

Siyaset bir bilim dalıdır. Önceleri devletin kuruluş ve işleyişini inceleyen siyaset bilimi, yeni anlayışa göre, iktidar ilişkileri yani yöneten ve yönetilen arasında cereyan eden ilişkileri ve olayları ve bunların kurumsallaşmasını inceler. Bu yeni yaklaşımda, siyasetle sosyoloji arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Siyaset sosyolojisi ile ilgilenenler son yıllarda Türkiye’de din-siyaset ilişkisi, dinin siyasallaşması, din ve modernleşme gibi konular üzerinde araştırmalar yapmaktadırlar. Bunların öncülerinden biri de aynı zamanda bir siyaset kuramcısı olan Şerif Mardin’dir (Keyman,2001:13). Modern hayatta siyasetin doğası ve ideolojik yansıması değişecektir. Mardin, Türk toplumsal yapısı, Türk modernleşmesi, Batılılaşma, kültür, çevre-merkez ve sivil toplum vb. kavramlar ile Türk siyasal ve sosyal kültürüne ilişkin sosyolojik değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu bağlamda Türk sosyal bilimlere katkısı tartışılmaz. Şerif Mardin’in bu kimliği, Türk siyasal düşüncesi ile ulus-devletin inşa edilmesi sonrası oluşan siyaset kültürünün analiz edilmesi üzerinedir. Şerif Mardin, din olgusuna toplumsal yaşam içinde pratik bir mantık getirmeye çalışmıştır. Din alanındaki çalışmalarında göze çarpan nitelik, metodolojik ve epistemolojik yaklaşımdır. Dinin toplumsal yaşam içindeki mekanizmasını temellendirmeye yönelik araştırmalarda bulunmuştur. Din ve din sosyolojisine katkısı, dinsel yaşayış biçimini siyasal kültür ekseninde açıklamaya çalışmasıdır. Çünkü tarihsel ve sosyolojik perspektifte, din ve siyaset arasında bir bağ olmuştur. Siyasetin dini ve dinsel argümanları meşrulaştırması, tarihsel gerçekliğin toplumsal sorunlarından birini oluşturur.

Din ve siyaset arasında yakın bir ilişki göze çarpar. Buna göre devlet, iktidar, egemenlik ve bunlara bağlı olarak siyaset söz konusu olduğunda; bunların meşrulaştırılmasını sağlamada çoğu kez din faktörünün devreye girdiği görülür. Dinin öne çıkması, hem siyasal sistemle ilişkileri hem de siyasetin aktörü olan insanın inanç,

tutum ve davranışlarındaki yerinden kaynaklanmaktadır (Köktaş,1997:7). Şerif Mardin, din ve siyaset olgularını siyaset kimliği üzerinden sentezlemiştir. Mardin, siyasal gücün modern toplumda egemenlik stratejisini değiştirdiğini belirtir. Mardin sosyolojisinde din ve siyaset ilişkisi siyaset bilimi çerçevesinde ele alınmıştır. Siyaset ve din açılımı tarihsel ve sosyolojik düzlemedir. Şerif Mardin din ve siyaset ikilemini, Türk siyasal ve kültürel modernleşme sorunsalı ilişkisinde yaptığı merkez-çevre modeli noktalarında arar (Çaylak,1998:124). Siyaset ve din görünümünde, Türk modernleşme tarihi hakkında bilgi vermektedir. Aslında modernleşme sorununu irdelemiştir.

Şerif Mardin, siyasetçi kimliği ile din ve siyaset ilişkisini Türk modernleşmesinde okumaya yönelik metodolojik çalışmalarda bulunmuştur. Tarih yazımı perspektifinde din ve siyaset, din ve ideoloji kavramları önemlidir. Din ve siyaset bağlamında, Türkiye’de din sorununa ilişkin kavramsallaştırmalara gider. Mardin, özellikle din olgusuna bakışında; kültür, siyaset ve modernite konularına açıklama getirerek din ve siyaset ilişkisini tarihsel süreklilikte bir bütün olarak ele almak istemiştir. Şerif Mardin, Türkiye’de dinin ideolojik-siyasal fonksiyonlarını belirtip siyasi alanda nasıl bir rol oynadığını aydınlatmak başlangıç kategorilerini aydınlatmak ister. Yapı ve din arasındaki ilişki ile yüzlerce defa karşı karşıya gelmiş bulunan Batı sosyal bilimcileri kadar bu konuda bir bunalıma girilmemiştir (Mardin,1969:26-32). Şerif Mardin sosyolojisinde din olgusu tek bir açıdan ele alınmamıştır. Sistem ve din ilişkisi, din-ideoloji ve siyasal oluşum gibi geniş bir çerçeve isteyen yöntemlere açıktır. Din ve siyaset ilişkisi, yapısal ve içeriksel düzeyde birçok teorik izler taşır.

Mardin sosyolojisinde din kavramı, toplumsal anlamda ele alındığı gibi Türk modernleşmesi açısından da çalışma alanına girmiştir. Türk siyasi tarihinde Şerif Mardin’in çalışmaları kronolojik ve felsefik bir örgüye sahiptir. Siyasi düşünceden, din sosyolojisine kadar birçok eksen modernite olgusu etrafında izah edilmeye çalışılmıştır. Siyasi düşünceden iktisat düşüncesine, din sosyolojisinden modernleşmeye uzanan metinler Max Weber’in modernleşme kuramını hatırlatmaktadır. Keyman’ın “Şerif Mardin” Türk toplum bilim dünyasının Max Weber’idir” tesbiti Şerif Mardin’in Türk siyasi ve sosyal tarihi içindeki konumunu belirtir. Özellikle Weberci düşünce Mardin sosyolojisinde etkili olmuştur. Hatırlanacağı gibi Max Weber, sosyal kültürel ve tarihsel pratikleri sosyolojik açıdan sentezlemiştir. Rasyonalite kavramını modernitenin

merkezinde görmekteydi. Toplumsal ve tarihsel açıdan Max Weber bir kültür sosyoloğudur. Şerif Mardin'in yaklaşımlarında Weberci izleri görmek mümkündür.

Şerif Mardin sosyolojisinde, Max Weber'in sosyal gerçekliğe ilişkin teorik öncüllere dayanan bir yaklaşımı da bulunmaktadır. Weberci modernizmin etkilerini taşıyan Şerif Mardin'in, Amerika sosyolojisinin bazı eğilimlerine sahip olduğu söylenebilir (Parla,1986:43). Talcolt Parsons, Edward Shills, Robert Merton gibi Amerikalı sosyologların yapı, işlev, bürokrasi, gelenek gibi olgular etrafında oluşturdukları sistem yaklaşımının belirgin etkileri Şerif Mardin düşüncesinde görülmektedir. Şerif Mardin'in bu düşünce içindeki temel eğilimi; Osmanlı-Türk modernleşmesinin teorik kavramsallaştırması için ampirik uyarlamalara başvurmasıdır. Din ve ideoloji çalışmasında Osmanlı da yapı ve kültür ile otorite ve halk arasındaki ilişkilerin niteliklerini ele alarak, günümüz Türkiye'sinde İslam kültürünün anlamına ve değişimine ilişkin olarak Volk İslam kavramına açıklama getirmiştir (Mardin,1983:78-114).

Şerif Mardin sosyolojisinde din ve siyaset ilişkisinin eleştirel çözümlemesi karşımıza çıkmaktadır. Mardin, Türk toplumsal yapısının modernleşme sürecindeki dönüşümlerini açıklarken Türk siyasal hayatında politik ve dinsel anlamlandırmaya açıklık getirir. Şerif Mardin'i anlamak adına Türk modernleşme sürecine bütüncül bakabilmek gerekir. Çünkü Mardin sosyolojisi, salt bir kavram veya kimlik betimlemesi ile açıklanamaz. Din ve siyaset ilişkisi de bir toplumsal olgu ve bu olgunun yaşanırılığı niteliğinde çözümleme ister. Din ve siyaset ilişkisi; kültürel, tarihsel ve felsefik gerçeklikler bağlamında temellendirilmelidir. Şerif Mardin'in din olgusuna bakışı tarihsel ve sosyolojik kullanımları gerektirse de felsefik bir anlam dünyasına sahiptir:

Hem kültür hem de din Türk sosyal bilimin yeni keşfidir. Aynı şey Türk laik entelektüelleri içinde geçerlidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yılların da egemen dünya görüşü olan naif pozitivizm, toplumun araştırılmasına yönelik bir dizi "kültür bilimsel" yaklaşımın o dönemin Türk entelijensiyanın dağarcığından silinmesine neden oldu. Bu etki bugün hala görülebilir. Bu nedenle görüngübilim, tefsir ilmi, dil bilim, göstergebilim bu ülkede ancak moda ödülünü aldıktan sonra ilerlemeye başlayabildi. Tersine, toplumun dinamiklerinin, "bilim adamı"ndan çok felsefecinin etkilerini taşıyan, bu ve diğer kavramsallaştırmalarının Batı dünyasının sosyal bilimlerinde kalıcı bir etkisi olmuştur. Sosyal bilimlerde etkisi olan ama Türkiye'de çok az yankı uyandıran Husserl, Heidegger ve Nietzsche, bu tür düşünürlerin asgari listesini oluştururlar. Kültürel biçimlerin ve dinamiklerin araştırılması olarak kültür, yavaş yavaş saygınlık kazandı. Bugün, sosyal mühendislerin eski günlerinin kalıntısı pek çok eğitim görmüş Türk'ün dini toplumun başlangıç noktası olarak kabul etmeyi sürekli reddetmelerinde görülebilir. (Mardin,1995:213-214).

Şerif Mardin bu felsefik tanımlama ile İslam'ın kültürel modernleşme içindeki yansımaları toplumsal dinamiklerde arama taraftarıdır. Bu arayış din olgusunun

değişimini veya dönüştürülmesini modernleşme içinde sosyolojik gerçeklikte aramaya yöneliktir. Mardin, siyasal modernleşme ve kültürel modernleşmeye açıklık kazandırırken aynı zamanda Türk toplumsal veya siyasal modernleşmesinin temel varsayımlarını düşündürmüştür. Modernleşme ile yaratılacak İslami pratiklere sosyolojik anlam yüklemiştir. Modern bir İslami canlanış göze hitap etmektedir, bununla birlikte dinin farklı toplumlardaki (doğu-batı) rolü üzerine muhayyile sunarak İslami kültürün siyasal modernleşmeyle dönüşümünü açıklar. Mardin, İslami kültür işleyişini toplumsal ilişkiler dünyasında en etkileyici ama aynı zamanda en çok güçlük içerene olduğunu belirtir (Mardin,1993:94). Şerif Mardin, İslam'ın kendi öz realitesine karşı, siyasetin dine olan konumunu ve dinin siyasetle nasıl bir içerikte olduğuna ilişkin sosyolojik verilerde bulunmuştur. Bu bağlamda siyasal modernleşmeyle birlikte dinin modernizasyon sürecinde kültürel ve tarihsel yansımalar gösterdiği söylenebilir.

Şerif Mardin sosyolojisinde din olgusu, din sosyolojisi açısından bir disiplin gerektirmektedir. Din alanındaki çalışmaları, din sosyolojisinde İslamiyet'in bireyler üzerindeki etkilerini inceleme fırsatını doğurmuştur. Din olgusunun bu noktadaki yapısal özelliği önemlidir. Toplumsal yapıyı oluşturan en önemli kurumlardan birisi olan din; insanın tutum, davranış ve düşüncelerinin merkezini oluşturarak her dönem inceleme nesnesi olmuştur. Dinin, fert ve toplumlar üzerinde etkilerini ortaya koymak amacıyla bireylerin dini yaşayışları ya da dindarlık değerleri araştırma konuları arasında yer almıştır. Türkiye'de dinsel yaşamın analizine ilişkin teorik ve pratik problemler olmuştur. Şerif Mardin, din çalışmalarında ve özellikle modernliğe hızlı dönüşümün yaşandığı dönemlerde din ve siyaset ilişkisini bütüncül bir yaklaşım ile ele almıştır. Mardin, din alanındaki çalışma söylemi için; İslami inançların Türkiye'de halk katındaki gelişme şeklinin etkilerini incelemek olacaktır. Araştırdığım alan İslamiyet'in, bugün Türkiye'de sokaktaki adamın fikri kalıplarını etkileme mekanizması olmasıdır. Oluşan fikri kalıplar ile toplumsal ve siyasal eylem arasındaki bağların bulunması gerekiyor. Bu yüzden, İslam dinini incelerken onu tümüyle değil halkın İslami inançlarına ilişkin bazı yönleriyle ele alınması gerekir. Türkiye'de bunların nasıl şekillenmiş olabileceğini aramak gerekir (Mardin,1983:67). Modernleşme süreci İslami ritüellerin farklı şekillerde tezahür edilebileceğini gösterdi. Geleneksellikten modern cumhuriyete geçiş, din olgusunun siyasal ve toplumsal düzeyde biçimlenmesine neden oldu.

Türkiye’de geleneksel Osmanlı toplumundan modern cumhuriyete kadar yaşanan süreç içerisinde, din değişimi ve dönüşümü yaşanmıştır. Cumhuriyet Türkiye’sinin yaşamış olduğu bu modernleşmecî deneyim, dinsel olgulardan ayrılarak yeni bir terminolojik söylem oluşturmuş ve böylelikle kendisini somut bir takım göstergelerle sosyal hayatta disiplin etmeye çalışmıştır. Türk toplumunun yaşamış olduğu bu süreçler, sosyo-kültürel ve ekonomik alanında dini algıların etkisini arttırmıştır. Yani modernleşmenin kendisi, dinsel yaşayışlarda farklılıklara sebebiyet vermiştir. Mardin sosyolojisinde dinin çıkış noktası, toplum olarak belirlenmiştir. Şerif Mardin, din olgusunun toplumdan ve modernleşmeden soyutlanamayacağını dile getirerek din algısının sosyal hayatta yaşandığı gibi ele alınmasını vurgular. Bu nokta, dinin toplumsal yaşamdaki işlevini önemli kılar. Bu yüzden dinsel inancın gerekleri yönünden değil çıkış noktası olarak toplumsal hayattaki görünümüne bakmak gerekir.

Şerif Mardin de sosyolojik değerlendirme, din olgusunu incelemek adına tek ölçüt olmamalıdır. Teoloji, psikoloji ve dinler tarihindeki felsefik düşüncede önemlidir. Dinler kendilerini, bireyle Tanrı arasında gerçekleşen karşılıklı bir ilişkiyi koordine eden hiyerarşi, teoloji ve davranış çerçevesinde tarif ederler. Din, sadece bir inanç alanı değildir. Kişilerin inançları, davranışlarına doğrudan etki etmekte ve bu şekilde de din sadece bireysel düzeyde kalmayıp topluma da yansımaktadır. Gündelik hayat içerisinde din, kişilerin güvenliğini sağlayan bir ortam oluşturmakta ve toplumsal yaşamın ahlaki ve pratik yollarını sağlar (Giddens, 1994:95). Durkheim da olduğu gibi, “dinsel inancın kaynağı toplumun kendisinde saklıdır” yargısı gerçekliğini muhafaza etmektedir. Mardin’in dine ilişkin görüşlerin bir kısmı toplumsal sorunları incelenmesinden kaynaklanır. Çünkü Şerif Mardin de makro düzeyde Türk toplumsal ve siyasal hayatın dönüşümü söz konusudur. Sorunlar ana ekseninde; modernleşme, din ve siyaset üzerine şekillenmektedir. Mardin’in din ve siyaset bağlamında öne sürdüğü tez; Cumhuriyet Türkiye’sinde İslam’ın kendisi ve getirmiş olduğu pratiklerle ilgili sorunlar olmayıp Türk toplumsal sorunları ilgilendirdiği algısıyla dindir. Toplumsal sorunlar karşısında İslamiyet’in pratikler üzerindeki etkisini sosyolojik bir gerçeklik olarak görmesidir.

Şerif Mardin düşüncesinde, din ve siyaset ilişkisinin kültürel boyutu unutulmamalıdır. Din olgusunun kurumsal bir analizini savunan Mardin, kendi çalışmalarında sembolik araç olarak gördüğü kültür kavramının özgünlüğünü belirtmiştir. Bu minvalde, kültür ve ideoloji kavramlarının din olgusu üzerindeki değişkenliğini ele almıştır. Tüm bu olgu ve değişkenler etkisinde İslam’ın toplumsal

özgünlüğünü temellendirmek ister. Bu temellendirme çok yönlü sosyolojik bir perspektif gerektirir. Örneğin; Şerif Mardin'in Bediüzzaman Said Nursi Olayı adlı çalışması, Türk toplumsal modernleşmesinin çok yönlülük açısını gösteren örneklerdendir. Çünkü din ve siyaset çözümlemesi çoklu bir yapıda ve sosyolojik yansımalarıyla işlenmiştir.

Şerif Mardin, din olgusunu bir realite olarak somut göstergelerle kavramsallaştırır. Mardin'e göre, sosyal düzlemde dinin olgusalılığı önemlidir. Din bir olgu olarak sosyolojinin konusuna dâhil edildiğinde sosyolojik bir gerçeklik olur. Dine getirilen olgusalılık bağımsız bir bilim olabilir. Din zamanla kendine özgü bir disiplin ve yöntem anlayışını yaratır. Bu yüzden Şerif Mardin düşüncesinde, din algısı diğer bilimlerden ayrı bir epistemolojik bağlam oluşturur. Bu bağlam sonucunda dini değerlerin toplumsal hayattaki farklılıkları ortaya çıkar. Bu gerçeklik; din olayının coğrafi, siyasi, sosyal ve kültürel değerlere göre değişmesi demektir. Örneğin; Endonezya'daki İslam'la Türkiye'deki İslam arasında sosyolojik açıdan önemli farklar mevcuttur (Mardin,1983). Mardin, Türkiye'de İslam'ın sosyal tarih açısından dönüşümünü izah eder. İslamiyet'in Türk modernleşmesinin bir süreci olduğunu sentezlemiştir.

Türkiye'de modernleşmenin İslamlaşma süreciyle gerçekleştiğini söyleyen Mardin, bu konudaki iddiasını Nurcu Hareketi üzerine yaptığı çalışmalarda göstermiştir. Said Nursi Olayı, Şerif Mardin'in modernleşme tekeli içerisinde din ve siyaset ilişkisinin görünümü olarak tasvir edilmelidir. Mardin'e göre, İslami gruplar sadece dinsel dönüşümü gerçekleştirmezler. İslami gruplar kültürel, tarihsel ve siyasal alan olmak üzere modernleşme ekseninde değişim ve dönüşüme uğrar. Din olgusu Türk modernleşmesinde etkin olmuştur. Örneğin; Said Nursi, kaldırılan halifeliğin, TBMM tarafından temsil edildiğini ve zaten tek kişinin artık böyle bir temsili üstlenemeyeceği inancını arkasındaki kitleye vererek modern siyasi dönüşüme katkıda bulunur (Günerigök,2007). Bu örneklem ve modern siyasi arenaya yapılan katkı; dinin toplumsal değişimde yer aldığını doğrulamaktadır. Sosyal farklılaşma ve siyasallaşmayla birlikte dini gruplar da değişim sürecini yaşamışlardır. Şerif Mardin, Tanzimat reformlarına tepki gösteren Nakşi önderleri olduğu gibi modern bir girişim olan Milli Selamet Partisi'ne destek veren Nakşilerin de olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda Nurculuğu; modern yapılardan yararlanan ama değişimle birlikte Müslüman halk kesimin modernleşmesine katkı sunan bir hareket olarak değerlendirir.

Şerif Mardin sosyolojisinde, İslami gelişim tarihsel ve sosyolojik gerçekliktedir. Mardin'in araştırmalarında İslam'ın tezahüründe siyaset, dinle ilgili bir tecrübeyi ifade eder. Mesela, Hristiyanlıkta siyaset ikincil bir faaliyet alanı olarak görülüp ona sırt çevirmenin aksine, İslam'da ümmet yapısı bir cemaat olarak siyaseti tarih boyunca gündelik kaygıları arasından çıkartmamıştır. Bunun yanında Peygamberin otoritesi aynı zamanda siyasi bir otorite ve bir karizma niteliğini göstermiştir. Bu nedenle Peygamberin yerine geçen kimseler yalnızca onun dini rollerini değil siyasi rollerini de tevarüs etmek için mücadeleye girişmişlerdir (Mardin,1991).

Mardin, İslami yaşayışın ve kimliğin Kemalizm'den etkilendiğini belirtir. Özellikle Türk modernleşme tarihinde, devletin kontrolünde ve merkezinde bir din anlayışının oluşturulmaya çalışıldığını dile getirmiştir. Ulus-devletin inşası ile birlikte din olgusu üzerine yapılan araştırmalarda dönemin siyasal etkisi görülmüştür. Çünkü Cumhuriyet Türkiye'sinin lâik ve modern olma politikası merkezde siyasal gücü etkin kılmıştır. Devlet politikası ilk dönemlerde dini bir takım hareketleri rejime tehdit olarak görmüştür. Bu yüzden din ve siyaset ilişkisi modernleşme veya merkezileşme sürecinde sancılı olmuştur. İslami kimlik resmi ideoloji karşısında dönüşüme uğramıştır. Mardin'in belirtmiş olduğu Volk İslam, bu değişimin göstergelerindedir.

Şerif Mardin'e göre, dini hareketlikler toplumsal formasyon da canlılıklarını korumaktadır. Resmi söylem ve ideolojiye kurban olmama, dinsel inanç ve yaşayışlarını sürdürme eğilimi hâkimdir. Mardin'e göre, bu dinsel duruş yine modern toplum algısında yorumlanmalıdır. Çünkü modern yapılarda ayakta kalabilmek için geleneksellik konusunda seyirci kalmamak gerekir. Günümüz Türkiye'sindeki İslami algı ve dini ritüeller bu söylem ve analizi doğrular niteliktedir. Türkiye toplumunda din ve siyaset görünümü bir sınıf oluşturma, bir sınıflandırma kategorisinde değerlendirilebilir. Türkiye'de dini birtakım gruplar modern dünyanın etkisi ile ulusal ve uluslararası ortak pazar ağına dâhil olmuşlardır. Türk siyasal ve sosyal hayatındaki devrimler din olgusunda modern bir etki ve algı yaratmıştır. Fakat Mardin'in tarihsel ve sosyolojik yaklaşımında dinsel kimlik, olgusal ve yapısal düzeyde canlı kalmak istemiştir. Şerif Mardin, din ve siyaset tezinde Osmanlı toplumundan sürekli bir kopuş içinde olmamıştır. İslamiyet'in Osmanlı toplumundaki kültürel kalıplara sahip olunması gerektiğini vurgulamıştır.

3.1. Dinsel ve Siyasal Pratiklerin Topluma Yansıması

Din ve siyaset kavramları, sosyolojik düşüncede içerik ve analiz edilebilirlik açısından yapısallık belirtir. Dinin kendine özgü tabiatı olduğu gibi, siyasetinde sosyal alanda kendine özgü bir değeri bulunmaktadır. Din olgusu işlevsel olarak din sosyolojisi bilimine hizmet etmez. Çünkü toplumsal hayatta dini kimliklerin diğer toplumsal kurumları etkilemesi söz konusudur. Din, siyasal farklılıklarda bile kendisini hissettirir. Bilindiği üzere dinin doğasında; teoloji, felsefe, vahiy ve metafizik konuları da yer almaktadır.

Sosyolog Wach'a göre, din olgusal düzlemde birey ve kutsal arasındaki bağıntı da aranmalıdır. Dinin gerçek mahiyeti, içsel dini yaşantıda bulunmalıdır. Din sahasında geçerli olan bir ifadenin anlamı, önemli bir dini tecrübenin doğmasına bağlıdır. Aslında tüm dinler, insanın Tanrı ile ilişkisini formüle etmesini amaçlar. Din veya dinsel olgu bütün insanlığın beslendiği engin bir kaynaktır ki; bu da kişinin Tanrı ile ilişkisidir. Din, bazen sosyal formlarda yalnızlık ve kopmalara sebep olsa da Tanrı ile olan bağıntı bireylerin topluma karşı olan davranışlarında etkin olmuştur. Din ve toplum arasındaki ilişki, sosyolojik bir perspektif olarak din sosyolojisi ile bilimsellik kazanır. Dini inanç ve öğretilerin sosyal hayata yansıması insanlık tarihi boyunca olmuştur.

Tanrı - birey ilişkisi toplumun kişilik kazanmasında konum elde etmiştir. Sosyal bilimler literatüründe yapılan birçok dini araştırmalara göre; dinlerin kaynağı, objesi toplumdur. Dinsel pratiklerin toplumsal hayatta hissedilmesi tarihsel ve sosyolojik bir gerçekliğe dayanır. Bireyler inanç ve tutumlarıyla kendilerini topluma kazandırmaya çalışmışlardır. Din, toplumların anlamlı bir bütünlük kazanmalarında önemli bir rol oynarken; insanın kendisini evrende evinde hissetmesini sağlayan bilişsel ve normatif bir durumdur (Peter,Brigitte,Hansfried,1985:92). Bu deneyim ve yaklaşımlar dinin toplum üzerindeki sosyal keyfiyet özelliğini göstermektedir.

Dinler, sosyolojik gerekçeler bağlamında ahlaki neticelerde olabilirler. Çünkü dinler, bireyler için bir yaşantı ve davranış rehberi sunar. Bu nokta, dinlerin toplumsal bütünleşmeyi sağlamada bir varoluşsal nitelik gösterdiğini kanıtlar. Dinin sadece toplumsal bütünleşme gücüne vurgu yapmamak gerekir. Din olgusunun toplumsal pratik göstermesi bireylerin dünyevi bakış açılarını da gösterir. Bireyler ferdi yaşam biçimlerinde sosyalleşirken dini temel aldıkları gibi inanç karakterli sosyal

örgütlenmelere de gitmektedirler. Tüm toplumlarda görülen din eksenli cemaatler, din kavramının toplumsal yapı üzerindeki karakteristik özelliğini göstermektedir.

Din, toplumu oluşturan diğer kurumlar gibi kurumsal bir işleve sahiptir. İlişkisel düzeyde diğer kurumları etkilediği oranda, etkileşime de tâbi olmaktadır. Kavramsal anlamda kendi içinde bir özerkliğe sahiptir. Çünkü din, doğası gereği kendi alanında işlem görmelidir. Fakat sosyolojideki varlığı sürekli olacaktır. Din, kurumların özerkliğine karşılık etkileyici bir unsur olarak varlığını devam ettirecektir. Sosyal bütünleşme çatısı altında dinin yapısal değeri süreklilik göstermiştir (Beckford,1989:7).

İnsanların dine karşı olan tutumu, zamanla bir dünya görüşü elde etmelerini sağlamıştır. Dine bağlanma duygusu, insanın bilimsel ve entelektüel hayatının oluşumunda, insanî faziletlerinin gelişmesinde ve yeni medeniyetler kurulmasında önde gelen faktörlerden biri olmuştur (Sarac,1996:2-3). Bu bağlamda; insanlar kendilerindeki kazanımların farkına vardıklarında, dinlerin toplumsal alandaki yansımaları artacaktır.

Dinin özsel ve yapısal etkisinin hissedilmesi, dinin bireysel ve toplumsal hareketlilikte gözlenmesiyle mümkündür. Böylelikle dini yaşam ve tutumların belirtileri görülebilir. Bir dinin özünün gerektirdiği gibi ortaya konulabilmesi ancak o dinin etkilerinin anlaşılmasıyla mümkün olacaktır. Bu doğrultuda dinin eylem halinin incelenmesi gerekmektedir. İnsan hareketleri, daha çok duygular toplamının bir sonucudur. İnsanın elde ettiği düşünsel kazanımların oluşmasında, dini “cult” ların etkisi büyüktür. Kimi toplumlarda, din ile toplumsal yapı arasında dolaysız bir ilişki olduğu bilinmektedir. Bu, daha çok karmaşık olmayan ve ilkel dinlerde geçerli olurken farklı mezheplerin olduğu ve değişik inanç kalıplarının bulunduğu dinlerin yaşandığı toplumlarda ise dinin toplumsal yapıyla ilişkisi dolaylı olmaktadır. Genel olarak, bütün dinlerde ortak olan nokta, “tâbî” liktir. Yani, dine tâbî olmaktır. Dinin toplumsal görevini yerine getirmesi, bu tâbîlikle mümkün olurken kişilerin dini açıdan canlı tutulmaları da buna bağlıdır. Hatta dinlerin, insan soyunun “tâbî” liğine olan eğiliminden ortaya çıktığı da söylenebilir. Kişi, içten gelerek bir kutsala inanır ve bu kutsala tâbî olmuş ise kendisini daha rahat hissedecektir. Çünkü görevin yerine getirilmiş olması, bir kutsal tarafından himaye edildiği düşüncesini doğurur (Brown,1968). Böylelikle dinin getirisi olan normlar sorumluluk ahlâkı ve ödevi ile şekillenecektir.

Modern zamanlarda din olgusu sosyal hayatta çok hissedilmese de dinin psikolojik ve sembolik gücü her dönem hissedilmiştir. Dinin psikolojik boyutu yadsınamaz. Örneğin; Said Nursi fikirlerinin kabul edilmesini incelediğimizde Nurculuğu psikolojik tereddüt ve arayışlara bağlayan kanalın belirleyici olduğu söylenebilir.

Modern toplumlarda din, özel bir alanla sınırlandırılmaya çalışılır. Dinin özel alanla sınırlandırılması seküler bir evren arzulandığının göstergesidir. Bunun sonucunda din, sekülerliğe ağırlık veren bir dünya içerisinde kendisini yeni tanım ve ifade biçimleriyle şekillendirmek zorunda kalacaktır (Kolakovski,1999:98).

Subaşı ya (2002:33) göre, ülkemiz de seküler algıdan nasibini almıştır. Zamanla geleneksel biçimi kuşatan dinden ve her türlü eski düşünceden kopma talepleri yaşanmıştır. Bu durum lâikliğin toplum üzerinde egemen bir tarz olmasını belirlemiştir. Lâiklikle birlikte dinsel pratikler siyasallaşma eğilimi göstermiştir.

Dinsel davranışların zamana göre farklılık göstermesinde, dönemin siyasal gücü etkin olmuştur. Bireyler inançları, tutumları ve dünya görüşleri doğrultusunda siyasallaşmaktadırlar. İnanç veya dindarlık öğretisi, kişilerin siyasal ve toplumsal kimliklerinin aydınlatılmasında işlevsellik gösterir. İnsanlar kendi tarihsel, sosyal ve kültürel kodlarına göre kimlik üretirler. Siyaset ve toplum arasındaki ilişki, karşılıklı ve kurumsaldır. Politik eğilimler toplumsal şartlara göre değişkenlik göstermiştir.

İnsan her zaman ve her yerde aynı olmasına rağmen bir yerde aristokratik, bir başka yerde demokratik, bazen barışçı bazen savaşçı, bazen adil, bazen zalim olan politik rejimler üretebilmiştir. Bu farklılık bireysel eğilimlerden çok toplumsal şartlarla açıklanabilir (Baltacıoğlu,1939:338). Örneğin; klanlarda otorite tek elde toplanmamıştı, dolayısıyla da merkezi bir siyasal yapı oluşmamıştı. Topluluklar, toprağa yerleşip yoğunlaştıkça siyasal olgunun kişiselleştiği görülür. Siyasetin sosyal hayatta merkezileşmesi, bireylerin tutum ve davranışlarında etkin olmuştur. Siyasallaşma kişiler üzerinde tek boyut olarak adlandırılmamalıdır. Çünkü modern siyaset, toplumsal hayatta çok hareketli bir kurumsallaşma sürecinde olmuştur.

Siyasal güç toplumsal düzenin bir ürünüdür. Merkezileşmenin açığa çıkardığı bir statüleşmedir. Bu realite, siyasal olguyu herhangi bir kurum veya konu ile sınırlandırmaz. Toplumsal hayatta gözlenen birçok olay siyasal olabilmektedir. Çünkü siyasal yapı, toplumda sınıfsal ve tabakalı bir nitelik gösterir. Siyaset, bir örgütleniş ve

çatışma kültürünü yaratır. Öğrenci hareketleri, ulusal ve etnik bölünmeler, dini ve mezhepsel oluşumlar bu kültüre örnek gösterilebilir.

Siyasallaşma, siyasal katılım ile mümkün olur. Siyasal katılım siyaset kurumunun vazgeçilmezidir. İnsanlar siyasal katılım ile siyasal kimliklerini oluştururlar. Kimlik kazanımı, yönetilenlerin yönetim süreçlerine dâhil edilmesiyle gerçekleşir. Kişilerin yönetim üzerinde haklarının bulunması toplumsal bütünlük için önemlidir. İnsanlar, politik katılım noktasında farklılık gösterirler. Yaşam tarzları, inanç, kültür, ilgi ve önemsenmek duygusu farklılıklar noktasında belirleyici olmuştur. Bireylerin algı ve hiyerarşik dünyalarının tanımlanması, siyasallaşmayı aynı oranda tanımlayacaktır. Böylelikle insanların eğitim seviyeleri, ekonomik durumları, cinsiyet, meslek ve dünya felsefeleri sosyolojik verilerle izah edilecektir.

Siyasallaşmanın pratikleri; kültürü, tarihsel alanı, iktisadi verileri ve din olgusunu sosyal hayatta meşru ürünler olarak görür. Modern siyasal hayatta, dinin nereye konulacağı sürekli bir tartışma konusu olmuştur. Din ve siyaset ilişkisi, yapısal eklemlenmelerle çok boyutludur. Dinsel ve siyasal pratiklerin sosyolojik temelde çözümlenmesi, din ve siyaset ilişkisini tarihsel ve toplumsal açıdan ele almayı zorunlu kılar. Çünkü din ve siyaset kavramları, biçimsel ve işlevsel olarak farklı fonksiyonlara sahiptir. Dinsel ve siyasal pratiklerin topluma yansımaları ilişkisel boyutta açıklandığı gibi kendi alanlarında yaratılan düşün alanının izah edilmesiyle de açıklanabilir.

3.2. Dinsel Bir Cemaat Olarak: Nurculuk

Türkiye’de ilk dönem dini konular üzerine araştırma yapmak zordu. Kemalizm ve laiklik, İslami çalışmalar için engel taşımaktaydı. Cumhuriyet rejiminin temel düşüncesi davranışların şekillenmesinde etkin olmaktaydı. Bu yapı Türkiye’de ki mevcut dini cemaatlerinde tepkisini çekmişti. Said Nursi ve sevenleri laiklik ve Cumhuriyet’in uygulamalarına tepki göstermişlerdir.

Said Nursi düşüncesi, zamanla bir hareketin kimliği olmuştur. Din ile toplumun kesişim noktalarına işaret ederek dini duygu ve düşüncelerin toplumsal haritada yansımalarını göstermiştir. Mardin’e (1989:13) göre, Said Nursi lâikliğe tepki gösterdiği gibi lâik kesimden de en sert tepkiyi almıştır. Said Nursi kişiliğinde oluşan Nurculuk hareketi kısa sürede kitlesel harekete dönüştü. Nurculuk hareketi lâikliğe karşı geriliğin öz simgesi olarak tanımlanıyordu. Nurcular, Cumhuriyet’in yönetim kadrolarına karşı

kimliklerini koruma yoluna gitmişlerdir. Said Nursi ve hareketi toplumsal ilişkilerde bir kültür çerçevesi yaratmıştır. Şerif Mardin için Nurculuk hareketinin çözümlenmesi temel kavramlarının izah edilmesiyle mümkün olacaktı. Said Nursi'nin ilk dönemleri lehçe, söylem ve toplumsal pratikler üzerine inşa edilmekteydi. Hareketin sosyolojik boyutta cemaat olarak nitelendirilmesi Said Nursi'yi akademik çalışmaların ilgi odağına taşımıştır. Said Nursi kimliği, sadece inanç ve ibadet ilişkisinde değerlendirilmemelidir. Çünkü Nurculuk hareketi siyasi koşullar karşısında sosyal hayatı şekillendiren formlara sahip olmuştur. Yaratılan dil, söylem, adet ve gelenekler bu gerçeği kanıtlamaktadır. Nurculuk, toplumsal hayatta değer ve anlam bulamayan insanların kültürel öğeleriyle kazanım elde ettiği bir hareket olmuştur. Victor Turner'in ifadesiyle:

Süreçlerin açık adet ve kurallarla koşullandırılmadığı, belirlenmediği yada yönlendirilmediği durumlar için ileri süreceğim hipotez şudur: Bu durumda belli başlı aktörler sosyo-kültürel süreçteki ana akımın ve bu sürecin eğitim ve kalıplaşmış durumlarda tekrarlanan hareket modelleri gibi insanları topluma katkısı araçlarının ötesinde şekillenen sübjektif paradigmlar, taşıyıcılarının davranış biçimini zamanlamasını etkilemektedir (Turner,1974:67).

Bu yazımda belirtildiği gibi Said Nursi etkisinin artması, toplumsal durumun tasvirine bağlıdır. Mardin sosyolojisinde Said Nursi, Batı maddeciliğine karşı Müslüman kültürü korumada işlem görmüştür. Nurculuk, Giddens'in (1975:5) söylemiyle, bireylerin toplumsal faaliyetlerinin oluşturdukları pratik bilinç ile söylemci bilinci anımsatıyordu. Said Nursi'nin fikirleri beraberinde bir söylem ve bilinci meşrulaştırdı. Nurculuk hareketinin etkin olmasında kaynak gösterimi etkin olmuştur. İslami dilde vahiy gerçeği ve Kuran'ın varlığı Nurculuğa zemin hazırlamıştır. Temel ilke ve prensiplerini Kuran'dan alan Nurculuk hareketi, Bediüzzaman'ın İslami lehçesiyle toplumsal hayatta dini bir cemaat olarak varlık gösterdi. Said Nursi, din ve devlet arasındaki sorunun İslami bir cemaatin doğmasıyla giderilebileceğini söylemiştir. Aslında Nurculuk Türkiye'de değişimin ve dönüşümün adresi olmuştur. Şerif Mardin'in çalışmalarında Said Nursi olayı, modernleşmede toplumsal değişimin aracı olarak görülmüştür.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte yaşanan toplumsal değişimler Said Nursi ile çözümlenme bulmuştur. Said Nursi ve Nur hareketi Türkiye'de dini anlamaya yönelik bir çalışmadır (Atay,2007). Dini ve İslami yaşayışlar toplumsal dönüşümlerde farklılığa uğramıştır. Nurculuk da görüldüğü gibi; kırsal kimlikler zamanla kültürel ve siyasi değerler elde etmiştir. Bu bağlamda Said Nursi olayı yöntem ve pratikleriyle Cumhuriyet tarihinde merkezileşme sorununu tartışmaya açmıştır. Nur hareketinde

temel mesele, Said Nursi'yi anlamak değil Cumhuriyet dönemindeki dinin kültürel sürekliliğini anlamaya dönük olmalıdır. Resmi ideoloji, İslami canlılığı lâiklik düzenine karşı tehdit olarak görmüştür. Çünkü endişe duyulan nokta; tarikatların, cemaatlerin resmi düşünceye karşı örgütlenme olasılığıdır. Said Nursi kişiliği, Nur hareketi üzerinde psikolojik etkide bulunarak dinsel anlamda bir liderlik profili oluşturmuştur.

Nurculuğun ana çıkmazları; zorluk, mücadele ve anlaşmazlıktır (Mardin,1991:179). Said'in duruşu, Nurculuğun gelişim ve mücadele dönemini göstermektedir. Statüye karşı marjinal kalması, düşmanları karşısındaki kararlılığı, halk tarafından imajı sarsılmaz bir cemaat meydana getirdi. Mardin'e göre, Said Nursi her zaman zengin bir kürt dağlısının renkli elbisesini giyerdi. Osmanlı başkentine gittikten sonra bile bu elbisesini giymekten vazgeçmedi. Said Nursi kendi kişiliği için telkinde bulunmaktan geri durmamıştır. Nitekim kendi nefsi için şöyle buyurmaktadır:

On yaşında iken, nefisini beğenen ve onunla iftihar eden bir tavra sahiptim. Bu katı tavır, her ne kadar mizacıma ters gelmekte ise de, başarılması cesurca hareketler gerektiren son derece önemli projelerle uğraşıyordum gibi hareket ediyordum. Kendi kendime şöyle dedim: Sen beş para etmezsin; öyleyse bu kendine güven gösterişin niye ve cesur görünmek için niçin bu kadar heveslisin? (Bediüzzaman,1959:52)

Nurcuları aktif kılan özelliklerin başında Said Nursi'nin ilim noktasındaki derinliği gelmektedir. Türk siyaseti karşısındaki mücadelesini ilmi başarılarıyla pekiştirmiştir. Siyasi konu olarak iki sahayı birleştirmiştir; bu faaliyet alanları, aşiret uzlaştırmacılığı ve cami politikasıdır (Mardin,1991). Nurculuk hareketinin Kürt bir bölgeden çıkması, Osmanlı yönetimindeki aşiret yapılarını düşündürmüştür. Bilindiği üzere aşiret yapıları ve kabileler arasındaki kan davaları güç ve cesarete göre yeni toplum tipleri yaratmaktaydı. Vaizlerde bu güç ve nüfus mücadelelerinin dışında kalmıyorlardı. Bu duruma ilişkin olarak; birçoğu savaştan aşiretler haline gelerek parçalanmış emirliler, beylerin saf dışı kalışıyla ortaya çıkan iktidar boşluğunu mümkün mertebe doldurmak için hepsi aynı derecede sabırsız ve istekli olan ikinci dereceden reisler tarafından yönetildi. Beylerin sert fakat güvenilir yönetimi, konumsuzluk ve emniyetsizliğe zemin hazırladı. Bütün ülke kan davaları ve aşiret kavgalarından bıkmış hale geldi (Van Bruinessen,1978:289-290).

Din adamları aşiret yapılanmasının dışında kaldıkları için aşiret kavgalarının çözümünde rol oynadılar. Bu görev, din adamları için yeni bir nüfus sahasının açılması demektir. Bu süreçten sonra şeyhler, siyasi liderler gibi toplumsal hayatta boy göstermeye başladılar. Said Nursi'nin Büro aşiretleri arasında arabuluculuk yapması bu

gerçeği doğrulamaktadır. Şerif Mardin'e göre, Bediüzzaman'ın fikirleriyle gelen derin bir insan hürmetini görmemek mümkün değildir². Said Nursi'nin arabuluculuk yapması bu niteliği göstermektedir.

Said Nursi, taraftarları arasında dini sembolleştirmiştir. Dini lehçeyi kullanması hem bireysel hemde toplumsal düzeyde, Nur hareketine katılımı arttırmıştır. Said Nursi'yi ön plana çıkaran etmen, iktidar sorunu karşısında karizmatik liderliğini ilan etmesidir. Said Nursi, özellikle ele aldığı konularda yenilikçi bir rol üstlenerek takipçi kitlesi üzerinde etkin olmuştur. Mardin'e göre, Said Nursi'nin misyonu geleneksel Müslümanlığın bir yaşam tarzı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde devam ettirilmek istenmesidir. Türkiye'deki müslümanların geleneksel Osmanlı mirasından kopmaması, Müslümanların bütünleşmeleri açısından önem belirtmektedir.

Nur hareketinin modernleşme sahnesine çıkması, Bediüzzaman fikrinin hızlı yayılışında aranmalıdır. Nurculuğun yerel köklerinden çıkıp, dünya sahnesine taşınması, Said Nursi'nin mesajlarının modernleşme akımlarından birini oluşturduğu söylenebilir. Said Nursi, İslam'dan alınan öğütlere göre hareket ederek, modern dünyayı anlatmıştır³. Tüm örgütlü yapılarda görülen iç örgütlenme, Nurculuk hareketinin iç dünyasında bulunmaktadır. Rütbe ve kıdemler risale siciline göre verilmekteydi. Sınıflamalar; şakirt, kardeş, dost ve sevgili olarak belirlenmiştir. Tüm kategoriler kendilerine verilen ödevleri yerine getirmektedir. Her bir hiyerarşik yapı maharetlerine göre değerlendirilmektedir. Cemaat içindeki sorumluluklar dost ve kardeş ilişkisindedir. Talebe ile kardeşler belli bir süre bekâr kalarak çıraklık evresinde faaliyet gösterirler. Talebelikten kardeşliğe geçiş, Risale-i Nur mesajının sindirilmesine bağlıdır. En üst sınıf Said Nursi'nin mirasını taşıyacak olan sınıftır. Said Nursi ve kendisine yakın olan sınıf dar alanda hizmet ederek sayıca az insandan oluşur (Spuler,1981:428).

Nur hareketini işlevsel kılan diğer bir özellik ise kadınların varlık göstermesi olmuştur. Risale-i Nur ekolünde, erkek toplantılarına paralel olarak kadınların birlikte olduğu toplantıların yapılması hareketin modernleşme içerisindeki ilişkisini göstermektedir. Bilinenin aksine, erkek liderliğine karşılık kadın kimlik kazanma olanağını bulmuştur. Mardin'e göre Nurcu hareket, en etkin dönemini 1950'den sonra yaşamıştır. Nur hareketinin evrenselleşmesi, Türk modernleşmesiyle kurduğu organik

² www.risalehaber.com/ “Şerif Mardin: Said Nursi'yi Neden Seçtim.”

³ www.taraf.com.tr/Yazilar/nese-duzel/serif-Mardin/ “Şerif Mardin ile Röportaj”.

ilişkiye bağlıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme parametrelerine bağlı olarak politikalar üretildi. Bu bağlamda Nurcu hareketinin kendini uluslararası alanda ortaya koymasında, Türk modernleşmesinin gerçekleştirdiği politikaların etkin olduğu söylenebilir. Spuler'e (1973) göre, Nurcu hareket ile modernleşme arasında güçlü bir bağ mevcuttur. Nurcu hareketin ivme kazanmasında, Cumhuriyet Türkiye'sinin yeni bir kültürle tanışması etkili olmuştur.

Nurcu hareket, gerçek gücünü Cumhuriyet rejiminin başarısızlıklarından almıştır. Lâikliğin, İslam'ın yerini alamaması bu başarısızlıkların başında gelmektedir. Nur hareketi kültürel bir çerçeveye dünya taleplerine karşılık ortak talepler oluşturabildi. Nurculuk İslami bir kültür ile değerlendirilmelidir. Çünkü Said Nursi sadece Cumhuriyet tarihinde bir değer oluşturmamıştır. Nur hareketinin yapısal konumu, tüm Müslümanlar için ortak bir canlanış kültürü oluşturmaya yönelik olmuştur.

Nur hareketinin şekillenmesinde dönemin toplumsal koşulları etkin olmuştur. Özellikle Nurculuğun ilk filizlendiği Doğu Anadolu'daki yerel yönetim ve siyasal yapı bu gerçeği belirtir. Tanzimat'tan önce Osmanlı'nın merkezi nüfuzu, Kürt ağaları ile aşiret önderlerinin oluşturduğu yapı içinde gerçekleşiyordu. Tanzimat'tan sonra bu etkinin gücü kırılarak dinsel önderlere itibar arttı (Van Bruinessen, 1978). Bu gelişmeyi dini önderlerin politikaları izledi. Said Nursi'de aşiret anlaşmazlıklarında arabulucu rolü üstlendi. Said Nursi bu tavrı ile yerel cemaat çıkarlarını devlet karşısında korumuş olacaktı. Dindar insanların bir araya gelmesi siyasetin bir çeşidi olarak görülmekteydi. Nur hareketindeki toplanmalar, resmi söylemler tarafından siyasal bir örgüt olarak değerlendirilmekteydi. Şahiner (1979) göre, Said Nursi ve Nur hareketi ilk toplanmalarda başarısız oldu. Çünkü Said Nursi'nin nihai hedefi toplanmalar sonucunda Doğu Anadolu'da bir üniversite açmaktı. Toplanmaların amacı siyaset değil bir Nur medresesi açmaktı.

Nurcu hareketin Türkiye'deki siyasi hayatla ilişkisi çoğu kez kendisine yönelik saldırılara zemin hazırlamıştır. Said Nursi ve Nur hareketi için bugün böyle bir ilişkinin varlığını sürdürdüğü inkâr edilemez. Nurculukta asıl gaye, Osmanlı'daki dini yaşayışı tekrar canlandırmaktır. Said Nursi'yi rahatsız eden nokta; Cumhuriyetçi yönetimin İslamiyet'i bir kenara bırakmasıydı. Nur hareketi bu nokta da, siyasi sistemle sürekli bir çatışma içindeydi. 1950'lilerde çok partili yönetim ile Nurcu hareket özgürce gelişme

olanağı buldu. Bu tarihte Said Nursi'nin nüfuz ve gücü kitaplarıyla yaygınlaştı. İzlendi demokratik politikalar sonucunda, Nurcu hareketinin entelektüel çevresi oluştu. Nurcu hareketinde iyi eğitim görmüş genç katılımcıların oranı arttı (Mardin,1989). Nurcuların ilgi alanında entelektüelleşme görüldü. Bunun karşılığı olarak, Nurcuların desteği ilk olarak Demokrat Parti'ye sonraki dönemlerde ise MSP'ye olmuştur.

Nur hareketinde işlenen ana tema; İslami ahlâk olgusudur. Partilere verilen siyasi destek de İslam'a hizmet eden dindar parti gerçeğini yansıtmaktaydı. Çünkü Said Nursi'ye göre ahlak teorisi, toplumun en küçük biriminden yansıyarak toplumun tamamına kadar uzanmalıdır. Bir Müslümanın merkezinde ben duygusu olmamalıdır. İslam milletinin kurtuluşu akrabalar ve müminler ağının oluşturduğu toplumsal ahlakta aranmalıdır. Said Nursi bu konudaki fikirleri için;

Bir insanın ülkesi de onun evidir ve ana yurt da doğal bir ailenin evidir. Eğer bu geniş evlerde ahiret inancı hüküm sürerse, bunun hemen doğuracağı sonuçlar samimi bir saygı, maddi karşılık beklentisine dayanmayan ciddi sevgi, şefkat ve yardımseverlik duygularının doğup gelişmesi olacaktır; hilesiz hizmet, ikiyüzlülükten arınmış bir fazilet ve büyüklükle insani meziyetlerin yetişmesi, bunun sonucu olacaktır. Ahiret inancı çocuklara bir cennet vardır, tembelliği bırakın; gençlere ise bir cehennem vardır, ayyaşlığı bırakın diyecektir. Aynı inanç zalime çekilen acıların bir hesabı vardır, sende çarpılacaksın deyip onu adalet önünde boyun eğmeye zorlayacak güçlere sahiptir. Yaşlılara şunu ileticektir; sizin elinizden kaçırdıklarınıza göre çok daha yüce, ilahi ve sürekli bir mutluluk vardır; sizi bekleyen taze ve sürekli bir gençlik vardır; bunları kazanmaya çalışın. Ve onların gözyaşlarını gülümsemeye çevirecektir (Mürsel,1976;169).

Mardin'in düşüncesine göre, Said Nursi'yle oluşturulmak istenen modern toplumun tüm bileşenlerini kapsayacak bir ahlâk anlayışını devlete kadar götürebilmelidir. Nur hareketi bu noktada, cemaat olgusunu elde ederek yaşamın prangalarından biri olacaktır.

Nur hareketinin kullandığı yöntem ve metotlar tarikatların mahiyetinden farklıydı. Said Nursi'nin konumu ve öğretisi Nur hareketini Nakşilikten ayırmıştır. Nurculuk ile Nakşibendilik arasındaki farklılık modernleşme felsefesinde yatmaktadır. Nursi'ye göre tarikatın amacı ve sonu marifetle bir olmaktır. Tarikatta bir yolculuk vardır ve bu yolculuk tasavvuf ile bütünleşmiştir (Mektubat,415). Nursi'nin Avrupa'daki felsefe tartışmalarına önem vermesi, Nur hareketinin İslam'la ilişkisini farklı kılmıştır. Nurcular modern dünyada bilimin önemine vurgu yaparak Batı'daki bilimsel ilerlemelerden faydalanmak istediler. Bunun bir hayranlık değil bir dünya görüşü olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu gerçeklik Nurculuğun ilmi boyutunu göstermektedir. Said Nursi bu konuda:

Elbette nevi beşer, ahir vakitte ulûm ve funûna dökülecektir. Bütün kuvveti ilimden alçaktır. Hüküm ve kuvvet ise, ilmin eline geçecektir (Sözler,246).

Yukarıdaki alıntı, Said Nursi'nin bilime dair görüşlerini yansıtmaktadır. Kastamonu'daki sürgün yıllarında lise öğrencileri kendisini ziyaret ederken, Allah'a iman açısından en elverişli ortamı nasıl hazırlayabileceklerini sormuşlardır. Said Nursi, cevap olarak bilim üzerindeki çalışmalarını yoğunlaştırmaları tavsiyesinde bulunmuştur. Bediüzzaman'ın bu vurgusu hiç kuşkusuz Batı Avrupa biliminin gelişmesi ile Batı uygarlığının İslam uygarlığını geride bıraktığı yolundaki kanaatinden kaynaklanıyordu (Mürsel,62). Said Nursi'nin Batı bilimi noktasında bu kadar açık konuşmasında halkın modernliğe açık olması da etkili olmuştur. Nur hareketinde İslam'da modernliğin meşru olduğu inancı hâkimdi. Çünkü Said Nursi İslam'dan aldığı öğretilerle modern dünyada yaşanabilecek bir Müslümanlığı öneriyordu.

Nur hareketinin modernlik kazanması, Said Nursi'nin sergilediği lehçenin zenginliğindedir. Modernleşmek için güven duyulan bir lehçeye sahip olmak zorundasınız. Luhman'a (1979) göre, geleneksel toplumlarda düzeni güvenceye alan toplumsal harcı salgılayan kaynaklarla, aynı işi modern toplumlarda yapan kaynaklar arasında bir fark vardır. Yaşamlarımızda işlerin kendi başlarına yollarını bulacağına olan güven bu harcın temel ögesi ise böyle bir yapı unsurunun geleneksel toplumlardaki dayanağı kişilere, mitlere veya dine olan duygusal bağlanmadır. Oysa günümüzde, toplumun üyelerinin daha geniş bir katılım için harekete geçtikleri koşullarda bu güvenin verilmesi gereken yer, sistemin bir bütün olarak işlemesidir. Bu da normatif bir sisteme duyulan güvenden bilişsel becerilere dayalı bir sisteme geçişi gerektirir. Bu analiz Said Nursi'yi bilgi düzeyinde merkezileştirmiştir.

Nur hareketinin gerekli kriterleri elde etmesi, bilişsel konumu gerçekleştirmesiyle mümkün olacaktır. Bilişsel bir çerçeveye ait olmak nitelik açısından da farklılık gerektirir. Said Nursi, modernleşme eğilimi ile bu farklılığı göstermiştir.

Nur hareketinin temel öğretisi, bilişsel bir model oluşturmaya yöneliktir. Said Nursi kimliği ve kişiliği ile manevi bir kabul atmosferi yarattı. Lehçe, manevi varlıklarla ilgili olup gücünü Allah'ın varlığına dayandırdığı bir araçtır (Mardin,1989;343). Nursi lehçesi, dini söylem ve kaynaklara dayanmaktadır. Said Nursi'nin amacı; Osmanlı'nın kültürel kaynaklarına sahip çıkmak ve bu kaynakları modern bir topluma hazırlamaktır. Nur hareketi bu amaç doğrultusunda, toplumsal dönüşüm süreci yaşadı. Nur hareketi dini bileşenler üzerinden demokratik bir hava

oluşturdu. Çünkü kırsal kesimlere ve alt sınıflara manevi roller veriliyordu. Nur dairesinde olabilmek manevi dili kullanmakla eş değerdi. Nurculukta verilen statü ve roller temsiliyet kriterlerine göre belirlenmektedir.

Said Nursi felsefesinin anlam bulması yeni bir sınıfın talebini doğurdu. Şerif Mardin'in merkez-çevre okumasına ilişkin Nur hareketi çevrenin harekete geçmesi olarak değerlendirilebilir. Bu yapı orta sınıfın iktidara ortak olmak talebi olarak da yorumlanabilir. Nurculuk siyaset öncesi bir örgütlenme olarak kırsal kesimin çevreden merkeze girişimidir. Bu bağlamda Nur hareketinin sosyal hayatta yeni bir hayatı desteklediği söylenebilir.

Nurculuk temel ilke ve oluşumlarıyla Cumhuriyet Türkiye'sinde lâikliğe tepki olarak doğmuştur. Said Nursi örneği dini sembol, lehçe ve söylemlerle İslami yaşayışın modern hayat içerisindeki anlamını bulmaya çalışmıştır. Bu ekseninde Said Nursi ve Nur hareketinin İslami düşüneyi merkeze alarak toplumsal düzende yeni bir yaşam kültürünü desteklediği söylenebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DİN SOSYOLOJİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE SOSYOLOJİK GERÇEKLIK

Din sosyolojisinin gelişimi, tarihsel ve sosyolojik bir gerçekliğe sahiptir. Toplumsal ve kültürel çalışmalarda din kavramı, sosyolojik ve felsefik olarak araştırma nesnesi olmuştur. Çünkü din, sosyal ve kültürel alan hakkında bilgi vermektedir. Din kavramı, klasik dönem sosyologları tarafından sosyolojik çalışmalarda yer almıştır. Din, birbirleriyle yakından ilişkili iki sebepten dolayı önemsenmiştir. Avrupa toplumlarının temel kültürel değerlere sahip bir gelenek olarak görülmesi ve dönemin sosyologlarının yaşadıkları sosyo-kültürel çevrede dinin tartışma konusu olması etkin olmuştur (Aktay ve Köktaş, 2007).

Din sosyolojisi, ilk olarak Batı dünyasında eğilim görmüştür. Weber ve Durkheim dinin temel işlevine yönelik akademik çalışmalarda bulunur. Weber, Doğu-Batı toplumları arasındaki farklılığı anlatmak için dini, anahtar olarak kullanmıştır. Bu farklılık ve dinsel kalkış noktası, Weberci etkinin tarihselliğini göstermektedir. Akademik bir ilgi ile din kavramına anlam kazandırmaya çalışan Durkheim, dinin sosyal dayanışmadaki rolünü belirtmeye çalışır. Weber ve Durkheim da görülen ortak nokta, dinin sosyolojik bir araştırma ve inceleme olarak görülmesidir. Din sosyolojisinde dinin kendisi gözlendiği gibi toplumun incelenmesi temel esaslardandır. Sosyolojinin konusu ve metodu ile din hakkında genel bir yargıya varılabilir.

Dinin sosyolojik boyutu, insanlığın dini ve sosyal tecrübesini kapsamak zorundadır. Dini duygu ve davranışların yaşanmasında özel amaçlar güden bir sosyolog, bir mahalli kesim veya özel bir grup içerisinde din ve medeniyet tarihinin belli bir problemi veya problemleriyle uğraşmak zorunda kalabilir. Bununla birlikte prensip olarak hiçbir toplum hiçbir tapınma tarzı veya dini öneme sahip bulunan hiçbir olay bir kenara atılmamalıdır. Eğer din sosyolojisinin çerçevesi bütün bunların hepsini kucaklayacak kadar geniş tutulmazsa şüphesiz onun herhangi bir eksiği vardır. Toplum olaylarının kavranması özel bir değerler tablosuna katılmayı gerektirmez. Bu durum dini karakterli sosyal olaylar içinde geçerlidir. Bu bakımdan din sosyolojisinin metodu tarafsız ve objektif olmalıdır. Ancak objektif olmak aldırışsız davranmak manasına gelmemektedir. Bütün dinler için geçerli ve objektif kriterlere dayanan bir tek din

sosyolojisi mevcut olmalıdır ve bu din sosyolojisine çeşitli açılardan yaklaşarak onu farklı derecelerde gerçekleştirmek mümkün olmalıdır (Günay,2000:157).

Din ve toplum ilişkisi, bilimsel olarak din sosyolojisi adı altında modern zamanlarda ortaya çıkmış ve gelişimini bu yönde sürdürmektedir. Din araştırmaları, modernleşme ile birlikte sosyolojik düzeyde tartışmaya sunulmuştur. Din sosyolojisinin temel olguları Batı toplumlarında görülse de din nosyonu bir bilim dalı olarak diğer ülkelerde de görülmektedir. Günay'a (2006) göre, din sosyolojisinin Türkiye'ye gelişi Batıdaki gelişmeleri müteakip olmuştur. Türkiye'de din sosyolojisi tarihsel bir yaklaşım perspektifinde, teorik ve metodolojik bağlamda ele alınmalıdır.

Din sosyolojisinin geliştirdiği teoriler, Batı toplumlarının sorunlarına göre oluşturulmuştur. Batı toplumlarının sosyo-ekonomik yapısı ve kültürel değerleri dini araştırmaların yapılmasında etkinlik belirtir. Türkiye'de din sosyolojisi çalışmaları temel sorunlar çerçevesinde şekillenir. Türkiye'de dini araştırmalar rejimin din ile ilgili tutumlarını tartışmaya açmıştır. Türkiye'de ilk dönemlerde din sosyolojisi, politik-bilimsellik bir bakış açısında kalmıştır (Bulaç,1993:9). Yapılmak istenen bilimsel çalışmalar siyasal yapının tutumuyla karşı karşıya gelmiştir.

Batı'da din sosyolojisinin farklı bir alanı ve sorunu sanayi olgusudur. Özellikle Weber tarafından sanayinin ve ona bağlı olarak da kapitalizmin meşruiyeti ve temellendirmesi din sosyolojisi çalışmaları ile sağlanmıştır. Buna göre sekülerlik de başlangıçta temellerini dinin kutsalları içinde bulmuş, din sosyolojisi de buna şahit tutulmuştur. Bütün bunlarda din sosyolojisinin önemini küçümsediğimiz sanılmasın. Yukarıda Batı için belirlediğimiz argümanlar bile onun önemini vurgulayacak niteliktedir. Din bütün toplumlar için gerçeklikse onun sosyolojisi de önemlidir. Üçüncü dünya ülkelerinde bu öneme denk düşen, kendine özgülükler taşıyan, yeterli din sosyolojisi çalışmalarının yapılmadığını söylemek mümkün değildir. Çünkü buralardaki din sosyolojisi çalışmaları bir dizi araştırmalar sonucu kurulmamış, Batı'da yapıldığı için aktarılmıştır (Sezer,1981:18). Türkiye'de ki durum bundan farklı olmamıştır.

Türkiye'de pozitivist yaklaşımın dini dışlaması ve siyasal kaygılar din sosyolojisi çalışmaları için ihmal oluşturmuştur. Din kavramının bilime konu olması tarihsel bir geçmişe sahiptir. Bu belirti, din-toplum ilişkisinin bilimsel varlığına işaret etmektedir. Din-toplum ilişkisi, Batı dünyasında felsefe ve din bilimleri içinde var olurken bizde sosyoloji ve din sosyolojisi alanındaki çalışmalar tarih disiplini içinde var

olmuş; özel sosyolojik bir birim olan din sosyolojisinde tarihin özel bir alt birimi olan dinler tarihi çerçevesinde gerçekleşmiştir (Babayiğit,1986:403).

Din sosyolojisinin bilimsel bir kimlik kazanması kısa sayılabilecek bir geçmişe sahiptir. Yeni bir araştırma-inceleme alanı olarak din sosyolojisinin ilgilendiği konulara bakıldığında; tarihin her döneminde aynı konulara farklı bakış açılarıyla yaklaşan pek çok çabadan söz etmek mümkündür. Başta felsefe olmak üzere teoloji, tarih gibi alanların birer disiplin olarak din ve toplum ilişkilerine dair geliştirdikleri perspektifler, bugün bizim için dikkate değer bir entelektüel miras üretmiş olsa da söz konusu katkıların yetkin ve kuşatıcı bir dile ulaşması ancak yakın tarihte gerçekleştirilmiştir⁴. Din ile toplum arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırma giderek bütün bu gerçekliği anlama ve açıklama istenciyle biçimlenen disiplin olma çabası başlangıçta yaygın bir inançla genel sosyolojinin bir parçası olarak kabul edilse de gerçekte dikkat edildiğinde hem sosyolojinin hem de din sosyolojisinin tarihsel temellerinin aynı paradigmalarda içinde ortaya çıktığı, hatta benzer sorunlar etrafındaki yaklaşımlarıyla birbirinden farklılaştıkları gözden kaçmayacaktır (Solmaz,2006:33).

Din sosyolojisini bugün bağımsız bir disiplin olarak görmemize ve değerlendirmemize imkân veren gelişmeler, daha çok dinin Batı toplumunda gelişen koşullar ekseninde yeniden tanımlanmasına duyulan ihtiyaçlardan beslenmiştir. Rönesans ve Aydınlanma süreçlerinin ardından görece cesur sayılabilecek bir eleştiri-politik, dinin geleneksel söylem ve sunumlarını yeni bir paradigma içinde okumaya yönelmiştir. Geleceğin kurucu bileşenleri arasında yer alan din ve ondan doğan toplumsal yapılar ve söylemler, sonuçta onu yeni zamanların ruhuna uygun bir dille ele alma konusundaki belli başlı perspektifleri harekete geçirmiştir. Dini gündelik hayatın merkezi bir ögesi olarak gören ve değerlendirmelerini bu bağlamda yapan teolojik argümanların toplumsal meşruiyeti zayıfladıkça mevcut birikim ve gerçekliği yeni bir analize hatta tanımlamaya tabi tutmanın gereklilikleri de artmaya başlamıştır. Bütün bu gelişmeler din sosyolojisini, başlı başına sorunlu bir alan olarak ele almamızı ön görmektedir (Subaşı, 2002:185-194).

Din sosyolojisinin Türkiye'nin bilim tarihi içindeki yeri oldukça yenidir ve onun kendini açıkça ayırtmaya başarmış çerçevesi modernleşme-din ilişkilerinin seyriyle birlikte ancak netleşmeye başlamıştır. Dinin toplumsal bağlamdaki konumu, toplumdan

⁴ (<http://www.necdetsubasi.com/index.php/>). "Sorunlu Bir Alan Din Sosyolojisi."

hareketle çözümlene çabası içinde olan din sosyolojisinin, gelişiminin sürdürebilmesi için her şeyden önce yeterli bir dinamizme ve tatminkâr bir perspektife sahip olması gerekir. Bu da hiç kuşkusuz ele alınan konuların toplumsal bir gerçeklikle buluşmasını, gündelik hayatta esaslı bir karşılığa sahip olmasını ve nihayet kendine özgü bir dil ve söylemi harekete geçirebilecek kadar özgür ve cesur olunmasını gerektirmektedir. Bu gereksinimlerden hareket edildiğinde Türkiye'de din sosyolojisi çalışmalarının istenilen düzeyde olmadığı görülecektir. Din sosyolojisi alanında akademik çalışmaların yapılması, dinin modern kurumlar içerisindeki işlevini tanımlayacaktır. III. Ulusal Sosyoloji Kongresinde oluşturulan bir din sosyolojisi çalışma grubunda ortaya konulan bir metin, din sosyolojisinin Türkiye'deki akademik yönelimini göstermektedir:

“Bugün, din kurumunun eskiden yerine getirdiği birçok fonksiyonun giderek modern kurumlara devredildiği bilinmektedir. Artık, bütünleştirici güçler olarak, modern kurumsal yapılarıdaki gelişmelerin gözlenmeye başlaması, söz gelimi çıkarları zedelenen atıf yollu statü gruplarının tepkisini çekerek dini cemaatleşmelere yol açmakta ve toplumumuzda sağlıksız gelişmelere neden olmaktadır. Bu bakımdan, bu tür gruplarla ilgili sosyolojik çalışmalardan elde edilebilecek bulgular, ülkemizde bir din politikasının belirlenmesinde hem Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kuruluşlara hem de politika belirleyicilerine yardımcı olacak, rasyonel temellerde toplumumuzun inşasında önemli katkılar sağlayacaktır. O halde, Batı'da din sosyolojisi alanında özellikle dini inançlar ve bağlılıklarla ilgili araştırmalar, din ve diğer toplumsal kurumlar arasındaki etkileşimi konu alan çalışmalar, din sosyolojisi sahasındaki önemli tartışma alanları ve teorik gelişmeler, ülkemizde de ele alınabilecek önemli başlıklar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ülkemizde son yıllarda bilhassa irticai terör örgütlerinin bir bur su yüzüne çıkmasıyla bu tür fundamentalist akımların boyutlarının ne denli önemli olduğu anlaşılmıştır. Bu bakımdan, radikal İslamcı akımların bilumum incelenmesi, ülkemizin tabir caizce bir dini haritasının çıkarılması, din sosyolojisi alanındaki çalışmaların önemini ve aciliyetini bir kez daha ortaya koymaktadır” (Din Sosyolojisi Çalışma Grubu, 2001).

Türkiye'de din sosyolojisinin gelişimi, Durkheimcı ve Weberci etkilerin tutumuyla gerçekleşmiştir. Din sosyolojisinde yapılan çalışmalar sosyolojinin temel kuramlarına göre işlevselcilik kazanmıştır. Türkiye'de yapılan din sosyolojisi çalışmaları iki kanaldan beslenmektedir. Genel sosyoloji disiplini içinde üretilen çalışmalar olduğu gibi ilahiyat fakültelerinde din sosyolojisi çerçevesinde yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Yeni söylemlere ve metodolojik arayışlara imkân veren bu çalışmalar daha çok din-modernite ilişkisinde yoğunlaşmakta ve ağırlıklı olarak lâiklik ve sekülerleşme teorilerinin yerel karşılıklarını bulma noktasında çaba sarf etmektedir. Bu teoriler sekülerleşmenin, sanayi toplumunun ve yükselen kültür modernleşmesinin özelliği olarak değerlendirilebilir. Buna göre, modern bilim geleneksel inançları daha az akla yatkın bir duruma getirmiş; yaşam dünyalarının çoğullaşması dinsel sembollerin etkisini kırmış, kentleşme bireyci bir dünya yaratmış, teknoloji her şeye kadir Tanrı fikrini daha az gerekli ve akıldışı bir kalıba sokarak insanlara kendi çevreleri üzerinde daha fazla denetim kurma olanağı tanımıştır (Marshall, 1999:646).

Türkiye toplumunda ilk dönem Cumhuriyet'in yetiştireceği vatandaş profili hem dindarlığın hem de modernliğin kuşatması altındaydı. Çünkü izlenen lâiklik stratejisi, modernleşme sürecinde dini ve dindarlığı negatif anlamda ele almaktaydı. Mardin'in belirttiği gibi (1992:81), Türkiye'de din araştırmaları lâiklik ve lâikleşme çerçevesinde şekillenmektedir. Siyaset bilimciler, sosyologlar ve ideologlar, ürettikleri teorilerini, tartışmalarını bu konu üzerinden ortaya koymaktadırlar. Bu tartışmalar dinin Türk modernleşmesi içindeki konumunun sancılı olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de din sosyolojisi çalışmaları, modernleşme yanlısı iktidar seçkinlerini anlamaya yönelik olmuştur. Bu ayrıntı ile sosyoloji tasvir ve tahlil edilmeye başlanmıştır. Mert'e (1993:17-18) göre modern toplumda, gelenekte sadece dinsel çerçevede tanımlanan insan ve toplum gerçekliği değil dinin kendisi de sosyolojik açıklamaya tabi kılınmıştır. Bunun sonucunda dinsel tanım saf dışı bırakılmakla kalmamış kendisi de açıklanmaya tabi kılınarak otoritesini kaybetmeye başlamıştır.

Türkiye'de din sosyolojisinin yer tutmasında, Durkheim sosyolojisi önemli bir rol oynamıştır. Din sosyolojisinin kurucu ve ilk öncüsü Ziya Gökalp olmuştur. Ziya Gökalp, Durkheim'in izinden giderek Türk din sosyolojisine katkılar sunmuştur. Gökalp sosyolojisinin temel esasları; milliyetçilik, devletçilik ve dayanışma üzerine kurulmaktaydı. Durkheim sosyolojisinin metodolojik esaslarını Türklerin tarih ve toplum gelişimine uygulayarak ümmet yapısından millet yapısına geçişin sosyolojik analizini yapmıştır. Durkheim'in kolektif bilinç kavramından etkilenen Gökalp, milli vicdanı kolektif şuur telakkisinde açıklamıştır. Böylelikle Türklerin din, dil ve ülkü birliği etrafında bir millet oluşturabileceğini iddia etmekteydi. Gökalp sosyolojisinde esas mesele milli kimliğin İslami ve rasyonel kimliklere bağdaştırılması meselesidir⁵.

Din sosyolojisindeki çalışmalar, Durkheimci bir çizgi izleyen Hilmi Ziya Ülken ile devam etmiştir. Hilmi Ziya Ülken, hayat şartlarına göre şekillenen dinin inançları ve bu şartların hangi dini formları meydana getirdiğini Durkheim'in metodunu kullanarak aktarma eğilimindedir. Bilindiği gibi, Durkheim için din toplumsal bir olgu olup toplumsal hayatın temelini oluşturmaktaydı. Ülken'in totemizm tartışmalarını konu alan çalışması, dinin kökeninin toplumsal şartlar olduğu sonucuna varır. Din kaynağını toplumda bulur. Bu temel yargıya göre din, toplumsal gelişme evrelerine bağlı olarak ilkel din olarak totemizden, en gelişmiş din olan monoteizme doğru bir eğilim gösterir

⁵ <http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi>. "Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları".

(Ülken, 1943). Ülken, Türkiye’de din olgusunu sosyolojik bir yaklaşım ile analiz etmeye çalışan bir din sosyolojisi ortaya koyması bakımından farklılık gösterir.

Türkiye’de din sosyolojisinin çıkış noktasından biri Sabri Ülgener tarafından temsil edilmiştir. Ülgener, Weberci bir tutum ve analiz ile etkinlik belirtir. Weber ve Ülgener arasındaki benzerlik din sosyolojisi sorununu derinleştirir. Weber ve Sabri Ülgener de görünen sorun, ekonomik hayatın dönüşümüdür yani zihniyet sorunudur. Weber de bunun ismi tutum ahlâkı iken Ülgener de iktisat zihniyetiyle yine tutum ahlâkına girmektedir. Din sosyolojisini ilgilendiren nokta ise söz konusu tutum ahlâkının dinin toplumdaki rolünü desteklemesidir. Ülgener’in Osmanlı Türk toplumunun sosyo-ekonomik hayatı ve tarihinde zihniyet ve din ilişkilerine dair çalışma ve yayınları dikkate değerdir (Ülgener, 1981).

Türk din sosyolojisinde, genel sosyoloji içinde İslâm sosyolojisine vurgu görülmektedir. Erol Güngör Batılılaşma ekolünde, kültürel kimliğin toplumsal rolünü belirtir. Din kavramını, fert ve toplumların kendini ifade biçimi olarak tanımlayarak dinin toplumsallığını kabul etmiştir. Güngör’e göre din, ahlaki bir sistemdir (Güngör, 1992:185). Toplumsal hayatta sosyal kuvvetlerin oluşmasını İslam içinde gerçekleştirilen dini pratiklere bağlamaktaydı. Çünkü Güngör için önemli olan İslam’ın sosyolojik pratiklerle iç içe olmasıdır.

Türkiye’de din sosyolojisi, dinin hangi koşullar altında ve hangi perspektifler içinde ele alınması gerektiğine ilişkin yeterli bir donanıma sahip olmalıdır. Din sosyolojisinin temel kavramları Batı’daki söylem ve analizlere göre şekillenmiştir. Bu gerçeklik, toplumun kendine özgü bir din sosyolojisi disiplinine sahip olmadığının göstergesidir. Türkiye’de din sosyolojisinin teorik ve metodolojik gelişimi entelektüel düzeyde özgün bir yorumu gerektirmektedir.

4.1.Şerif Mardin ve Din Sosyolojisi

Şerif Mardin, Türkiye’de din sosyolojisi alanında farklı ve aktif bir yaklaşımı temsil etmektedir. Mardin’e göre din, toplumsal pratiktir (1994:29). Dinin kaynağı ve yaşanırılığı toplumsaldır. Din sosyal yaşam içinde değerlerin ortak noktasını oluşturan toplumsal bir olaydır. Bu bağlamda dinin toplumsal hayattaki rolü, din sosyolojisi için çıkış noktası olmaktadır. Şerif Mardin sosyolojik haritasında İslam’ın sorunlarını

tartışmak yerine, din bağlamında Türk modernleşmesini tartışmıştır. Türk toplumunun temel sorunları dinden soyutlanarak düşünülmemelidir. Mardin bu çerçevede modernleşmeyi bile dinden soyutlayarak açıklamamıştır.

Dinin toplumsal işlevi Mardin için kalkış noktası olmuştur. Mardin din sosyolojisinin bilimselliğini, dinin toplumsal bir olay olmasına bağlamaktaydı. Din bir toplum olayı olmasaydı din sosyolojisi adını taşıyan bir bilim dalı ortaya çıkmazdı (Mardin, 2001:237). Şerif Mardin din sosyolojisi kapsamında, Türkiye toplumu tarihi üzerine din/İslam, din/ideoloji, siyaset/kültür, din ve toplumsal değişim gibi konuları tarihsel, siyasal ve sosyolojik temeller üzerinden okumaya çalışmaktadır (Arlı,2004). Bu okumalar ile Mardin'in din sosyolojisini “genel din sosyolojisine ilişkin sorunlar” ve “Türk toplumunun din bağlamındaki sorunları” olarak iki kategoriye ayırmak mümkün olacaktır. Birincisi din ve onun ele alınışı ile ilgili yöntem sorunlarını; ikincisi ise bir bakıma bunların asıl tartışma nedeni olan toplumsal sorunlar ve özellikle dinin modernleşmedeki rolünü içine almaktır (Aydın,1998:335).

Mardin'in din sosyolojisine ilişkin araştırmalarının önemli bir kısmı, toplumsal sorunların çözülmesinden hareketle varılmış sonuçlardır. Mardin'in araştırmalarında Durkheimci ve Weberci etkinin din sosyolojisine yansımaları görülecektir. Mardin bu konudaki yönetimi için; Araştırmamda Durkheim'in kolektif temsil teorilerinin üstlenmeye yönelen kişiler buldum. Dini resmi önderlik rollerini üstlenmeye yönelen kişiler bu kolektif temsili manipüle ederek dönüştürmüşlerdir. Ancak, otorite ilişkileri, egemenlik ve meşruiyet gibi kavramlar kullanıp bu kez bir başka düzlemde Weber'e dönmek zorunda kalacağız. Ortadaki sürecin anlamlandırılması için en azından metodolojik bireycilik ve kolektif temsil olarak iki yönü birlikte ele almak gerekir (1994:336). Esasen Mardin sadece Durkheim veya Weber'i izlemiyor, yöntemdeki objeyi açıklayabilmek için çok yönlü bir metodu ele almaktadır. Dolayısıyla, bir taraftan toplumun içinde bulunduğu şartları göz önünde tutuyor; modernleşme, iletişimin yaygınlaşması, coğrafi bölgelerin rolü, siyasal sistem, küresel gelişmeler gibi etmenleri bir değişken olarak hesaba katarken diğer taraftan aktörlerin iç dünyalarının, inanç ve zihni yapıların açığa çıkarılması gerektiğini savunuyor (Subaşı,1996:192). Mardin sosyolojisinde kullanılan veriler, konular Türk toplumunun dinsel yapısını, yeni oluşumlar çerçevesinde temellendirmeye yönelik olmuştur. Bu yüzden toplumsal hayatın dönüşümü din ve siyaset ilişkisinde irdelenmiştir.

Mardin din olgusunu modernleşme sürecinde İslamiyet bağlamından yola çıkarak tanımlanmıştır. Toplumsal bir kurum olan din, bir takım sosyal ve kültürel değerlere sahip olmalıdır. Mardin sosyolojisinin merkezini; din, siyaset ve modernleşme oluşturmaktadır. Dini araştırmalarında, terkedilmiş bir yaklaşımın tekrardan canlandırılması söz konusudur. Çünkü İslami değerlerin, çağdaşlaşmayı sağlayan bir yaklaşım olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. Şüphesiz Şerif Mardin'in amacı; Osmanlı döneminde, ekonomi, bürokrasi vb. gibi toplumsal yapı ile iç içe olan dinin temel işlevlerini toplumsal mekanizmalarda görebilmektir. Mardin bunu gerçekleştirirken dinin yani İslam'ın da bu toplumdan kendine özgüllüklerini ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede kavramların bile yerine göre bir genelleme taşıdığını düşünür. Bu konuda örnek bir çalışma olan Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim-Bediüzzaman Said Nursi Olayı onun bu alandaki özgün bir çözümlemesi olarak görülmektedir (Özdalga,2006:129).

Türkiye'de din sorunlarının önemli bir kısmı, siyasal sistemle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Mardin'e göre, siyasal sistemin İslam'la ilgili projesi Müslümanın siyasal sistem uyrukları kılınması değil, bir birey ve cemaat olarak harekete geçirilip kamuya açılması ve böylece modernleşmenin sağlanmasıydı (1993,164). Bu projenin daha çok ilgi gördüğünü söyleyebiliriz. Müslümanlar için kamusal alanın kapısı açıldı. Bu ise düzenin beklemediği bir şeydi; çünkü sistem Müslümanın dini inanç ve değerlerini özel hayatında bırakıp kamusal alana geleceğini düşünüyordu. Eğer sistemin amacı modernleşme idiyse; İslami motivasyonla bu gerçekleşmiş oldu, yok amaç İslam'ı dışlamak idiyse bunun gerçekleşme şansı zaten yoktu. Türkiye'de çağdaşlaşma, dini özel hayata bırakıp özel alanı kamuyu açma projesiydi. Ancak, din kamusal alanın önemli bir ögesi olarak, modernleşmeyi hızlandırdı.

Şerif Mardin'e göre, Türk modernleşmesinin dönüşüm elde etmesinde Nurculuk sosyal bir değere ve etkiye sahip olmuştur. Bediüzzaman Said Nursi adlı eseri, İslam'ın sadece dönüştürücü etkisinden değil aynı zamanda modern siyasal sisteme katkı sağladığını anlatır. Nurculuk, modern oluşumlardan yararlanan Müslüman cemaatin, modernleşmesinde katkı sağlayan bir hareket olarak değerlendirilmelidir (Mardin,1994). Nurcu hareket, AP ve MSP gibi partilere destek vererek ümmet bilincinin toplumsal hayata geçmesinde rol oynamıştır. Buna rağmen Kemalizm Nurcu hareketin işlevini anlamaktan uzak kalmıştır. Resmi söylem, Türk modernleşmesinde dini grupları ve aktörleri sadece rejim karşıtlığı olarak benimsemiştir. Mardin düşüncesinde din olgusu,

Türk siyasal yapısının modernliği üzerinden anlam bulmuştur. Bilindiği üzere, modernleşme sosyal hayattaki çatışma eğilimlerine göre bir düzen ve sistem meydana getirme sürecidir. İşte bu çatışma ve düzen geriliminde din, dünyayı anlamada bir model oluşturmalıdır. Bu yüzden, dinin siyasal davranışa etkisi, dinin toplumsal değişme ve çatışma içindeki konumu önemlidir.

Şerif Mardin din olgusunu sosyolojik bir perspektifte işlemiştir. Din sosyolojisindeki bilimselliği, tarihî ve sosyolojik düzeydedir. Bu tarihsel temellendirme ile birlikte Mardin, din konusuna işlevsel açıdan yaklaşarak Türk toplumunun dinle olan bağlantılarını ampirik olarak kanıtlamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken çalışmalarının genelinde yapısal ve sembolik değerlere yer vermektedir (Serin, 1992:42). Mardin sosyolojisinde sembolik unsurlar farklılık belirtmektedir. Çünkü modernleşme, batılılaşma ve din gibi olguları yansımalarıyla birlikte toplumsal zeminde incelemektedir. Toplum, din sosyolojisinin alanını ve arka planını oluşturmaktadır. Din sosyolojisi için yapılacak araştırmalar, toplumun doğası ve pratikleri adına bilgi verecektir. Bilindiği gibi, din kaynak itibarıyla toplumsal içkinliğe indirgenemezse de toplumsal şartlar dini pratiklerin şekillenmesini etkilemektedir (Aydın,2000:127).

Mardin için din olgusunun toplum felsefesinden doğması önemlidir. Çünkü sosyolojik bir dilde din, kendi zihin dünyasının özgün kalıntıları değildir; aksine kültüre bağlı olan toplumsal yaratılardır. Dinsel bilgi veya dini ritüeller toplumsal doğrulara göre şekillenmektedir. Dolayısıyla, dinsel gerçeklikler toplumsal düzen içinde tekrardan inşa edilebilmektedir. Mardin'in çalışmalarında din kavramı tek bir eksenle ele alınmamıştır. Din sosyolojisi, din-toplum, din-siyaset ve din-ideoloji ilişkisinde görünmektedir. Özellikle Mardin'in düşüncesinde geçen din ve siyaset ilişkisi sosyolojik düzeyde önemli argümanlar sunmaktadır. Arlı'ya göre, Mardin'in din sosyolojisi çalışmaları Türkiye'de sosyal bilimcilerin makro ve mikro yapılar arasında yaşadığı anlama gerilimini aşma noktasında önemli ipuçları veren bir yöntemi ihtiva etmektedir. Mikro-sosyolojik düzlemin yatay ve dikey yapılaşmaları ile makro-sosyolojik düzlemin çok katlı derinliği arasında kurulan anlam sarkaçlarının denk düştüğü gerçeklik düzlemleri Mardin'in eserlerinde uzlaştırılmıştır. Sonuç olarak iddia edilebilir ki; Mardin'in yöntemi, Türkiye'de mikro ve makro yapılar arasında yaşanan anlama gerilimini gidermeye kaynaklık edebileceğidir.

Şerif Mardin, araştırmalarında Türk toplumunda dinin rolünü farklı yöntemlerle analiz ederek İslamiyet'in sosyal yapıdaki etkilerini ele almaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'deki din sosyolojisi çalışmalarına katkısı inkâr edilemez. Toplumsal düzeyde din ve modernleşme konularını, resmi söylemin dışında tutarak sosyolojik dinamiklerle tahlil etmiştir. Din, toplum ve siyaset arasında kurduğu ilişkiler din sosyolojisi sahasında önemli bir referans noktasını teşkil etmektedir.

SONUÇ

“*Şerif Mardin Düşüncesinde Din-Siyaset İlişkisi*” adlı bu çalışma, Türkiye’de din-siyaset bağlamında farklı bir tarihselliği sosyolojik zemine kazandıran Şerif Mardin üzerinden adlandırıldı. Türk düşünce tarihinde din ve siyaset kavramları doğrusal bir tarihsel gelişim göstermemektedir. Dinin toplumdaki konumu, siyasetin güncel olması, Türk düşünce tarihinin sosyolojik açıdan incelenmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Şerif Mardin sosyal olgu ve sorunlara önem vererek toplumsal dinamikleri ve bunlar arasında önemli bir yeri olan din-siyaset ilişkisini Türk modernleşmesi açısından ele almaktadır. Türkiye’nin modernleşmesine önemli bir sayfa ayıran Şerif Mardin, araştırmalarında İslam’ı esas alarak bunun toplum üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir.

Merkez-çevre modeli ile Türk modernleşme tarihinin çelişkilerini sorgulayan Mardin, çevreyi inşa eden en önemli toplumsal hareket olan din olgusuna yoğunlaşır. Bir toplumsal olgu olan İslam üzerinde odaklaşma, özelde Türkiye’de din-siyaset ilişkilerinin çok derin bir eleştirel çözümlemesini bize sunarken Türk modernleşme tarihi ve modernite sorunu hakkında önemli katkılarda bulunmaktadır. Mardin sosyolojisinde, İslam özünde olumsuz bir etken olarak görülmemektedir. Aksine çağdaşlaşmayı sağlayan bir dinamiktir. Bu etki siyasal bir çerçevede sloganlara indirgenip salt bir din karşıtı düzleminde ele alınamaz. Mardin, Osmanlı döneminde toplumsal yapı ile iç içe olan dinin sosyal hayata geri dönüşünün nedenlerini toplumsal mekanizmalarda aramaktadır.

Araştırmamızda görüldüğü gibi Şerif Mardin, sosyolojik analizde İslam’ın sorunlarını tartışmak yerine din olgusu bağlamında Türk toplumunun sorunlarını tartışmıştır. Çünkü Mardin’e göre, din toplumsal pratiktir. Bir yönüyle din, toplumsal bir olaydır. Din bir toplum olayı olmasaydı, din sosyolojisi adını taşıyan bilim dalı ortaya çıkmazdı. Mardin için dinin asıl işlevi, dinsel inancın gerekleri yönünden değil sosyal hayatın yaşanırılığı açısından taşıdığı değerdedir. Mardin, Türk toplumundaki dini yaşantıyı tarihsel sürekliliğin devamı olarak görmektedir. Türkiye’de din-siyaset ilişkisi İslami kimliğinin farklı yüzlerini göstermektedir. Bu yargı, İslam-modernite ilişkisinin yeniden değerlendirilmesi ile mümkün olacaktır. Türk modernleşme tarihi seçkinler kültürü ile halk kültürünü karşı karşıya getirmiştir. Bu

süreçte İslami kimlik Cumhuriyet ideolojisinden ve resmi söylemin kanunlarından etkilenerек değişim sürecine girmiştir.

Şerif Mardin Türkiye’de din-siyaset ilişkileri üzerine yaptığı eleştirel çözümlerde, kültüre dayanmayan modernleşme faaliyetlerinin tepki ile karşılandığını belirtir. Din-siyaset ilişkisinde dine ait düşünce, hareket ve söylemlerin sosyal hayatta yok olmayacağını açıklamaktadır. Bu noktada, Said Nursi ve Nurculuk hareketini kültürel modernleşme içinde sembolik bir güç olarak tanımlamaktadır. Mardin siyasal modernleşme ile kültürel modernleşme arasındaki gerilimi anlatırken diğer taraftan da Türk modernleşmesinde dinsel söylemin yeniden canlandığını belirterek önemli sosyolojik verilerde bulunmaktadır. Din olgusu, Türk modernleşmesinde bütünleştirici bir etki yaratmıştır. Mardin, Said Nursi’nin temsil ettiği düşüncenin görevini yerine getirdiğini düşünmektedir. Mardin’e göre Nurculuk, birey-devlet bütünleşmesini gerçekleştiren bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şerif Mardin Türkiye’de din ve siyaset kurumu arasındaki ilişkiyi inceleyerek dinin sosyolojik boyutunu irdelemiştir. Bu konudaki hipotezi; Türkiye’deki din sorunlarının sistemden kaynaklandığı görüşüdür. Çalışmada belirtildiği gibi Mardin, İslam’ın toplumsal işlevini, modernite ve din arasındaki ilişkiden açıklamaktadır. Çünkü Türk toplumunda İslam’la gerçekleşen bir modernleşmenin varlığını iddia etmektedir. Bu durum dinin Türk siyasetinde canlılığını koruyan bir kurum olduğunu kanıtlar. Din insanların siyasal inançları içerisinde merkezi bir yeri işgal etmektedir. Cumhuriyetin kurulduğu ilk dönemlerde resmi alan dini sembollerden arındırılmak istendi. Türk siyasetinin bu aşamadaki amacı, dindar kesimin modern anlamda birey olmasını sağlamaktı. Bu modernleşme projesi Müslüman toplum tarafından kabul edilmedi. Resmi ideoloji, dini inançları özel alanda tutarak dinsel sembollerin kamusal alandan uzak olmasını hedeflemekteydi. Şerif Mardin’e göre, Müslüman toplum İslami kimliği kamusal alana taşıyarak İslami bir kültürün modernleşmedeki varlığını savunmaktadır. Genel bir değerlendirme yapıldığında bu tartışmaların, siyasal alan içinde varlığını devam ettirdiği görülecektir.

Sonuç olarak, Türk düşünce tarihinin sosyolojik yansımalarından biri olan Şerif Mardin, Türk toplumsal modernleşmesini din-siyaset ilişkisinde açıklayarak sosyal bilimlerde ayrıcalıklı ve özgün bir konumu belirtir.

KAYNAKLAR

- Aktay, Yasin. Köktaş, M.Emin. (2007). *Din Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Altun, Fahrettin. (2005). *Modernleşme Kuramı*, İstanbul.
- Arlı, Alim. (2004a). *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, İstanbul.
- Arlı, Alim. (2004b). “Bir Siyaset Sosyoloğu Olarak Şerif Mardin”, TALİD, 2(1).
- Arlı, Alim. (2006). “Devletin Sürekliliği, Devrimin Muhafazası, Toplumun Denetimi Sorunu: Merkez-Çevre Paradigmasının Sınırlılıkları Üzerine Notlar”, Toplum ve Bilim, Sayı 105.
- Atatürk, Mustafa Kemal. (1987). *Nutuk-Söylev*, C.1. TTKY, Ankara.
- Aydın, Mustafa. (1998). “Türkiye’de Din Sosyolojisi Çalışmaları-Tarihsel Gelişim ve Bazı Eğilimler”, Din Sosyolojisi, (der), Yasin Aktay, M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara
- Aydın, Mustafa. (2000). *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Aydın, Mustafa. (2006). *Siyasetin Sosyolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. (1939). *Sosyoloji*, İstanbul: Sebat Basımevi, (Doğu-Batı Yayınları-38 Sosyoloji-12), “Şerif Mardin Okumaları”.
- Bauman, Z. (2003). *Mordernlik ve Müphemlik*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Bayyığıt, M. (1986). *Türkiye’de Genel ve Özel Din Sosyolojisi ile İlgili Bir Bibliyografi Denemesi*, S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:2.
- Beals, Ralph. (1977). *An Introduction to Anthropology*, Macmillan Pub. Inc U.S.A.
- Beckford, James A. (1989). *Religion and Advanced Industrial Society*, Unwin Hyman, London.
- Berkes, Niyazi. (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Kitabevi, Ankara.
- Blaikie, N. (1993). *Approaches to Social Enquiry*, UK: Politiy Press.
- Bostancı, Naci. (1998). *Siyaset Medya ve Ötesi*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Bottomore, Tom. (1987). *Siyaset Sosyolojisi*, (çev.) Erol Mutlu, Teori Yayınları, Ankara.
- Bougle, C. (1964). *Sosyolojinin Unsurları*, Çev.Kazım Naimi Duru, M.E, Basımevi, (2.Baskı), Ankara.

- Bourdieu, P. ve Loic J.D.W. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, (Çev. Nazlı Ökten), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Brown, A.R.Radcliffe, “*Din ve Toplum (1)*”, (çev: Ünsal Oskay), AÜSBF Dergisi, C:XXIII, Aralık 1968.
- Bulaç, A. (1993). *İslam Dünyasında Düşünce Sorunları*, Beyan Yayıncılık, İstanbul.
- Çarkoğlu, Ali- Toprak, Binnaz. (2000). *Türkiye’de Din-Toplum ve Siyaset*, TESEV, İstanbul.
- Çaylak, Adem. (1998). *Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Çeğin, Güney. (2013). *Denizli Politik Haritalar ve Eğilimler*, Laodikya Yayınevi, İstanbul.
- Çelebi, Nilgün. (2004). *Sosyolojinin Türkiye’deki Kurumsallaşması*, (Der) Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Din Sosyolojisi Çalışma Grubu, “*Din Sosyolojisi*”, *Dünya’da ve Türkiye’de Farklılaşma Çatışma Bütünleşme*, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi 2-4 Kasım 2000- Eskişehir Bildirileri, Sosyoloji Derneği Yayınları, 2001, Ankara.
- Doğan, Necmettin. (2008). “*Şerif Mardin Okumaları*”, içinde; Şerif Mardin, Türk Sosyolojisi ve Sosyolojik Teori, Doğu-Batı Yayınları, (38), Ankara.
- Duverger, Maurice. (1998). *Tarihsiz, Siyaset Sosyolojisi: Siyasal Bilimin Öğeleri*, Çev. Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Eisenstadt, S.N. (1990). *Kultur und Sozial Struktur in der neueren Soziologischen Analyse, Sozial Struktur und Kultur*, Frankfurt.
- Ergin, Berin. (2005). “*İnsan-Din-Devlet ve Laiklik*”, Tisk Akademi 5, no.10:130-170.
- Fichter, Joseph. (1990). *Sosyoloji Nedir?*, (çev.) Nilgün Çelebi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Fincancıoğlu, Yurdakul. (2002). *İslam ve Demokrasi*, Tüses Yayınları, İstanbul.
- Fromm, Erich. (1991). *Psikanaliz ve Din*, İstanbul.
- Giddens, Anthony. (1994). *Modernliğin Sonuçları*, (çev.) Ersin Kuşdil, İstanbul.
- Günay, Ünver. (2000). *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Günerigök, Mustafa. (2008). “*Şerif Mardin Okumaları*”, içinde; Şerif Mardin’de Din Sosyolojisi, Doğu-Batı Yayınları (38), Ankara.
- Güngör, Erol. (1992). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

- H.Karpat, Kemal. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Habermas, Jurgen. (1970). *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, Frankfurt am Main.
- Karatepe, Şükrü. (1996). “Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi”, *Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu-Bildiriler*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Kayalı, Kurtuluş. (2002). *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kayalı, Kurtuluş. (1983). *Şerif Mardin, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 15, 1294, İletişim Yayınları.
- Keat, Russel.ve Urry, John. (2001). *Bilim Olarak Sosyal Teori*, (çev). Nilgün Çelebi, İmge Yayınları, Ankara.
- Keyder, Çağdaş. (1996). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Keyman, F. (2001). *Şerif Mardin, Toplumsal Kuram ve Türk Modernitesini Anlamak*, (içinde) Türk Düşünce Serüveni: Geç Aydınlanmanın Erken Aydınları, Doğu-Batı, 4(16), 11-33.
- Kilminster, Richard. (1996). “Norbert Elias und Karl Mannheim”, *Naehe und Dis tanz*, içinde; (ed) Karl-Sieqbert Rehberg, Norbert Elias und Menschen Wissenschaften, Frankfurt.
- Köktaş, M.Emin. (1993). *Türkiye'de Dini Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Köktaş, M.Emin. (1997). *Din ve Siyaset*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Kolakavski, Leszek. (1999). *Modernliğin Sonsuz Duruşması*, (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul.
- Mannheim, Karl. (1936). *İdeology and Utopia*, Londra, Keqan Paul.
- Mardin, Şerif. (1964). “Toplum Bilimlerinde Teoriler Üzerinde Bir Not”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: XX, Sayı: 3-4.
- Mardin, Şerif. (1991a). *Türkiye'de Din ve Siyaset*, (Der) Mümtaz'er Türköne/Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul
- Mardin, Şerif. (1991b). “Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler”.
- Mardin, Şerif. (1992a). *Din ve İdeoloji: Toplu Eserleri 2 (5.Baskı)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif. (1992b). *Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak Sivil Toplum, Türkiye'de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1 (3.Baskı)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Mardin, Şerif. (1993). “*Türk Tarihinde Nakşibendi Tarikatı*”, çev. Özden Arıkan, Çağdaş Türkiye’de İslam, Richard Tapper (der.), Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif. (1995). “*2000’e Doğru Kültür ve Din*”, Türkiye’de Din ve Siyaset, Makaleler 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif. (1998). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (çev) M.Türköne, F.Unan, I. Erdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif. (1999a). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim*, (çev.) Metin Çulhaoğlu, 7.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif. (1999b). *Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler*, (Ed), Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Tarih Vakfı Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.
- Mardin, Şerif. (2000). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul.
- Mardin, Şerif. (2001). “*Din Sorunu Yeni Bir Düzeye Ulaşırken*”, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, (der), M.Türköne, T. Önder, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif. (2006). *İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif.(1989). *Bediüzzaman Said Nursi Olayı*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Marshall, Gordon. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev). Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Mektubat, Sözler Yayınevi, 1977-1981,İstanbul.
- Mert, Nuray. (1993). “*Laik Cumhuriyetin Resmi Bilimi: Sosyoloji*”, Dergah, C, III, sy 35.
- Mürsel, Safa.(1976). *Bediüzzaman Said Nursi ve Devlet Felsefesi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.
- Nursi, Said.(1959). *Tarihçe-i Hayat*, Sözler Yayınevi, İstanbul.
- Özdalga, Elizabeth. (2006). *İslamcılığın Türkiye Seyri-Sosyolojik Bir Perspektif* (çev.) Gamze Türkoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, Bülent. (2003). *Ottoman Reforms And Social Life*, İstanbul.
- Özden, Arıkan. (1993). *Çağdaş Türkiye’de İslam*, Richard Tapper (der.), Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Özek, Çetin. (1982). *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, İstanbul.

- Parla, Taha. (1986). “*Max Weber Üzerine*”, *Max Weber, Sosyoloji Yazıları*, H.Gerth ve C.W.Mills (der), Hürriyet Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Parla, Taha. (2005). *Şerif Mardin'in Türkiye Düşünce Tarihine Öncü Katkıları*, (der) Ahmet Öncü, Orhan Tekelioğlu, Şerif Mardin'e Armağan, İletişim Yayınları, 2005, 13-30, İstanbul.
- Peter L.Berger-Brigitte Berger-Hansfried Kelher. (1985). *Modernleşme ve Bilinç*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Ritzer, G. (1994). *Sociological Theory*, Singapore: The McGraw-Hill Comp, Inc.
- Runciman, W.G. (1986). *Toplumbilimsel ve Siyaset Kuramı*, çev. Erol Mutlu, Teori Yayınları, Ankara.
- Şahiner, Necmeddin.(1979). *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.
- Saraç, I. “*The Irresistible Power of Religion*”, *The Fovantain, Apr-Jun, Vol2, No 14*, 1996.
- Serin, Mustafa. (1998). *Şerif Mardin ve Din Sosyolojisi*, Yüksek Lisans Tezi, EÜSBE.
- Şer'iye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin Ilgasına Dair Kanun, (1924). Kanun No. 429, Düstur, Üçüncü Tertip, Beşinci Cilt.
- Sewell, William H. Sewell. (1998). “*Culture, Structure, Agency and Transformation*”, içinde; *The New American Cultural Sociology*, Philip Smith, Cambridge University Press.
- Sezen, Yümme. (1988). *Sosyolojik Açıdan Din*, MÜ İFAV Yayınları, İstanbul.
- Sezer, B. (1981). *Toplum Farklılaşması ve Din Olayı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Sezer, Baykan. (1989-90). “*Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*”, *Sosyoloji Dergisi*, 3.Dizi, Sayı:1.
- Sözler, Sözler Yayınevi, 1980, İstanbul.
- Spuler, C. (1973). “*Nurculuk*”, *Banner Orientalische Studian*.
- Subaşı, Necdet. (1996). *Türk Aydınının Din Anlayışı*, İstanbul.
- Subaşı, Necdet. (2002). “*Sorunlu Bir Alan: Din Sosyolojisi*”, *Sorgulanan Sosyoloji*, ed. M.Çağatay Özdemir, Eylül Yayınları, Ankara.
- Swidlers, Ann Swidlers. (1998). “*Culture and Social Action*”, içinde; *The new American Cultural Sociology*, Philip Smith, Cambridge University Press.

- Takış, Taşkın. (2008). “Şerif Mardin Okumaları”, Doğu-Batı Yayınları (38), Ankara.
- Tüfekçioğlu, Hayati. (1991). “Türkiye’de Sosyolojinin İşlevi”, İçinde;75.Yılında Türkiye’de Sosyoloji, (der) İsmail Coşkun, İstanbul.
- Turner, Victor.(1974). *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*, Ithaca ve Londra, Cornell University Press.
- Ülgener, S.F. (1981). *İktisadi Çözülmenin Ahlâki ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya. (1943). *Din Sosyolojisi*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Uluocak, Şeref. (2008). *Şerif Mardin, Türkiye’de Sosyoloji* (İsim ve Eserleri 11), Ankara.
- Van Bruinessen,M.M.(1978). *Agha, Shailch and State: on the Social and Organization of Kurdistan*, Rijwijk
- Wach, Joachim. (1995). *Din Sosyolojisi*, (çev. Ünver Günay), İstanbul.
- Weber, Alfred. (1998). *Felsefe Tarihi*, (Çev. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (1949). *The Methodology of Social Science*, Free Press: Glencoe Zaman, Şerif Mardin’e Gecikmiş Bir Armağan, 25 Haziran 2005.
- Yıldız, Ahmet. (2004). “Ne Mutlu Türküm Diyene”, *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları* (1919-1938), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, M.Cengiz. (2013). *Sosyolojik Açıdan Din ve Devlet Görevlileri*, Laçın Yayınları, Ankara.
- Yücekök, Ahmet N. (1987). *Siyasetin Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*, AÜ SBF Yayınları, Ankara.

İnternet Kaynakları

- (<http://www.necdetsubasi.com/index.php/>). “Sorunlu Bir Alan Din Sosyolojisi.” (2002 Eylül).
- http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayı_12_01_u_%20gunay_1_20.pdf. “Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları”. (2002 Bahar Sayısı).
- www.taraf.com.tr/Yazilar/nese-duzel/serif-Mardin/ “Şerif Mardin ile Röportaj”. (10/10/2011).
- www.risalehaber.com/ “Şerif Mardin: Said Nursi’yi Neden Seçtim.” (15/04/2010).
- [alternatifim.org/2014/02/14 Din-Siyaset ilişkisi ve Türkiye’deki durum üzerine](http://alternatifim.org/2014/02/14/Din-Siyaset-iliskisi-ve-Turkiye'deki-durum-uzerine/). (14/02/2014).

EK-1**ÖZGEÇMİŞ**

01.08.1987 tarihinde Ağrı Boztoprak köyünde doğdu. İlkokulu Körfez Yavuz Sultan Selim İlköğretim Okulunda, ortaokulu da 1999-2002 yılları arasında aynı okulda bitirdi. Lise öğrenimini ise 2002-2006 yılları arasında Körfez Tüpraş 50.Yıl Lisesinde tamamladı.

2007 yılında Denizli Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünü kazandı. 2011 yılında bölümü ikincilikle bitirerek mezun oldu. 2012 yılında Pamukkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde yüksek lisansa başladı. 2014 yılında Bingöl Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne Araştırma Görevlisi olarak atandı.